Malūnai Pilviškių apylinkėse Lietuvos nepriklausomybės metais (iki 1940 metų)

Eligijus Juvencijus Morkūnas, Gražina Teodora Morkūnienė
Lietuvos liaudies buities muziejus

Esminiai žodžiai: malūnas, vandens malūnas, vėjo malūnas, motorinis malūnas, garo malūnas, elektrinis malūnas, elektros stotis, lentpjūvė, skiedrinė, aliejinė, milo vėlykla.

Šio straipsnio objektas – Pilviškių apylinkių malūnai, tikslas – apibūdinti nepriklausomos Lietuvos (tarpukario metų) malūnus, apžvelgti jų tipus, raidą, statybos būdus, taršą, sanitariją, darbo saugą; apžvelgti projektus ir projektuotojus, malūninininkų veiklą. Naudotasi aprašymo, lyginimo, stebėjimo metodais.

Aprašomo arealo centru laikyti Pilviškiai, tyrinėtas plotas – nuo miestelio centro maždaug 12–15 km spinduliu. Toks atstumas buvo įprastas, naudojantis arkliniu transportu. Tokiais atstumais išsidėstę Lietuvos miesteliai, ir tai nebuvo per ilgas kelias, renkantis malūną.

Straipsnyje pristatomi tarpukario vandens, vėjo, garo ir skysto kuro malūnai. Jie aprašomi iš archyvinės medžiagos, saugomos Lietuvos centriniame valstybės archyve. Nagrinėjami ne tik malūnai kaip grūdų perdirbimo įmonė, bet ir su jais susiję padaliniai – aliejinės, skiedrinės, lentpjūvės ir jų mašinos.

Šaltinių ir literatūros apžvalga. Rašant straipsnį naudotasi archyviniais šaltiniais, publikacijomis, tyrinėjimais, matavimais ir gyventojų apklausa.

Duomenys rinkti iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – *LCVA*), Lietuvos valstybės istorijos archyvo, Mokslų akademijos centrinės bibliotekos Rankraščių skyriaus, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, Kauno apskrities archyvo, Šiaulių *Aušros* muziejaus, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Lietuvos liaudies buities muziejaus (LBM), Istorijos instituto fondų, naudotasi publikuotais šaltiniais.

Daugiausia medžiagos apie malūnus yra *LCVA* 388 fondo apyraše 2a. (Kituose šaltiniuose informacijos mažiau, daugiausia tai ikonografinė medžiaga.) Fondo bylose sukaupti tarpukario metų malūnų statybos leidimai, dokumentai, susiję su malūnų ir kitų pramoninių objektų statyba, taip pat grafinė medžiaga – matavimų brėžiniai (apimą ir senuosius malūnus, statytus be inžinierių pagalbos) ir naujų malūnų projektai ar senų rekonstrukcijos. Kartais brėžinys pavadintas projektu, tačiau iš archyvinės medžiagos matome, kad malūnas jau veikia ir žinomi, tarkim, sunaudojamo kuro kiekiai. Arba pateikiamas techniko projektuotojo brėžinys, o iš bylos aiškėja, kad tai ne techniko kūrybinis produktas, o tik matmenų brėžinys. Matmenų brėžiniai etnologiniu požiūriu svarbesni ir įdomesni, nes tai yra amatininkų kūrybos vaisius, statybos tradicijos, visa tai – tautos savastis, mažiau paveikta profesionalių inžinierių ar technikų.

Vėjo malūnų brėžiniuose nurodomi tik pagrindiniai parametrai, niekur

Straipsnis „Versmės“ leidyklai įteiktas 2020 10 20, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2020 11 10, pirmą kartą paskelbtas 2023 02 03 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt. Straipsnio kodas elektroniniame serialiniame leidinyje yra LLT:2023-3/74-337/EL.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

nesimato realios sparnų geometrijos, kepurės apgręžimo mazgai, maišų užkėlimo mechanizmai dažniausiai pateikiami tik fragmentiškai, kai kur netgi girnų skersmuo pateikiamas kartu su kubilo močiais (matmenimis). Kiek daugiau medžiagos yra apie motorines, jų įrangą. Anketose dažnai nurodoma ne malūno statybos, o leidimo išdavimo data. Malūnų projektuotojai kartais pasirašo neįskaitomai. Vėliau projektuotojai jau spaudžia antspaudus su vardu, pavarde, nurodo kontoros adresą, užsakymo numerį ir dažnai savo statusą, pvz.: inžinierius, technikas, diplomuotas inžinierius. Neretai galima suabejoti, ar brėžiniai tikrai ruošti aukštos kvalifikacijos specialistų. Dažnai brėžiniuose yra pastebimų klaidų. Projektuotojai buvo vietiniai – Šakių, Vilkaviškio, Kauno. Dažnai technikas buvo ir projekto autorius, ir priėmimo komisijos narys. Šiais laikais tai būtų vadinama korupcija.

Didele dalimi naudotasi Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvos Paežerių ekspedicijos metu surinkta medžiaga. Daug informacijos, nuo 1977 m. iki šių dienų, apie malūnus sukaupta autoriaus *Lauko užrašuose* – tai žmonių pasakojimai ir autoriaus stebėjimai bei matavimai.

Nuotraukos, jei gerai metrikuotos, taip pat patikimas šaltinis, jos padeda detalizuoti daugelio mazgų vaizdą, kuris brėžiniuose neatsispindi.

Knygoje *Technikos paminklai Lietuvoje: Vėjo malūnai* (Vilnius, 1982) E. J. Morkūnas, paaiškindamas savo piešiniais, pateikia vėjo malūnų klasifikaciją, aprašo pagrindinius mazgus, puošybą, statybines medžiagas, malūnų meistrus. Knyga gausiai iliustruota A. Andrejevo nuotraukomis.

Knygos *Sanitarinių įrenginių raida Lietuvoje archeologiniais ir istoriniais duomenimis* (Vilnius, 2003) autorė Ieva Rėklaitytė pateikia daug faktinės medžiagos, tačiau lyg ir neatkreipia dėmesio, kad XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios projektuose jau projektuojamos išvietės prie pirčių ir odos fabrikų, netgi nuotekų (nusėsdinimo) valymo įrenginiai. Mūsų tyrinėjamų objektų projektuose pažymimos išvietės, laukiamieji klientams.

Geografiniu požiūriu tyrinėjamas arealas beveik nesiskiria nuo gretimo tyrinėto ir aprašyto Sintautų arealo[1]. Nepaisant palankių sąlygų statyti vėjo malūnus, didžiausias savitumas tai, kad Pilviškių areale mažiau jų, o daugiau galingų garo malūnų. Ir pateikėjams, ir autoriui, ir kitiems malūnų tyrinėtojams dar teko laimė pamatyti po kelis vėjo malūnus viename kaime, kartais netgi viename kieme. Vieną tokį malūną teko pačiam smulkiai išnagrinėti ir pateikti dalių ir mazgų terminus[2]. Kadangi Sintautų ir Pilviškių malūnų tyrinėjimų aprėpties plotai yra apytikriai 13 km spindulio nuo tų miestelių centrų (bažnyčių) ir dalis tų plotų sutampa, tad kai kurie objektai jau aprašyti *Sintautų* monografijos antrajame tome E. J. Morkūno straipsnyje *Malūnai Sintautų apylinkėse XX a. pirmojoje pusėje* (p. 1893–1964). Gana išsamiai aprašyta objektų architektūra, techninė įranga, kinematinės schemos, tad tuomet į Pilviškių leidinį dedama tik informacija apie publikuotus malūnus arba pateikiama nepublikuota nauja informacija. Taip pat pateikiama informacija apie elektros gamybą malūnuose, remiantis energetikos istoriko Stasio Bilio labai informatyviais darbais, publikuotais knygoje *Pirmosios elektrinės Lietuvoje* (d. 2, Vilnius, 2013 m.).

Finansų ministerijos Prekybos departamentas reikalaudavo, kad būtų

[1] *Sintautai*, d. 2, Vilnius, 2013.
[2] *LBM*, Baltrakio malūnas, b. 2838.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

užpildytas *Klausiamasis lapas*, *Klausimynas.* Šiame lape keliolika klausimų, į kuriuos privalėjo atsakyti norintis gauti leidimą statyti ar veikti įmonei. Atsakymai turėjo praversti krašto statistikai, tačiau atmestinas, formalus pildymas šią informaciją gerokai iškreipia. Beje, *Klausimynai* galėjo būti labiau specializuoti, tuomet ir atsakymai būtų tikslesni. Pavyzdžiui, klausimas: *Kuo dengti trobesiai?* – aktualesnis labiau miesto statiniams ir įmonėms, naudojančioms atvirą ugnį. Atstumas iki uosto aktualus tik nedidelei gyventojų daliai. Labai netiksliai pildoma arba išvis nepildoma grafa *Kuro metinis arba mėnesinis sunaudojimas*. Kai toks klausimas, tai toks ir atsakymas – būna įrašytas skaičius, tačiau nenurodoma, ar ta kuro išeiga per metus, ar per mėnesį, ir informacija tampa beveik bevertė. Dar žymima, kad dirbama sezonais, bet nepaaiškinama darbo trukmė, nurodoma, kiek sumalta centnerių, bet neaišku, kiek kilogramų telpa į centnerį (50 ar 100). Gan pažangu, kad klausiama savininko pilietybės, visi savininkai – Lietuvos piliečiai. Tik retais atvejais parašoma tautybė, nors dar ir šiandien tarpukario Lietuva charakterizuojama kaip tautinė valstybė. Atsakymuose į klausimą apie variklius dažniausiai nurodoma tik kuro rūšis, apytikris galingumas ir dažnai iškraipytas motoro firmos pavadinimas. Dažnai maišoma malūno įkūrimo data su leidimo veikti data.

Klausimynuose yra klausimų, kurių atsakymai turėjo rodyti darbininkų darbo sąlygas (darbo trukmė, pamainų skaičius, vaikų ir moterų darbas).

Archyvų medžiaga. Apžvelgus tyrinėjamo arealo archyvinę medžiagą, galima padaryti išvadą, kad patentus turėti malūną malūnų savininkai noriau išsiimdavo stiprėjant Lietuvos valstybei.

Seniausios įmonės įkūrimo data nurodyta 1856 metai. Jei taip buvo, kaip *Klausimų lape* 1924 m. rašo Judelis Vindzbergas, jo malūne garo mašina jau buvo naudojama 1856 m., o tai Lietuvoje būtų vienas pirmųjų garo mašinos panaudojimo atvejų malūne (pirmasis literatūroje paminėtas garo malūnas buvo 1847 m. Kaune).

Archyvinių bylų iš tiriamo arealo pavyko rasti 28, iš jų 6 vėjo malūnai: vienas stiebinis – Zigmo Lorento, kiti kepuriniai – Báltrakio k., Timìnčiškės k., Vìnkšnupių k., Vinčų k., Jurkšų k.; 2 vėjo motoriniai malūnai – Kazio Matulionio, Martyno Rinkevičiaus, 1 vandens ir garo malūnas – Judelio Vindzbergo; 1 vandens malūnas ir elektros stotis – Adolfinos Kromienės; 1 motorinis malūnas ir elektros stotis – Adolfinos Kromienės; 4 garo malūnai su lentpjūvėmis – brolių Zeliko ir Abramo Gerdzijauskių, Oskaro Vingendorfo, Vinco Kuro, brolių Leono ir Salomono Varšavskių; 1 garo malūnas su linamyne – B. Didžbalio. Kiti malūnai motoriniai, arba motoriniai, kombinuoti su kitomis verslo rūšimis: 8 motoriniai malūnai – Vaitiekaus Fedaravičiaus, Elenos Lazauskienės, Jono Kurtinaičio, Juozo Janušaičio, Vinco Janušaičio, Gustavo Kapteinio, Motiejaus Lango, Adomo Vosilaičio; 2 motoriniai malūnai su aliejinėmis – Gustavo Kapteinio, Izraelio Starkovskio; 1 motorinis malūnas su lentpjūve, jo savininkai trys: Ruvimas Maušovičius, Ilija Šaiermanas ir Mauša Fišeris; 1 motorinis malūnas su skiedrine – Mato Damidavičiaus.

Motoriniams malūnams sukti buvo naudojami nafta varomi varikliai, kurių galingumai nuo 16 AG (E. Lazauskienės) iki 150 AG (brolių L. ir S. Varšavskių). Mažiausias, vieno aukšto, malūnas J. Kurtinaičio, o bene didžiausi – Vilkaviškyje E. Lazauskienės (net 4 aukštų, medinis) ir I. Starkovskio. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek maži, tiek dideli motoriniai malūnai buvo statomi griautiniai mediniai.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Tik motorinės arba katilinės buvo mūrinės, o įmonėse būdavo statomos ugniasienės. Tarp vėjo malūnų mūrinių irgi nerasta.

Architektūriniu požiūriu vėjo malūnai buvo Suvalkijos lygumų puošmena, ką vargu ar būtų galima pasakyti apie motorinius malūnus. Motoriniai malūnai neturi kokių nors ryškesnių bruožų, išskyrus nebent Varšavskių malūną. Tai dažniausiai dviejų aukštų pastatas, aplipintas priestatėliais. Maišų užkėlimo mechanizmai virviniai (*lenciūginiai*), patalpinti malūno viduje, maišai užkeliami keltuvais, kuriems reikėjo daugiau erdvės – taip pat malūno viduje. Retas atvejis, kad maišai su grūdais būtų užkeliami tiesiai iš vežimo. Bet dažname malūne keliama jau elevatoriumi, didesniuose malūnuose net keliais. Gamybinių pastatų langai dažniausiai būna dideli ir daugiastikliai (*daugiarūčiai*). Prie malūnų esančios lentpjūvės išsiskiria neaukštomis ilgomis stoginėmis, po kuriomis talpinami gateriai, obliavimo staklės, apskritieji pjūklai. Šiame areale pasitaiko daugiau malūnų su ertikiais. Bet ertikiai šiame regione būdingi ir gyvenamiesiems namams.

Malūnai tokia sritis, kurioje šiuolaikinis žmogus ieško laumių, raganų, velnių, nes daugeliui malūnai visiškai nepažįstami, o kai nepažįstami, tai ir nelabai įdomūs, todėl nematoma ir to paveldo saugojimo prasmės. Mes galime aprašinėti verpstes, prieverpstes, šaukštus ar klumpių puošybą, pakalbėti apie malūnų puošybą, meninį įspūdį žmogui, bet kai prieinama prie veikimo principo, baigiama tuo, kad *„aš visus tipus nustačiau, bet apie krumpliaračius nieko neišmanau, todėl ir nekalbėsiu apie juos*“. Ir nieko nuostabaus – dar XVI amžiuje inventoriuose smulkiai aprašoma, kokios namo durys, kokie langai ar jų kabliukai, o apie malūnus parašoma, iš kokio medžio pastatas, koks stogas, o toliau – tik tiek, kad malūnas su visais priklausiniais. Tam, kad žmonės labiau mylėtų inžinerinį paveldą, ir bandau panarplioti malūnų įrangą, kinematines schemas ir, galiausiai, priminti, kad maldavo ne tik su dviem akmenimis, bet ir dideliuose, sudėtinguose malūnuose, o kitą įvairią produkciją pagamindavo jiems gimininges įmonės.

Tyrinėjamame areale beveik visuotinai išnyko malūno kepurės apgręžimo grąžulai, kuriems įrengti reikėjo daug medienos. O medienos dirbamuose Suvalkijos laukuose vis labiau mažėjo. Tuo tarpu įsirengti krumpliaratinę kepurės apgręžimo sistemą labiau apsimokėjo, nes medienos čia reikėjo mažiau, ji buvo geriau apsaugota nuo kritulių. O metalinių dalių jau buvo pakankamai, jas gamindavo ne tik kalviai, bet ir žemės ūkio techniką gaminantys fabrikėliai, kurių, palyginti su kitomis etnografinėmis zonomis, buvo daugiau. Vienas iš jų buvo Adolfo Cohres mašinų dirbtuvė, paminėta S. Bilio. Malūnams sėkmingai būdavo pritaikomos metalinių maniežų dalys, lentpjūvėse prie gaterių medienai privežti – geležinkeliukai. Malūnų transmisijoms vis plačiau buvo naudojamos metalinės ašys, guoliai, skriemuliai ir diržai. Daugiau judančių dalių – sunkiau apsisaugoti nuo nelaimingų atsitikimų. Kuo toliau, tuo daugiau kilo reikalavimų įtaisyti apsaugas – ne tik ranktūrius laiptams, bet, svarbiausia, saugiai įtaisyti judančias dalis – velenus, ašis, skriemulius, krumpliaračius, diržus. Didėjo reikalavimai gerinti apšvietimą. Reikalaujama įrengti daugiau ir didesnių langų, katilinėse daryti kuo didesnius langus, kad sprogimo atveju susidarytų kuo mažesnis pasipriešinimas smūgio bangai. Vis griežtėjo reikalavimai stiprinti priešgaisrinę apsaugą, reikalaujama įrengti patikimas ugniasienes. Taip pat didėjo higienos reikalavimai. Visose pra-

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

monės įmonėse, neatsižvelgiant į jų didumą, turėjo būti projektuojamos išvietės, praustuvai, laukiamieji kambariai. Apskritai visi reikalavimai didėjo, stiprėjant valstybės valdžios aparatui.

Prie malūnų buvo kuriamos lentpjūvės, dažniausiai varomos garo mašinomis, kurioms kaip kuras dažniausiai buvo naudojamos tos pačios lentpjūvės atliekos. Garo mašinos buvo panaudojamos, kai būdavo vėjo ar vandens stygius. Neužtikau, kad garo mašina būtų Kauno darbo. Iš Rytprūsių ar Mažosios Lietuvos atgabendavo Tilžės Valterio Birkholco (Walter Birkholz) firmos ar kitų firmų gamybos, bet jau naudotų garo mašinų. Buvo garo mašinų iš Čekoslovakijos, Rygos. Tuomet garo mašinos užtikrindavo nenutrūkstamą darbą. Tam taip pat buvo naudojami įvairaus tipo motorai, dažniausiai atgabenami iš užsienio – Švedijos, Vokietijos.

Privačios nuosavybės panaikinimas ir karas sužlugdė Lietuvos malūnų pramonę.

Báltrakio kepurinis vėjo malūnas Baltrakio k., Gižų vls.[3] Malūnas kepurinis, aštuonkampės nupjautinės piramidės pavidalo, su sudėtingos formos kepure, apgręžiama krumpliaratine pavara. Kepurė įtaisyta ant žiedinio bėgio ir rieda ratukais.

Sparninio veleno galva ketinė. Sparninio veleno drūtgalis guli ant akmeninio guolio, laibgalis – ant metalinio.

Sparninio krumpliaračio skersmuo ~ 3 m. Stabdžio *meška* įtaisyta ant kepurės pagrindo pagrindinės išilginės sijos ir kilnojama reketu.

Statvolio viršuje įtvirtintas ketinis ašigalis yra apglėbtas medinio guolio. Apatinis ašigalis įstatytas į metalinę atramą, reguliuojamą kyliais per medinį mazgą.

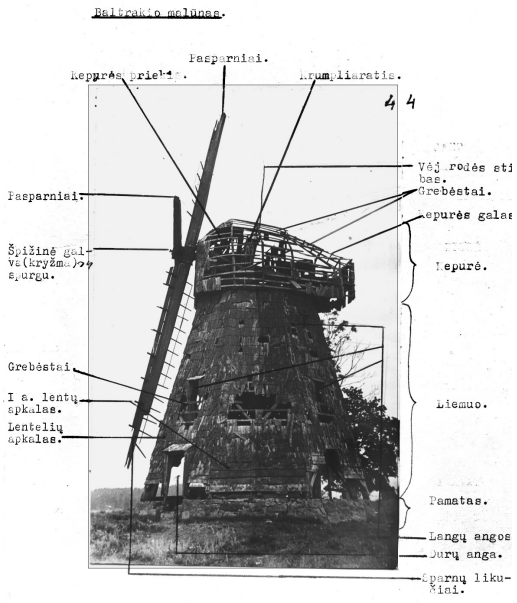

Baltrakio vėjo malūnas. Aut. nuotr. 1981 m.

Baltrakio vėjo malūnas kraštovaizdyje. Aut. nuotr. 1981 m.

[3] *Lietuvos liaudies buities muziejus* (toliau – *LBM*), b. 2838.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.
Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

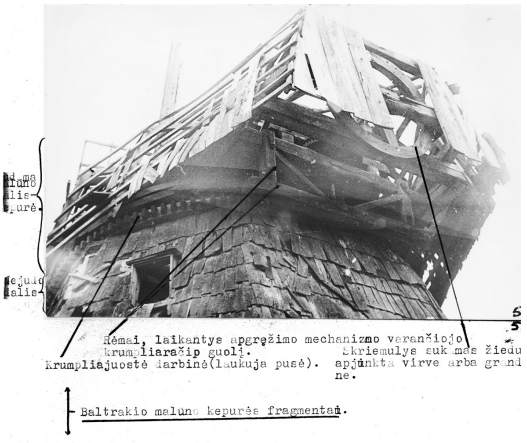

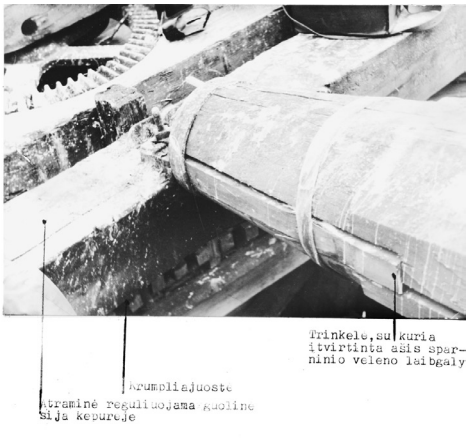

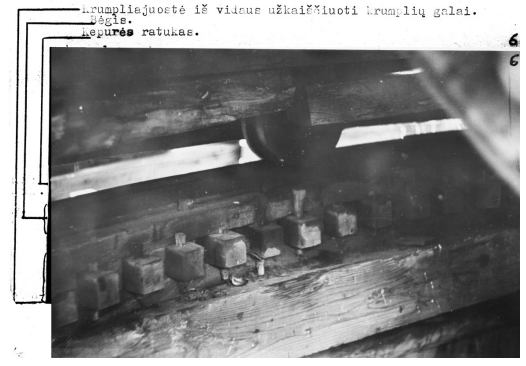

Malūno kepurė, kepurės ir liemens sandūra. Aut. nuotr. 1981 m. (nuotr. kairėje viršuje)

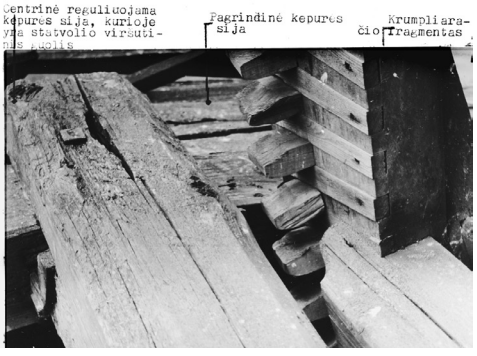

Vaizdas į malūno kepurę iš vidaus. Aut. nuotr. 1981 m. (nuotr. kairėje apačioje)

Sparninio veleno laibgalys ir sparninio krumpliaračio fragmentas. Aut. nuotr. 1981 m. (2 nuotraukos dešinėje viršuje)

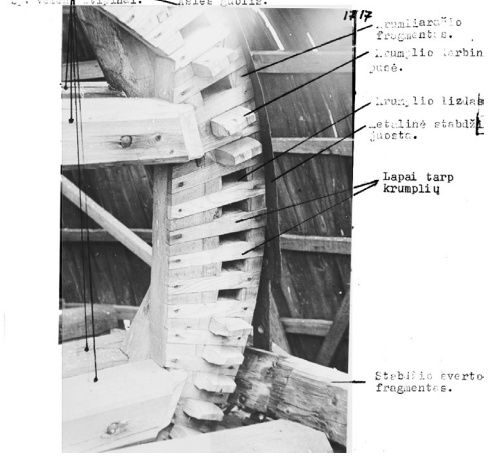

Stabdžio meškos kilojimo mechanizmas ir sparninio krumpliaračio fragmentas. Aut. nuotr. 1981 m. (2 nuotraukos dešinėje apačioje)

Malūno girnos antrame aukšte sukamos iš apačios per verpstę. Verpstės krumpliai kimba su statvolio mediniu žvaigždiniu krumpliaračiu.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

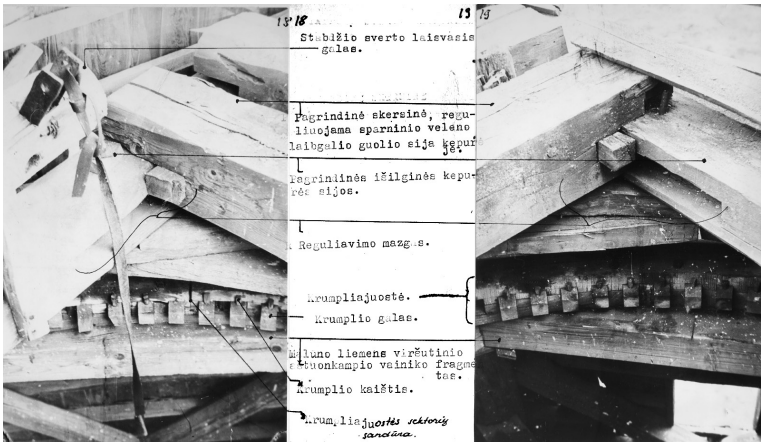

Malūno kepurės fragmentai iš vidaus. Aut. nuotr. 1981 m.

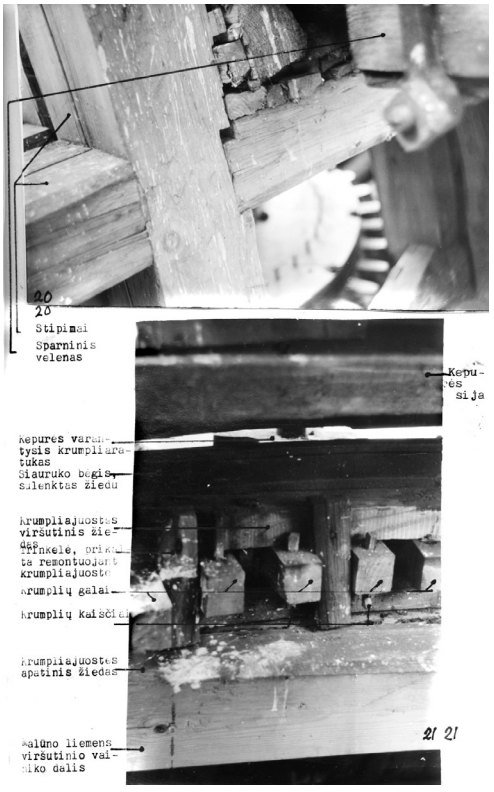

Malūno kepurės fragmentai iš vidaus. Aut. nuotr. 1981 m.

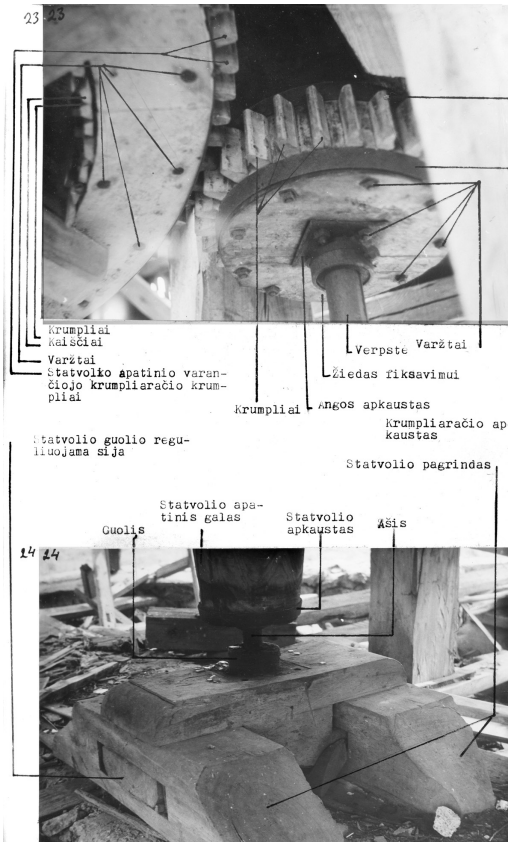

Malūno vidaus mazgai. Aut. nuotr. 1981 m.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

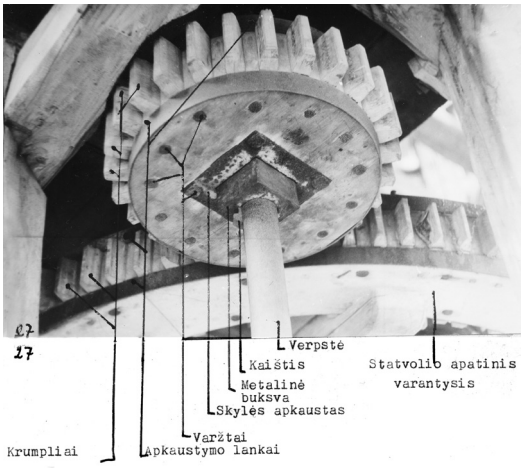

Malūno statvolio apatinio krumpliaračio ir girnų verpstės fragmentai. Aut. nuotr. 1981 m.

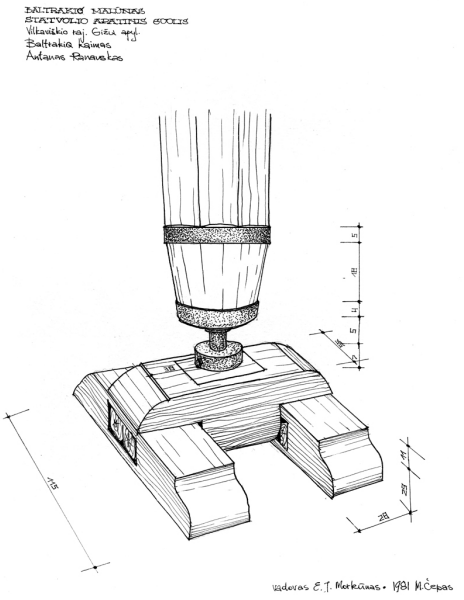

Statvolio apatinis guolis.
Braižė Mindaugas Čepas. 1981 m.

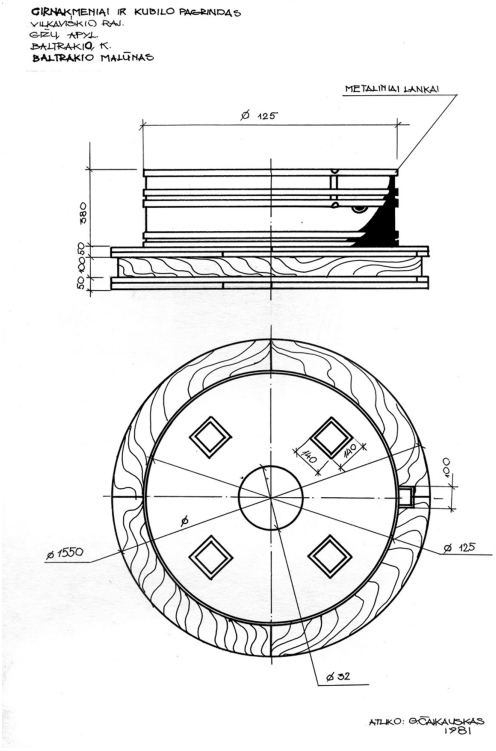

Girnakmeniai ir kubilo pagrindas.
Braižė Gintaras Čaikauskas. 1981 m.

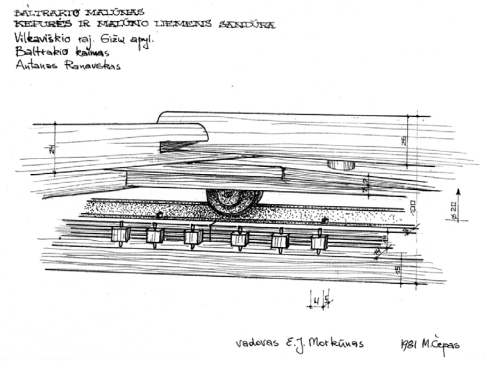

Malūno kepurės ir malūno liemens sandūra.
Braižė M. Čepas, 1981 m.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

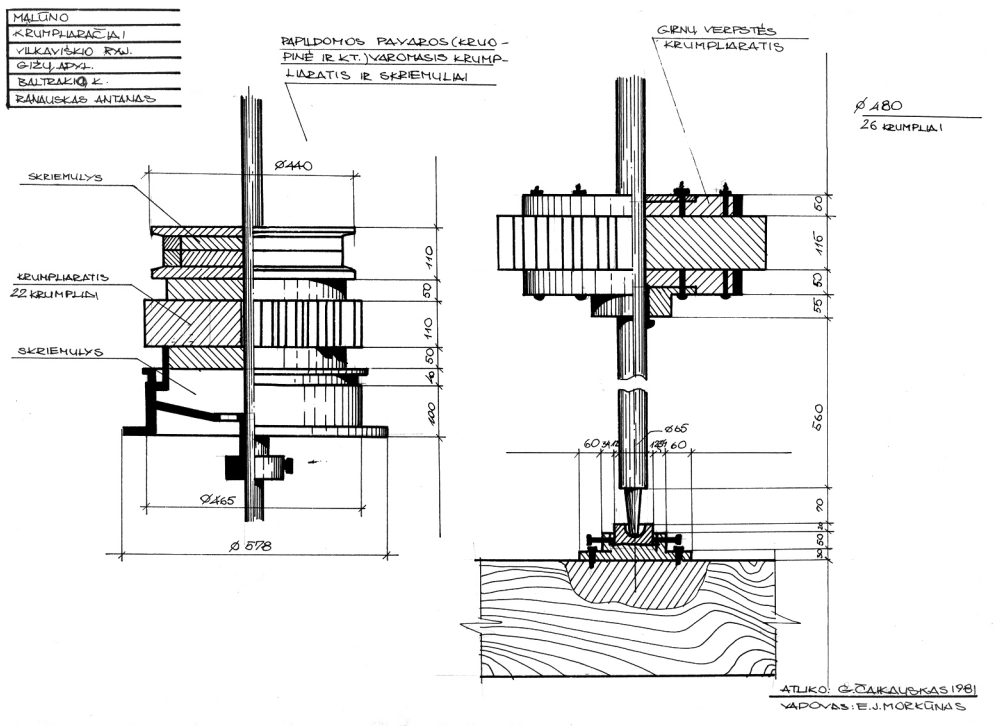

Papildomos pavaros (kruopinė ir kt.) varomasis krumpliaratis ir skriemuliai. Girnų verpstės krumpliaratis. Braižė G. Čaikauskas. 1981 m.

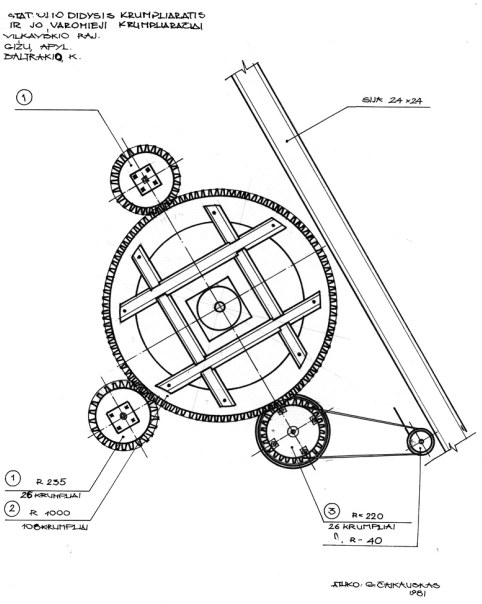

Statvolio didysis krumpliaratis ir jo varomieji krumpliaračiai. Braižė G. Čaikauskas. 1981 m.

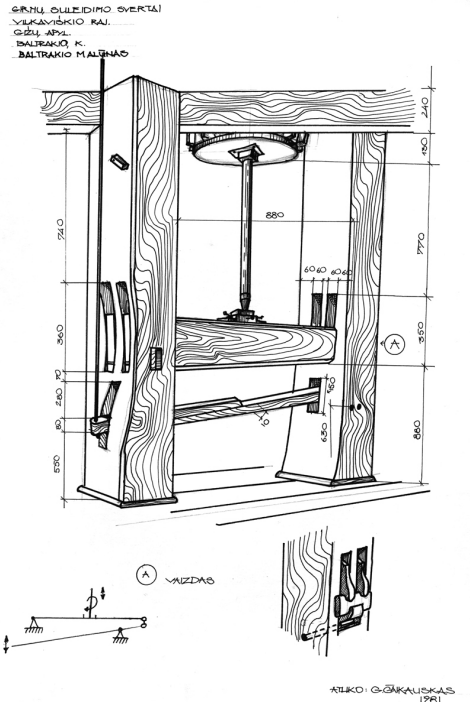

Girnų suleidimo svertai. Braižė G. Čaikauskas. 1981 m.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

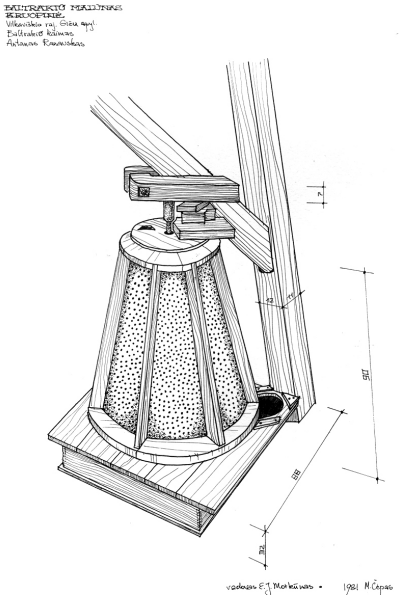

Kruopinė. Braižė M. Čepas. 1981 m.

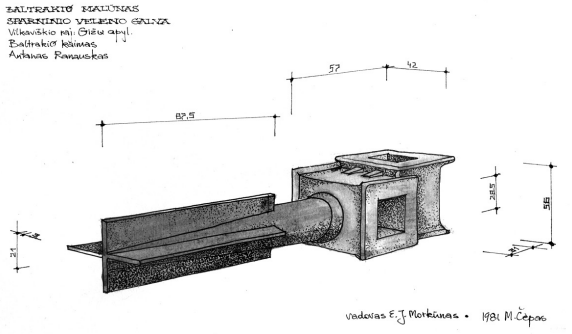

Sparninio veleno galva. Braižė M. Čepas. 1981 m.

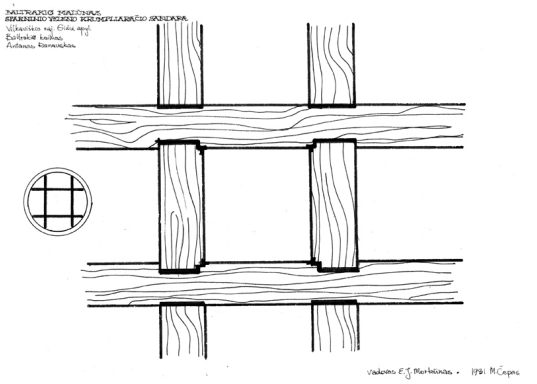

Sparninio veleno krumpliaračio sandara. Braižė M. Čepas. 1981 m.

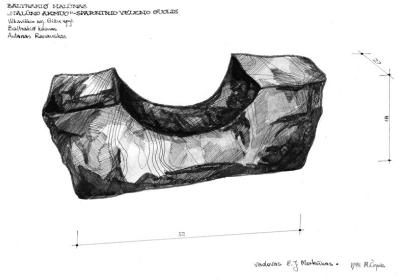

Sparninio veleno guolis („malūno akmuo“). Braižė M. Čepas. 1981 m.

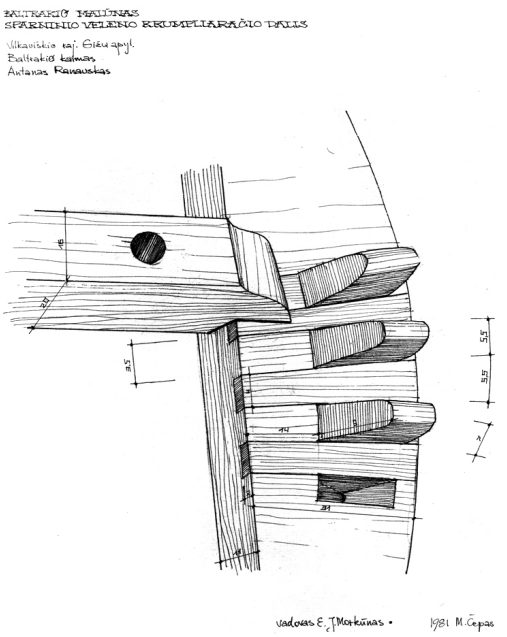

Sparninio veleno krumpliaračio dalis. Braižė M. Čepas. 1981 m. (nuotr. dešinėje apačioje)

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Zigmo Lorento malūnas Stėpkiškės k., Bagótosios apyl. 1981 m. aptikau kaimo laukuose stiebinio malūno liekanas, tačiau pakankamas rekonstruoti šį malūną[4].

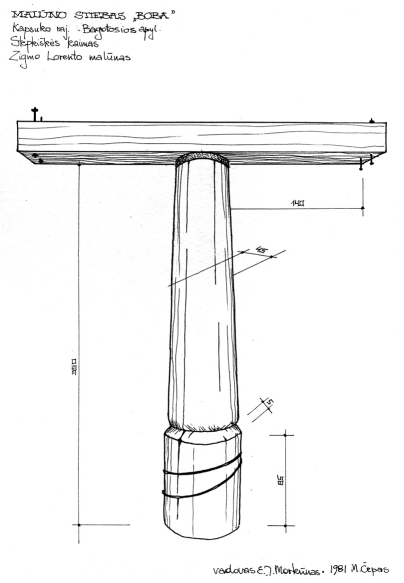

Z. Lorento vėjinio malūno stiebas

Pagrindinė malūno dalis, ant kurios laikosi visas malūnas, tai stiebas, įkastas į žemę. Antžeminė stiebo dalis – 3,5 m. Viršutinė 1 m skersmens stiebo dalis apkaustyta grandimi. Ant stiebo užsodintas 3,26 m ilgio balnas. Balno galuose likę tvirtinimo žymės ir varžtų liekanos. Iš tų liekanų aišku, kad malūno plotis buvo 3,3 m, deja, ilgiui nustatyti duomenų nėra, tačiau ilgis nebūna trumpesnis už plotį. Tokio tipo malūnuose skersai balno 3,80 m aukštyje būdavo klojamos grindys. Visam malūno aukščiui nustatyti trūksta duomenų.

Nors duomenų apie sparninį veleną irgi nerasta, žinant malūno plotį galima spręsti, jog sparninio krumpliaračio skersmuo nebuvo didesnis kaip 2,5 m. Šis krumpliaratis kontaktuoja su girnų verpstės krumpliaračiu. Verpstės ašis įtvirtinta 3,3 m ilgio skerssijoje, gulinčioje ant šoninių sienos sijų. 5 cm skersmens verpstės metalinė ašis ~1,10 m

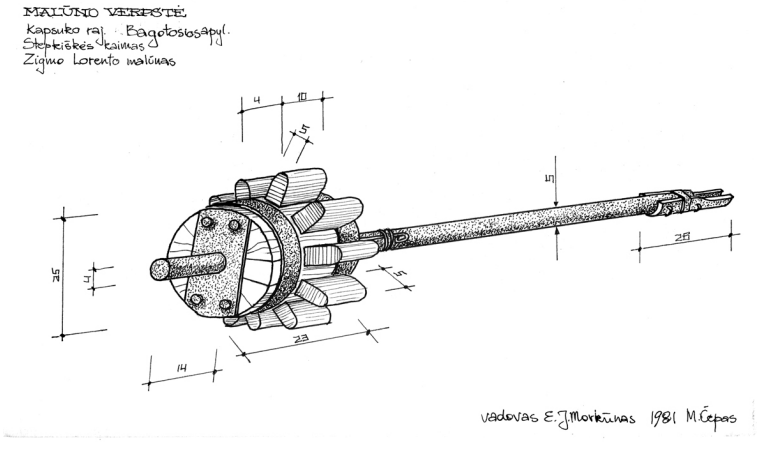

Z. Lorento malūno girnų verpstė

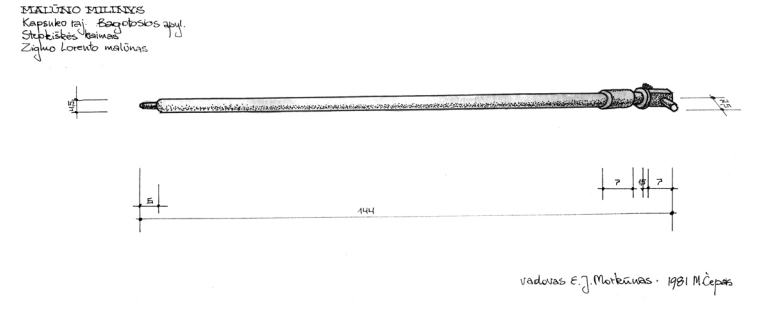

Z. Lorento malūno milinys (ašis, ant kurios sukasi viršutinė girnapusė)

[4] *LBM*, b. 695/7, 695/8, 695/12.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

ilgio. Viršutiniame jos gale įtaisytas krumpliaratis, kurio pagrindas 23 cm aukščio, skriemulio skersmuo – 25 cm. Skriemulio galai apkaustyti geležiniais lankainiais (*rinkėmis*), tarp jų įtaisyti krumpliai. Krumplių aukštis – 5 cm, storis – 5 cm. Šis ašies galas virš krumpliaračio plonesnis; 4 cm skersmens ir 14 cm ilgio. Ašies galas pervertas pro metalinę plokštę, kuri prie krumpliaračio pagrindo priveržta 4 varžtais ar prikalta 4 vinimis. Apatinis verpstės galas viršutinėje girnapusėje buvo jungiamas su 1,44 m ilgio ir 4,5 cm skersmens miliniu. Apatinis 5 cm ilgio milinio galas suplonintas taip, kad įtilptų į atraminį guolį. Viršutinis milinio galas baigiasi skersiniu, kuris nuo ašies nutolęs po 7,5 cm į abi puses. Tas skersinis įleidžiamas iš apačios į viršutinę girnapusę. Apatinis milinio galas įleidžiamas į atraminį metalinį guolį, kuris dviem varžtais pritvirtinamas ant aukštyn žemyn kilnojamos medinės sijos. Kilnojant šią guolio siją, nustatomas malimo rupumas.

Iš išlikusių detalių galima teigti, kad malūnas buvo su vienpakope krumpliaratine pavara, keturbriaunis, griautinis, apkaltas lentomis, tradiciškai keturšparnis. Malūnas įdomus tuo, kad stiebas įkastas į žemę ir buvo be spyrių.

Timìnčiškės vėjo malūnas Timinčiškės k., Bagótosios apyl.[5] Tai keturšparnis, griautinės sandaros, trijų aukštų aštuonkampės nupjautinės piramidės pavidalo su sudėtingos formos kepure vėjo malūnas.

Tarpaukštinė malūno perdanga įrengiama taip: dvi perdangos sijos jungia dvi kampines statines sijas vienos briaunos su priešinės briaunos dviem kampinėmis statinėmis sijomis. Ant tų jungiamųjų sijų skersai dedamos dvi 22x25 cm skerspjūvio sijos taip, kad jų galai įsispraustų į dviejų priešpriešinių sienų kertines statines sijas. Tarpuose dedamos plonesnės sijos taip, kad susidarytų pagrindas grindims sudėti. Tada ant sijų klojamos apie 5 cm storio sąlaidinės lentos. Grindų viduryje įtaisomas statvolis. Trečiame aukšte statvolio skersmuo – 34 cm.

Pirmajame malūno aukšte buvo girnų stovas su verpste ir ją sukančiu metaliniu krumpliaračiu su mediniais krumpliais. Ant verpstės po krumpliaračiu buvo įtvirtintas skriemulys, dažniausiai sukantis piklių. Skriemulys skirtas virvinei pavarai. Verpstė stovi ant metalinio atraminio guolio, kuris įleistas į skersinę stovo siją. Siją galima kilnoti žemiau įrengtu svertu. Laisvasis sverto galas kilnojamas varžtu, kurio veržlė (*šturvalas*) įtaisyti antrajame aukšte šalia girnų taip, kad malūnininkas, būdamas prie girnų, galėjo sekti malimo rupumą ir tuoj pat, sukdamas *šturvalą*, galėjo pakelti arba nuleisti viršutinę girnapusę.

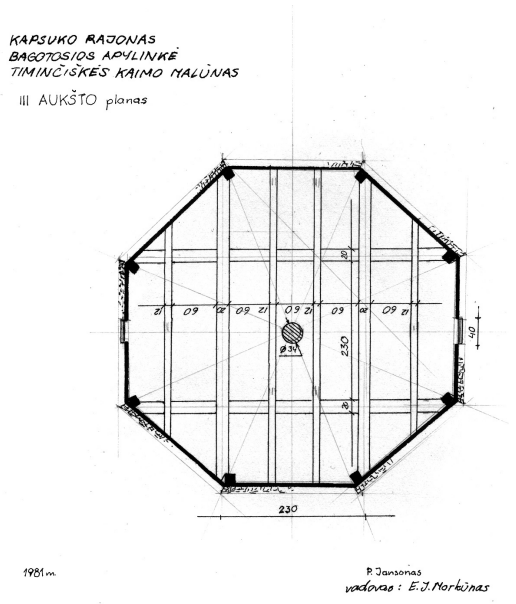

Timinčiškės malūno trečiojo aukšto perdangos planas. Braižė Povilas Jansonas

[5] *LBM*, b. 699/3, 699/11.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Esant reikalui, jei stabdymui nepakakdavo stabdžio juostos ant sparninio krumpliaračio, malūną stabdydavo maksimaliai suleisdami girnas ir atgręždami sparnus lygiagrečiai su vėjo srautu.

Vìnkšnupių vėjo malūnas Vinkšnupių k., Jankų apyl.[6] Iš turimo vieno lapo, t. y. 1987 m. braižytos vienos malūno sienos išklotinės, galima padaryti tokias išvadas. Malūnas kepurinis, nupjautinės aštuonkampės piramidės formos, 3 aukštų su pusaukščiu kepurei prižiūrėti. Aštuntadalis malūno prie pamato ilgio – 4,25 m, taigi perimetras – 34 m. Viršutinio griaučių aštuonkampio viena kraštinė lygi 2,35 m, tai perimetras – 18,8 m. Visi aukštai su grindimis. Pirmojo aukšto aukštis (nuo grindų iki antrojo aukšto grindų) – 2,92 m, antrojo aukšto – 2,98 m, trečiojo – 2,54 m ir pusaukščio – 1,16 m. Malūno liemuo baigiasi dviem žiedais, kurių bendras aukštis 35 cm. Viršutiniame žiede įrengta krumpliajuostė malūno kepurei sukti krumpliaratine pavara.

Malūno kepurėje tarp dviejų statinių rąstelių (*bruselių*) įrengtas akmeninis sparninio veleno drūtgalio guolis. Jame gulėjo ketinė sparninio veleno kryžma, į kurios kiaurymes buvo įveriami du posparniai (*bruštikiai*), prie kurių buvo tvirtinami 4 sparnai.

Siekiant užtikrinti stabilumą pirmasis ir antrasis, taip pat trečiasis ir ketvirtasis aukštai surišti. Malūnas apkaltas 5x5 cm grebėstais (*lotais*) ir skiedromis. Malūno sienų aukštis be pamatų – 9,6 m. Tuomet sparno ilgis galėjo būti apie 9 m, o tai beveik vidutinis Lietuvos vėjo malūnų sparnų ilgis.

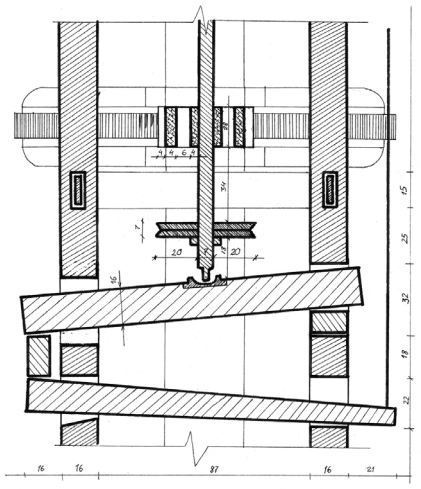

Timinčiškės malūno girnų stovas. Braižė P. Jansonas

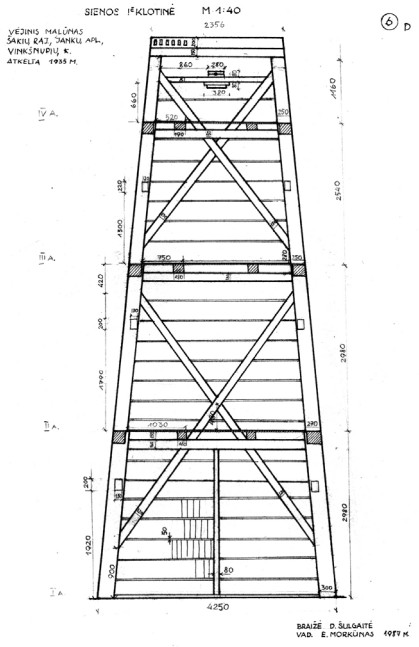

Vinkšnupių vėjo malūno sienos išklotinė. Braižė D. Šulgaitė. 1977 m.

Vinčų vėjo malūnas Vinčų k., Sasnavõs apyl. Vėjo malūnai dažnai buvo perkeliami iš vienos vietos į kitą ir nemažais atstumais. Kaip pavyzdys galėtų būti vėjinis malūnas (*olenderis*), stovėjęs prie Marijampolės. 1919 m. tas malūnas perkeltas į Vinčùs (mūsų tyrinėjamą arealą). Jis ten stovėjo iki 1939 m. ir tuomet buvo perkeltas į Šimėkų kaimą, Guobų apylinkėje Marijampolės r. (toli nuo

[6] *LBM*, b. 5066.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

mūsų arealo). Tą malūną 1966 m. pagal pateikėjo Kazio Gustaičio pasakojimą aprašė žymus etnologas Vacys Milius. Pateikiamas „stenografinis“ V. Miliaus tekstas[7] su EJM pastabomis. Tekstas pateikiamas dėl suvalkietiškos terminijos.

„Malūnas buvo olenderis, akmenų ir cemento pamatais. Sienos lentų, apsegtos „skiedromis“. „Kepurė“ tik „skiedromis“ apsegta.

Į pirmąjį aukštą pro vienas ar kitas duris [kepuriniuose malūnuose visada buvo dvejos durys – EJM] *buvo sunešami maišai* [su grūdais – EJM], *į šį aukštą subėga miltai. Čia buvo dvejos „triūbos“ miltams subėgti, čia buvo „piklius“. Pikliuje buvo šilku aptrauktas krijas* [8-kampis prizmės pavidalo besisukantis rėmas, aptrauktas šilku – EJM]. *Miltai iš girnų subėgdavo į* [besisukančio – EJM] *krijaus vidų. Čia jie būdavo išskirstomi, išsijojami į 3 rūšis: arčiausiai iškrisdavo geriausi miltai* [toliau – prastesni, ir galiausiai – prasčiausi – EJM]. *Dėžės šone buvo lentelėmis užstumiamos skylės* [per tas skyles miltai iššluojami į prie skylių pakabintus maišus – EJM].

Antrajame aukšte dvejos girnos – paprasto malimo ir pikliaus.

Trečiajame aukšte 2 „kašiai“ [piltuvės – EJM] *grūdams supilti* [į girnas – EJM].

„Sparnai“. Jų pagrindas – mediniai „bruštikiai“ [posparniai – EJM]. *Ant jų šriubais* [srieginiais varžtais – EJM] *pritvirtinti sparnai. „Audeklai“* [burės – EJM] *buvo iš namų darbo medžiagos. Audeklą privyniodavo, reikiamą sparną nusukę apačion* [kad galima būtų užlipti ant sparno iš apačios – EJM].

Prieš vėją kepurę su sparnais galėjo pasukti vienas žmogus už „uodegos“ [pavadinimas perimtas iš stiebinių malūnų, kitur kepurės apgręžimo sistema vadinama grąžulu – EJM]. *Prie uodegos galo buvo „lenciūgas“* [grandinė – EJM]. *Apie malūną ėjo 16 „stulpelių“ lenciūgui pririšti. Nuo uodegos įkypai eina 2 poros* „karčių“. *Statmenai* [į uodegą? Įkypai. Įžambiai, tik ne statmenai – EJM] *į uodegą įtaisytos 2 sijos (šarbalkiai).*

Kad sparnus paleistum reikėjo patraukti prie uodegos pritaisytą „lynuką“. Išorinis „lynukas“ vyniojasi ant „krijo“, kuris laikosi ant „volelio“. Kitame volelio gale yra kitas „lynukas“, kuris vyniojasi ant volelio.

Malti buvo galima iškart dvejomis girnomis. Grūdus į trečiąjį aukštą užkeldavo „keltas“. Ant jo pritaisyta grandinė. Malūno centre volelis turėjo vertikalų „ratą“, kuris rėmėsi į kitą horizontalų ratą [frikcinė pavara – EJM].

Girnos lietinės. [...] *Girnas girnakaliu iškaldavo šeimininkas. Girnakalio „pypkė“* [pypkės pavidalo sunkus lietinis gaminys su mediniu kotu ir keičiamomis geležtėmis – EJM] *pirktinė. Kalama plieniniais kaimo kalvio nukaltais geležiais, kurie sudėti į pypkę. Vienoms girnoms iškalti reikėjo atšipinti 10 girnakalių abejus galus. Atšipintus kalvis vėl paaštrindavo.*

Prietaisas girnoms nukelti vadinamas „vindu“ [sraigtu – EJM]. {...} *Prie uodegos viršaus prisegta kartelė, jos viršuje – skardinė vėliavėlė – vėjo rodyklė. Žiūrint į ją nustatomi sparnai prieš vėją.*

Didysis ratas („komratis“) [sparninis kampinis krumpliaratis – EJM] *kepurėje įtaisytas ant volo. Komratis varo horizontalų „bonkratį“.*

Pirmame aukšte yra horizontalus ratas „štikratis“ [ant statvolio įtaisy-

[7] Lietuvos istorijos institutas, Etnografijos skyrius, b. 219(7).

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

tas spindulinis /spinduliškai išdėstyti krumpliai/ krumpliaratis – EJM]. *Visi ratai turi medinius krumplius.*

Jei vėjas gerai sukdavo, vieną centnerį grūdų sumaldavo per 5 minutes.“

Jurkšų vėjo malūnas Jurkšų k., Pilviškių vls.[8] Šis kepurinis malūnas stovėjo į vakarus nuo Pilviškių miestelio. 1981 m. malūnas buvo apverktinos būklės, grėsė sugriūti, ir savininkas ketino jį griauti. Pavyko susitarti, kad sparninį malūno veleną su krumpliaračiu ir kryžma perduotų Lietuvos liaudies buities muziejui. Ten jis buvo eksponuojamas po atviru dangumi tuomet kuriamame liaudies technikos sektoriuje. Pasikeitus muziejaus planams, vietoj technikos sektoriaus buvo rengiamas hipodromas. Sparninis velenas su krumpliaračiu, eksponuoti po atviru dangum, sudūlėjo, liko tik ketinė malūno kepurės kryžma, kuri saugoma Lietuvos liaudies buities muziejuje *Tėviškė*.

Kazio Matulionio vėjo ir motorinis malūnas Gudẽlių k. Malūnas aprašomas pagal *Lietuvos centrinio valstybės archyvo* (toliau – *LCVA*) byloje esantį malūno brėžinį[9] ir *Klausimų lapą*[10]. Malūnas įrengtas 1933 m. (pagrindinis kapitalas – 12 000 litų). Jis 3 km nuo Vilkaviškio, 7 km nuo Vilkaviškio stoties. Savininkas Lietuvos pilietis.

Malūno sodyba kairėje plento Marijampolė–Vilkaviškis pusėje. Nuo malūno su motorine iki plento 140 m, sodyba arčiau plento. Artimiausias nuo malūno pastatas – 19,5x7 m dydžio kluonas, už jo – išvietė. Šalia kluono į šiaurę stovėjo kitas kluonas. Plane abu kluonai sudaro raidę „L“. Kiemą iš vakarų pusės, už 19,5 m, uždarė

Būdviečių vėjo malūnas, Pilviškių vls.

Degučių vėjo malūnas, Keturvalakių vls.

[8] E. J. Morkūno lauko užrašai.
[9] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1966, l. 19.
[10] *Ten pat*, l. 3a, 3b.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Senkiškių vėjo malūnas, Gižų vls.

Skirkiškės vėjo malūnas, Barzdų vls.

tvartas, o iš šiaurės – gyvenamasis 9,5x7 m dydžio namas ir 5x5,8 m dydžio laukiamasis kambarys. Gyvenamasis namas labai mažas.

Malūnas kepurinis, aštuonkampio plano su mūriniu cokoliu, prie pagrindo 9,6 m pločio (matuojant tarp aštuonkampio lygiagrečių briaunų). Malūnas trijų aukštų ir pusaukščio. Malūno aukštis nuo žemės iki kepurės viršaus – 10,45 m, be sparnų ir cokolio. Ant cokolio skiedromis apkalti mediniai griaučiai sudaro nupjautos piramidės pavidalą. Kepurės aukštis – 3,3 m. Cokolis – 9,6x9,6 m, matuojant atstumą tarp lygiagrečių kraštinių. Atitinkami matmenys malūno liemens viršuje (po kepure) – 6,16 m. Kepurė sunkiai aprašomos formos. Malūno sienų planeliuose pavaizduota po 4 langus kiekviename aukšte. Langai yra ir cokolyje, kad būtų gerai apšviesta transmisija.

Malūno statvolis nuleistas truputį žemiau nei žemės paviršius. Jis stovi ant mūrinio pamato ir guoliavietės. Statvolio aukštis 10,25 m (be apkaustų). Sparninio veleno ilgis – 5,2 m. Veleno galva ketinė. Sparno ilgis nuo galvos iki tolimiausio taško – 9,45 m. Plane keturi sparnai su dviem posparniais. Sparninio veleno 3 m skersmens kampinis krumpliaratis kontaktuoja su statvolio viršutiniu kūginiu 1,25 m skersmens krumpliaračiu. Ant statvolio apačios spindulinis (*štikinis*) 2,4 m skersmens krumpliaratis. Tarp III ir IV aukšto – ant statvolio 1,2 m skersmens skriemulys maišų pakėlimo mechanizmui sukti (veleno skriemulys – 0,8 m skersmens).

Pačioje malūno apačioje ant pamato horizontaliai įtvirtinta metalinė transmisija. Abiejuose galuose įtaisyta po kampinių krumpliaračių porą. Jos suka dvejų girnų dvi verpstes. Malūnui malant vėju, sparnai suka sparninį krumpliaratį, šis suka statvolio viršutinį kampinį krumpliaratį. Apatinis krumpliaratis suka ant girnų verpstės įtvirtintą krumpliaratį, o šis – horizontalią transmisiją. Per tą pačią horizontalią transmisijos ašį galima girnas sukti motoru. Tam prie malūno pastatyta 4,4x4,5 m dydžio motorinė, su malūnu sujungta 3 m ilgio dengtu

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

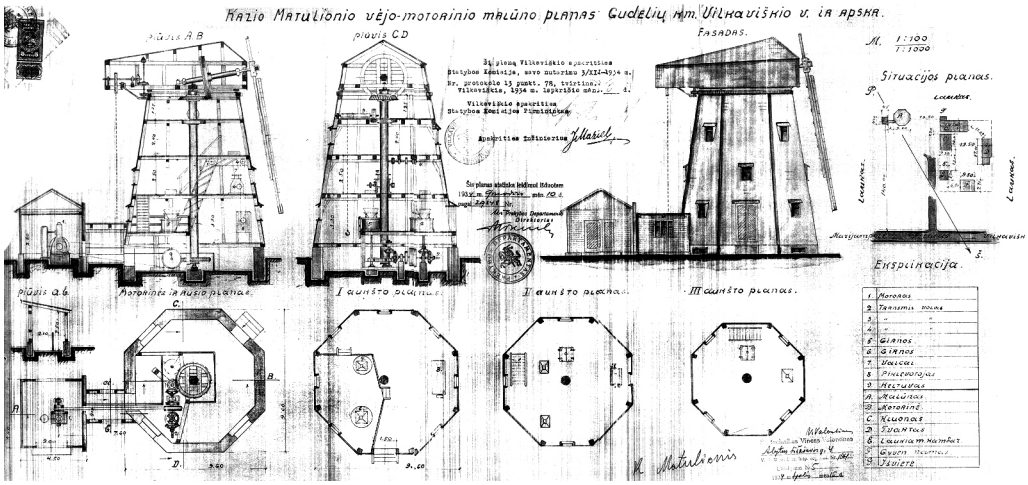

K. Matulionio vėjo-motorinio malūno planas

perėjimu į malūną. Perėjimas gerai apšviestas dideliu langu. Motorinės lubos 2,8 m aukštyje, ji dengta dvišlaičiu stogu. Motorinės viduryje ant mūrinio pamato stovi 40 AG naftos motoras *Atlas-Dizel* su stačiu cilindru. Motoras suka malūną per plačiadiržę pavarą.

Dvejos girnų poros ant medinio paaukštinimo. Grūdai pilami į girnas iš antro aukšto per piltuves. Pirmajame aukšte stovi piklius, o antrajame – valcai. Valcams ir pikliui sukti įrengta transmisija. Trečiajame aukšte įrengti piltuvai valcams. Viršutiniame aukšte įrengtas grūdų maišų keltuvas – frikcine pavara, pagal reikalą, ant keltuvo veleno vyniojama nuo veleno nuleista grandinė per visuose aukštuose tam įrengtus liukus.

Malūnas veikia ištisus metus. Jame dirba 2 žmonės. Malūnas sunaudoja 875 kg naftos už 2 635 litus. Tepalo sunaudoja už 240 litų. Malūnas sumala 16 000 cnt grūdų. Vieno centnerio sumalimas kainuoja 30 centų. Šie anketiniai duomenys užpildyti 1934 m. spalio 29 d., pasirašė K. Matulionis.

Malūno plane yra visi reikiami parašai, antspaudai ir žyminiai ženklai. Plano autorius pasirašo dokumento viršuje: *„St. technikas Vincas Valantinas, Alytus, Liškiavos g. 4, V. R. M-jos stat. insp. registr. Nr. 104. Užsakymas nr. 5. 1934 m. spalių mėn. 15 d.“* Be to, yra užrašas: *„Šį planą Vilkaviškio apskrities Statybos Komisija savo nutarimu 3/XI-1934 m. Nr. protokolo 13 punkt. 78 tvirtina. Vilkaviškis, 1934 m. lapkričio mėn. 3 d. / Vilkaviškio Apskrities Statybos Komisijos Pirmininkas* [parašas] */ Apskrities Inžinierius J. Maze...l“*. Parašai patvirtinti herbiniu Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu. Taip pat yra standartinis patvirtinimas: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1934 m. gruodžio mėn. 10 d. pagal 29348 Nr. / Už Prekybos Departamento Direktorius Mikuck....“*. Parašas patvirtintas herbiniu Prekybos departamento antspaudu. Planą pasirašo ir savininkas K. Matulionis. Ant brėžinio priklijuotas 5 litų žyminis ženklas nuvertintas herbiniu Prekybos departamento antspaudu.

Reikia pastebėti, kad planas raiškus ir tvarkingas.

Judelio Vindzbergo vandens ir garo malūnas Kisìniškių k., Alvito vls. Malūnas tyrinėjamo arealo pakraštyje veikė nuo 1856 m.[11] 1924 m. priklausė Judeliui

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

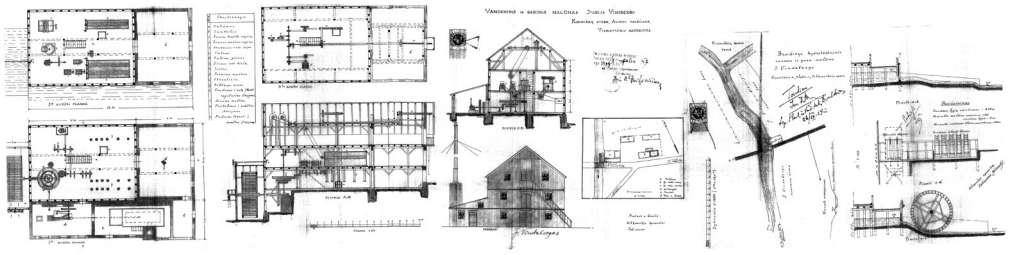

J. Vindzbergo vandens ir garo malūno planas

Vindzbergui. Malūnas buvo 4 km nuo geležinkelio stoties, kelio iš Vilkaviškio į Simanėliškių kaimą ir Simanėliškių dvarą dešinėje pusėje, prie kanalo, iš Paežerių ežero nuvesto į Šeimenõs upelį. Situacijos plane[12] (M 1:1000) pažymėtas malūnas (a), tiltas su užtūromis (*šliuzais*) (f), gyvenamasis namas, kurio vakarinis galas medinis (b), rytinis – mūrinis (c), malkinė (d) ir tvartai (e). Malūnas buvo 600 m nuo ežero, dešiniajame kanalo krante, galu į kanalą. Malūno galas su vandens ratu beveik į vakarus. Kelias pietiniame malūno šone. Gyvenamasis namas orientuotas taip pat kaip malūnas. Malūnas – medinis sandėlis ir garo mašinos skyrius iš plytų[13]. Stogai dengti čerpėmis. Malūne yra girnos ir valcai, garo mašina ir katilas. Malūną suka vandens ratas ir garo mašina iki 20 AG. Malūnas veikia ištisus metus. Dirba 5 darbininkai 8–12 valandų per parą.

Malūno pastatas[14] griautinis, stačiakampio plano, 15,20 m ilgio ir 10,80 m pločio, dviejų aukštų su ertikiu ir pastoge. Pirmasis ir antrasis aukštai po 3 m, ertikinio aukšto siena 1,40 m, o visas ertikinis aukštas iki kraigo 5,8 m aukščio. Malūno gale mūrinis priestatas-sandėlis 8,10 m ilgio, 10,80 m pločio ir tokio pat aukščio kaip ir malūnas. Kiekviename sandėlio aukšte po dvivėres duris maišams su grūdais įtraukti vidun, abipus durų po didelį keturių rūtų langą. Ertikinio aukšto durys aptvertos ir įrengti metaliniai evakuaciniai laiptai gaisro atveju. Malūnas ir sandėlis po vienu dvišlaičiu stogu. Prie malūno ir šio priestato per visą ilgį įrengtas vienaukštis mūrinis 5,6 m pločio, trijų patalpų priestatas: viena patalpa skirta garo mašinai, antra – garo katilui, trečia kaip kambarys-sandėlis. Malūno stogas, kaip minėta, dvišlaitis, o motorinės vienšlaitis, su nuolydžiu į gatvę. Ant motorinės stogo metalinis kaminas su kibirkščių gesintuvu ir keturiomis vielinėmis atatampomis. Kamino pagrindas mūrinis.

Vidurinio veikimo vandens ratas, kurio skersmuo 4,3 m, plotis 2,0 m, įrengtas gale pastato 5 m pločio ir 9 m ilgio pašiūre. Pašiūrė saugo ratą nuo kritulių, ir svarbiausia, – nuo apledėjimo. Vandens ratas sumontuotas žemiau tilto, vanduo ant rato atvestas lataku. Vandens tėkmė ant rato valdoma dviem užtūromis, kilnojamomis krumpliaračiu ir krumpliastiebiu. Penkios nuleidimo užtūros (šliuzai) – pakeliamos svertais. Viršutinis vandens lygis 10,0 m, apatinis – 7,5 m, vanduo pakeltas – 2,5 m. Hidrotechninio brėžinio paaiškinime nurodyta, kad normaliai malūnas veikia, esant 9,5 m vandens lygiui. Vandens ratas 8 porom spyriais paremtų stipinų apglėbia veleną.

Vienas vandens rato veleno guolis įrengtas už pašiūrės sienos, kitas – malūno iškasoje. Tame gale ant veleno

[11] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 465, l. 7.
[12] *Ten pat*, l. 8.
[13] *Ten pat*, l. 7.
[14] *Ten pat*, l. 8.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

įtaisytas 3,0 m skersmens kampinis krumpliaratis, kontaktuojantis su kampiniu 1,3 m skersmens krumpliaračiu, įtaisytu ant stačios ašies. Vienas ašies galas yra ant pamate įrengto guolio, kitas įtvirtintas antro aukšto perdangoje. Ant tos ašies pritvirtinti 3 krumpliaračiai yra varantieji. Virš pirmojo nuo apačios krumpliaračio įtaisytas taip pat kampinis krumpliaratis, kontaktuojantis su 1,2 m skersmens kampiniu krumpliaračiu, esančiu ant ašies, atvestos iš motorinės pro sieną. Šią ašį suka 2,2 m skersmens skriemulys, esantis ant jos motorinės viduje, o jis sūkius diržu gauna nuo motoro – nuo skriemulio, įtaisyto ant motoro ašies. Ši transmisija naudojama, kai neužtenka vandens ir malūnas sukamas garo mašina.

Žiūrime, ką suka vandens ratas. Grįžtame atgal prie pagrindinės stačiosios ašies, dabar jau prie spindulinio 3,0 m skersmens krumpliaračio, kuris kontaktuoja su 0,5 m skersmens spinduliniu krumpliaračiu, esančiu ant stačios ašies, kuri suka girnas antrajame aukšte. Ant ašies, įtvirtintos tarp pamato ir pirmojo aukšto perdangos, įtaisytas 0,8 m skersmens kampinis krumpliaratis, kuris kontaktuoja su kitu 0,8 m skersmens krumpliaračiu, esančiu ant gulsčios ašies. Ant šios gulsčios ašies yra 5 skriemuliai, 3 iš jų suka valcus, o nuo kampinio krumpliaračio pirmasis skriemulys diržu suka pastogėje esančią ašį. Ant šios pastoginės ašies, be skriemulio, priimančio sūkius, įtaisyti dar 3 skriemuliai. Vienas 1,0 m skersmens skriemulys diržine pavara suka elektros generatorių, kiti du suka elevatorius.

Vėl grįžtame prie pirmosios, pagrindinės stačiosios ašies. Jos viršuje kampinis 0,7 m skersmens krumpliaratis kontaktuoja su kampiniu 0,7 m skersmens krumpliaračiu ant gulsčios ašies. Ant jos yra 0,8 m skersmens skriemulys, kuris diržu sūkius pro perdengimą perduoda į kitą gulsčią transmisiją, įrengtą išilgai malūno. Jos ašies beveik viduryje yra skriemulys, diržine pavara sukantis veleną, ant kurio pritvirtintas diržas, kilnojantis keltuvo aikštelę, o ašies gale įtaisytas skriemulys, perduodantis sūkius skriemuliui ant veleno, esančio aukščiau ašies. Velenas išeina už malūno sienos, jo gale pritvirtinta grandinė (*lenciūgas*) su kabliu, nuleidžiamas pro balkone įrengtą liuką maišams su grūdais per fasadą užkelti į norimą aukštą.

Vandens ir garo malūno planą ir hidrotechninį brėžinį braižė Vilkaviškio apskrities inžinierius J. Mazelis. Hidrotechninį brėžinį tvirtina *„Inž.* [neišskaitomas *parašas]/ L. e. p. Plentų ir Vand. kelių Direktorius/ 26/IX-24 m.“*. Brėžinį pasirašo ir savininkas J. Vindzbergas visa pavarde. Standartinis patvirtinimas: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1924 m. spalių 15 d. pagal 14087 Nr. Už Prekybos Departamento Direktorius Inž. V. Ruškevičius“.* Ant brėžinio du valstybės rinkliavos 5 litų ženklai, toks pat ženklas ant *Klausimų lapo*, kurį 1924 m. birželio mėn. 15 d. visa pavarde pasirašo savininkas J. Vindzbergas. Visi ženklai nuvertinti.

Byloje yra Judelio Vindzbergo *Nekilnojamo turto sąrašas*[15] ir *Nutarimas*[16] dėl varžytinių Judelio Vindzbergo nekilnojamam turtui. Spausdiname šių dokumentų tekstus. (*Dokumentų kalba netaisyta*.)

Nekilnojamo turto sąrašas. *Aprašomas Judelio Vindzbergo nekilnojamas turtas, esantis Kisiniškių kaime, Alvito val., Vilkaviškio apskrities, susideda iš 7 margų žemės iš Kisiniškių palivarko, turi sekančius*

[15] *Ten pat*, l. 18a, 18b, 19a.
[16] *Ten pat*, l. 16a, 16b, 17a, 17b.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

rubežius: Šiaurės pusės Šeimenos upeliu, Rytų pusės Miliausko įpėd. žeme, Pietų pusės Dambiansko ir Kuncaičio žeme, Vakarų pusės Mičiulio ir Černiausko, ir Raizio žeme. Ant aprašomos žemės pastatytos triobos: 1. Gyvenamas mūrinis namas ilgio 11,20 metr., pločio 7,50 metr. aukščio 3,10 metr. apart to artikio 60 sant., stogas čerpių, prie šono namo iš pietų pusės pristatytos lentų gonkelės ilgio 2,70 metr., pločio 2,0 metr., aukščio 2,50 metr. Prie šono namo iš šiaurės pusės pristatytas mūrinis trisienis ilgio 8,40 metr., pločio 4,05 metr., aukščio 2,20 metr., stogas čerpių. 2. Gyvenamas medinis namas, stogas gontų, ilgio 16,80 metr., pločio 7,50 metr., aukščio 2,35 metr.; prie šono namo iš pietų pusės pristatytos lentų gonkelės ilgio 3,15 metr., pločio 2,00 metr., aukščio 2,00 metr., stogas pusiau gontų, pusiau skardos. 3. Pašiurė lentų, stogas lentų, ilgio 11,20 metr., pločio 5 metr., aukščio 1,70 metr., iš pietų pusės šonas neapkaltas. 4. Tvartukas lentų, stogas lentų, ilgio 3 metr., pločio 2,20 metr., aukščio 1,80 metr. 5. Lentų malkinė, stogas lentų pristatyta prie galo tvarto, ilgio 3,70 metr., pločio 6 metr., aukščio 2,00 metr. 6. Tvartas medinis, stogas gontų, ilgio 11,65 metr., pločio 6 metr., aukščio 1,6 metr. 7. Kluonas lentų, stogas gontų, ilgio 16,35, metr., pločio 6,10 metr., aukščio 2,80 metr. 8. Pašiūrė lentų, stogas gontų, ilgio 9,80 metr., pločio 14,50 metr., aukščio 2,25 metr. 9. Vandens–Garo malūnas: trioba mūrinė plytų, čerpių stogas, ilgio 10,70 metr., pločio 8,20 metr., aukščio 7,10 metr., iš pietu puses prie šono pristatyta mūrine šopa patalpai garo mašinai ir katilams ilgio 23,20 metr., pločio 5,35 metr., aukščio 1,95 metr.; stogas skardos. Iš galo iš vakarų pusės prie galo mūro pribudavota lentų malūno patalpa ilgio 10,70 metr., pločio 15 metr., aukščio 7,10 metr., stogas čerpių, kuris pribudavojimas sujungtas su mūro malūno patalpa. Minėtas malūnas aprašomas su visomis teisėmis ir servituto teisėmis, kokios tiktai yra reikalingos tam malūnui iš Paežerių dvaro, tame skaičiuje su teise naudotis iškastu per Paežerių dvaro laukus kanalu tarpe malūno ir ežero ir tarpe ežero ir Širvintos upės, tiek kiek ši teisė nesuvaržyta arba nebus suvaržyta valdžios, o taipogi su visais tiltais ir šliužėmis ant paminėto kanalo ir Širvintos upės, reikalingais dėl minėto malūno veikimo. Kalbamam malūne randasi sekančios mašinos bei įtaisymai: gulinti garo mašina firmos „Kenigsberber Mašinen Fabrik. Akc. Gezelšaft N.326" P. S. su kondensatorium, cilinderio dydis 25x60 cent., katilinėje apmūrytas katilas su dviemis kūryklomis. Malūne mašinos I aukšte: Transmisija[17] 8,75 metr. ilgio, storio 80 mm. su 5 guoliais ir 6 šaibomis geležinėmis i 1 šaiba medine ant medinio fundamento. Transmisija ilgio 5,20 metr., storio 70 mm. su 4 guoliais, 3 šaibomis geležinėmis ir 2 šaibomis medinėmis; vertikalė ašis su dviems kamračiais mediniais ir vienu kamračiu geležiniu, jungiančių su pagrindine transmisija. Dratinis mažas cilinderis javams valyti. Dinamo mašina 2,5 P. S. su pilnu įrengimu. II aukšte: Sugeriama dulkių mašina su 18 filtrų su šneke, firmos „Teissete–Rose–Brault, Paris". Trys vienpoliai valcai firmos „Amme–Gieseke–Konegen Bronšveig" N.N.8324, 7667, 12072=250x550/. – Vienos valco staklės su dviem porom valcų, /300x600/ firmos „Teissete–Rose–Brault, Paris." N.2593. Du atsarginiai valcų volai /250x500/, dešimt atsarginių sietų Planzichteriui, tris sietai Zichteriui. Pora akmeninių lietų girnų 48'' su visu įrengimu. Mažos stačios geležinės girnaites 18'' su įrengimu. Šelmašina /kruštieninė/ firmos Prokop N.3. Du trejeriai. III aukste: Eksausteris su visais įrengimais. Aspiratorius su cilinderiu grūdams valyti. Šepetinė mašina šolėms valyti /forzichetris/. Zichteris firmos „Girš. Et. C° Berlynas". Planzichteris keturių dalių firmos „Teissete–Rose–Brault" Paris. Gries putzmašina dviejų dalių firmos „T.–R.–B." Paris. Transmisija 70 mm. storio su 10 guolių su 7 dydenėmis geležinėmis šaibomis ir

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

dviem medinėmis šaibomis. Prie aukščiau išvardintų mašinų randasi 37 medinės triūbos, dvi skardos triūbos. Penkios poros alevatorių dvigubų ir 4 vienpusių su sujungimais. Penkios kašės ir 6 kamaros grūdams bei miltams pilti. Keltuvas vidury malūno ir išorinis vindas maišams traukti. Veikimui aukščiau išvardintų mašinų yra attatinkami diržai. Šulinys su cementiniu rentiniu ir tvoros. Augantieji medžiai: vienas vuosis, 3 klevai ir krūmai alyvu. Aprašomas turtas turi įrengtą Marijampolės Apygardos Ipotekos knygą, sulig III skyriaus ipotekos rodyklės po N. 16 pažymėta, kad pagal aktą 1921 m. rugsejo 23 d. N.1056 vandeniniam – gariniam malūnui, esančiam ant 7 margų žemes iš Kisiniškių palivarko ir jo savininkui Judeliui Vindzbergui priklauso visos teisės kurios yra tiktai reikalingos tam malūnui, tame skaičiuje teisė naudotis ir kartu per Paežerių dvaro laukus kanalu tarpe malūno ir ežero ir tarp ežero ir Širvintos upės tiek kiek šį teisė nesuvaržyta arba nebus suvaržyta valdžios, o taipogi visi tiltai ir šliūžes ant pažymėto kanalo ir Širvintos upes, reikalingi veikimui to malūno su ta vienok sąlyga, kad Judelis Vindzbergas neturės teisės laikyti vandens ant Paežerių dvaro pievų prie ežero pavasarį kiekvienu metu ilgiau kaip ligi 1 d. gegužes ir tiktai tiek, kiek tas neprieštarautų išleistiems tame dalyke įstatymams ir nepadarytų nuostolių, už kuriuos priešingu atvejų turės atsakyti Judelis Vindzbergas. Valydamas aukščiau pažymėtą kanalą Vindzbergas turės teisę mesti dumblą ir žemę ant kanalo kranto, bet netoliau kaip tris pėdas nuo kanalo krašto. Kadangi naudojantis minėtu malūnu dėl išvengimo tvano vandens ant pievų prie Paežerių dvaro ežero būtinai reikalinga užlaikyti tvarkoje esanti arti to ežero pylimą, tai tą atlikti Vindzbergas savo lėšomis, bet tam[18] *tikslui reikalingą žemę jis turi teisę imti iš ploto 3 pėdų pločio, esančio prie to pylimo. Pagal IV skyrių Ipotekos rodyklių visa Paežerių–Kisiniškių dvarų bendro ploto 2 325 marg 261 pr. žemės, tame skaičiuje ir Judelio Vindzbergo 7 margus žemes apsunkina šios skolos: po N.1 – 17 750 rublių skolos su 41/2 % Žiemiečių Kredito Draugijai pagal tos Draugijos Vyr. Direkcijos nutarimą 1898 m. gruodžio 2/14 d. N.20 653; po N.2 – 54 800 rublių skolos su 41/2 % taip pat Draugijai pagal tą patį nutarimą; po N.8 – 6 000 rublių garantijos Suvalkų Savitarpio Kredito Draugijai pagal aktą 1911 m. balandžio 8/21 d. Vien tik Judelio Vindzbergo 7 margus žemės su vandens ir garo malūnu bei kitais trobesiais iš Kisiniškių palivarko apsunkina šios skolos: po N.25 – 60 000 litų skolos su 12% ir 7 200 litų garantijos Joseliui Šperlingui pagal aktus 1930 m. balandžio m. 22 d. N. 1106 ir 1932 m. vasario 15 d. N. 1059; po N.26 – 40 010 litų 25 cent. su 6% Joseliui Šperlingui pagal aktą, surašytą Vilkaviškio Notaro Žemaičio 1933 m. gegužes m. 1 d. N. 1041; po N.39 – 5 389 lit. 53 cent. Prek. ir Pram. B-vei „Nemunas"; po N. 41- 129 365-lit. skolos iš kurios 49 540 lit. Joseliui Šperlingui, 60 000 litų Šliomai Rozenui ir likusi suma 19 824 lit. 50 cent.; Soloveičikui ir Sūnui – 160 lit. B-vei Žiedas – 823 lit. 50 cent. Šleimai Rozenui. – 6 573 lit., Mozesonui Ickui. – 252 lit. 75 c., Efroimui Perelmanui. – 504 lit., Reizmanui – 3 130 litų, Smueliui Aprijaskiui – 1 289 litų 70 cent., „Akcinei B-vei Tilka'' – 7 091 lit. 55 cent.; po N. 45 – Joseliui Šperlingui 14 744 lit.; po N. 46 – Joseliui Šperlingui 7 142 litų. Turtas neišnuomotas, neįkeistas faktinai jį valdo Judelis Vindzbergas, bet pastarasis nuo saugojimo atsisakė. Dėl atsisakymo Judelio Vindzbergo nuo saugojimo aprašytas turtas perduotas saugojimui Joseliui Šperlingui, kuriam priedermės ir atsakomybė saugojimo einant 1016, 1017 ir 1097 str. Civ. Proc. Įst. paskelbtas. – Prie aprašymo turto dalyvavo atsakovas Judelis Vindzbergas, ieškovas Joselis Šperlingas, Alvito Val. Viršaitis Juozas Šukis ir ekspertai – Vilkaviškio Apskrities Inžinierius Maželis ir*

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

malūnininkai Lazauskas Kazys ir Tetelbaumas Notelis ir kaimynas Justinas Navickas [septyni parašai]. *Teismo Anstolis* [pas.] *Rumševičius. Po pasirašymo apyrašo, atsakovas Judelis Vindzbergas pareiškė, kad pastarasis prašo atiduoti jam globoti iki varžytinių dienai pažymėtą šiame sąraše turtą drauge su Matu Masaičiu, kame ieškovas Joselis Šperlingas pateikė pareiškimą perduoti jiems globoti turtą ir jį nuo globojimo paliuosuoti.* [Pas.] *Vindzbergas. 1933 m. birželio 8 d. išvardintą šiame sąraše turtą saugojimui iki varžytinių dienai už solidarią atsakomybę priėmėm ir turinys 1016, 1017 str. Civ. Proc. Įst. mudviem paaiškintas.* [Du parašai.] *štampas/Teismo Anstolis* [pas.] *Rumševičius. Nuorašas tikras* [parašas] *Apyl. Teismo Sekretorius.*

Šio nekilnojamo turto sąrašo nuorašas išduotas Abromui Gerdzijevskiui, jam prašant ir sumokėjus keturis (4) litus žyminio mokesčio ir du (2) litus raštinės rinkliavos. *Kybartai, 1940 met. balandžio mėn. 11 d. Apylinkės Teisėjas* [parašas]. *Sekretorius* [parašas]."

*„**Nutarimas.** Kybartai, 1933 metų spalių mėn. 30 dieną Kybartų Apylinkės Teisėjas, peržiūrėjo Kybartų n. Teismo antstolio Jono Rumševičiaus atsiųstą vykdomąją bylą Nr.1035/33 m. apie varžytynes Judelio Vindzbergo nekiln. turtui Kisiniškių k., Alvito valsč., Vilkaviškio apskr. [...] Kisiniškių palivarkas susideda iš 7 margų žemės paminėtame kaime, esančių jame trobesių, vandens ir garo malūno, iš mūrinės bei medinės trobos, su visomis mašinomis, prietaisais bei įrengimais, su visomis teisėmis ir servitutais, kuris yra tam malūnui iš Paežerių dvaro, tame skaičiuje su teise naudotis iškastu per Paežerių dvaro laukus kanalu tarp malūno ir ežero ir tarp ežero ir Širvintos upės, tiek kiek ši teisė nesuvaržyta arba nebus suvaržyta valdžios, taipogi su visais tiltais ir šliūžėmis ant paminėto kanalo ir Širvintos upės, reikalingais dėl minėto malūno veikimo, su servitutais, numatytais ipot. knygoje III skyriuj po Nr. 16, šulinio su cementiniu rentiniu, tvoros ir augančių medžių.*

Tą pačią dieną antstolis, Viršaitis ir jų pakviestas Vindzbergo kaimynas Justinas Navickas bei antstolio pakviesti ekspertai: Vilkaviškio apskr. inžin. Mazelis ir malūnininkai Kazys Lazauskas bei Natanas Teitelbaumas tą turtą varžytynėms įkainavo 110 500 litų."

Adolfinos Kromienės motorinis malūnas su elektros stotimi Pìlviškių mstl.

Aprašyta iš brėžinio[19] *„Pil. Kromienės Adolfinos Vilkaviškio apsk. Pilviškių miest. Malūno g. Nr. 1 / motoru varomas malūnas ir elektros stotis"* ir kitų byloje saugomų dokumentų.

Malūnas[20] įrengtas 1913 m., elektros stotis – 1920 m., priklausė Lietuvos pilietei Adolfinai Kromienei. Malūnas yra 2 km nuo Pilviškių stoties, prie Šešupės upės. Jame stovėjo 100 AG naftos motoras *LAVAL* ir 2 elektros generatoriai po 23 AG. Įmonės kapitalas 75 000 Lt. Įmonėje dirbo 3 tarnautojai. Per mėnesį malūne buvo sumalama 500 centnerių grūdų už 6 000 Lt, sunaudojama 1 800 kg naftos už 540 Lt. Sumalus 500 centnerių, už darbą buvo gaunama 250 Lt. Miestelio gyventojams apšvietimui buvo tiekiama 400 kWh elektros po 1,25 Lt – vertė 500 Lt. *Klausimų lapą* Adolfina Kromienė užpildė 1931 m. spalio mėn. 30 d.

Pilviškių elektros stoties tinklas[21] apėmė Turgaus aikštę, Vasario 16-osios, Dariaus ir Girėno, Gėlių, Sodnų, Bažnyčios, Vilniaus, Užkluonių, Stoties gatves

[17] *Ten pat*, l. 18b.
[18] *Ten pat*, l. 19a.
[19] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 520, l. 27.
[20] *Ten pat*, l. 25.
[21] *Ten pat*, l. 28.

© VšĮ „Versmės" leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

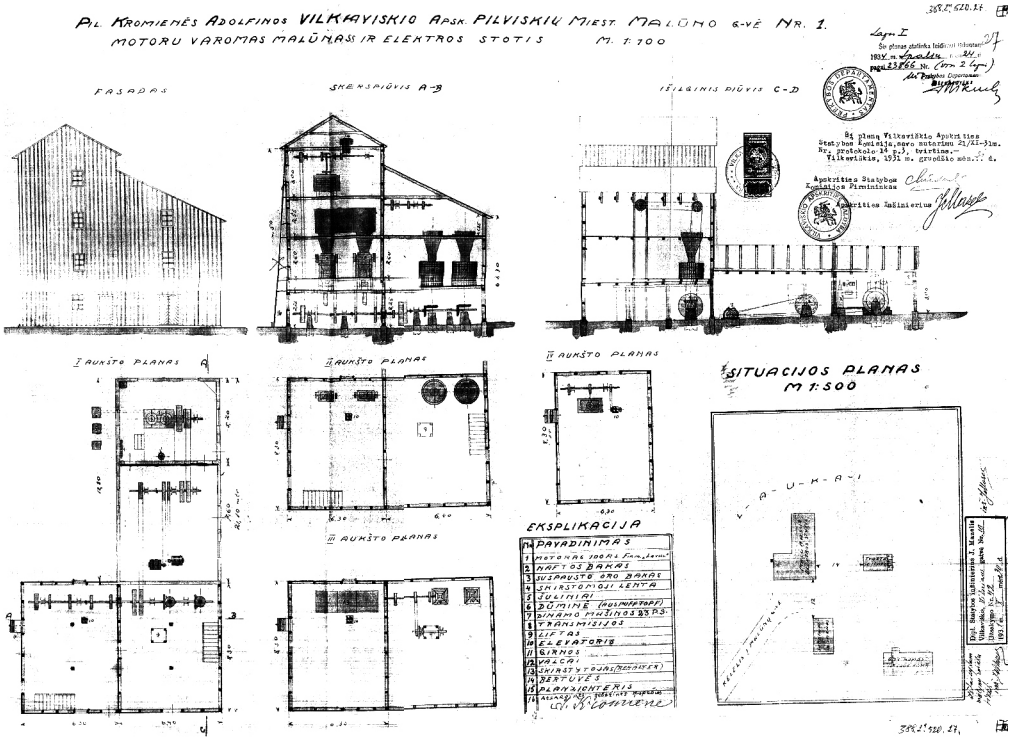

A. Kromienės motorinio malūno ir elektros stoties planas

ir kelią į Vilkaviškį bei Malūno gatvę. Gatvių pavadinimai – 1934 metų.

Malūno situacijos planas[22]: stačiakampiame sklype parodyti 4 pastatai – atvirkštinės „L“ raidės formos plano malūno ir elektros stoties pastatas, 12 m nuo jo į pietus – sandėlis-svirnas, 14 m į rytus – tvartas, už tvarto – 3 vietų išvietė. Nuo tvarto į pietus – gyvenamasis namas. (*Planelį sudarė dipl. statybos inžinierius J. Mazelis; Vilkaviškis, Vilniaus g-vė Nr. 10; užsakymo Nr. 42, 1931.X.30 d.*)

Malūnas stačiakampio plano, 12,70x8,30 m dydžio, per 3 aukštus eina griautinė, lentomis apkalta pertvara – kairioji malūno dalis 6,30 m, dešinioji – 6,40 m pločio, abi 8,30 m ilgio. Ketvirtasis aukštas nedalintas, jo plotas 6,3x8,3 m. Malūnas griautinės sąrangos, kairioji jo dalis 4 aukštų, dešinioji – 3 aukštų, stogas vienšlaitis. Pastatas apkaltas stačiai lentomis su antplyšiais. Malūnas su vienaukščiu dviejų dalių – elektrinės ir motorinės – priestatu 12,80x6,40 m dydžio (7,60x6,40 m elektrinė ir 5,20x6,40 m dydžio motorinė). Visame malūne gera insoliacija, visuose aukštuose nemaži šešiarūčiai langai.

Pirmajame malūno aukšte, tolimesniame nuo durų pasienyje, pažemėje per abi pirmo aukšto patalpas įrengta pagrindinė transmisijos ašis. Pirmasis aukštas – 2,26 m aukščio. I transmisijos skriemulys sūkius perduoda į ketvirtojo aukšto palubėje ant guolių įtvirtintą papildomą transmisiją, kuri suka plokščiasietį ir elevatorių. II, III ir IV skriemuliai suka dvejus valcus antrajame aukšte. Antrasis aukštas – 2,6 m aukščio, trečiasis – 2,55 m. Jame stovi skirstytuvas.

Transmisijos ašis guli guoliavietėse: pirmoje patalpoje ant dviejų stulpinių

[22] *Ten pat*, l. 27.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

atramų, o guoliavietėje sienoje ir dešiniojoje patalpoje – ant keturių. Ten ant transmisijos ašies mova ir šalia 2 skriemuliai – vienas laisvas, kitas prijungtas plokščiadirže pavara prie transmisijos, esančios elektros jėgainėje. 2 transmisijos skriemuliai suka 2 elektros generatorius. Ant tos pačios ašies yra 2 skriemuliai: vienas galintis suktis laisvai, antrasis yra sukamas dyzelinio 100 AG *LAVAL* firmos (variklis su stačiu cilindru, paleidžiamas suspaustu oru) motoro.

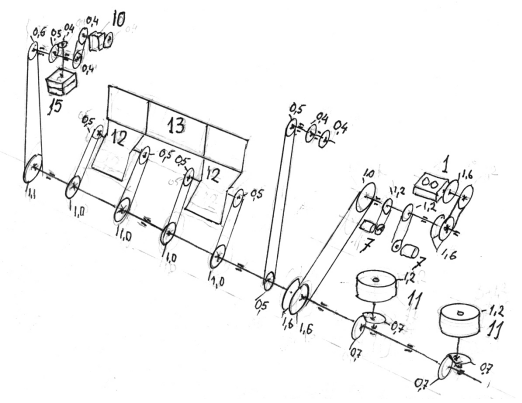

A. Kromienės motorinio malūno kinematinė schema. Sukamų įrenginių numeriai atitinka brėžinio eksplikacijos numerius: 1 – variklis „Laval“, 7 – elektros generatorius, 10 – kaušinis gabentuvas, 11 – girnos, 12 – valcai, 15 – plokščiasietis. Skriemulių ir krumpliaračių skersmenys pažymėti metrais

Grįžtame prie pagrindinės transmisijos ašies, prie girnų įjungimo. Čia ašis guli dviejose guoliavietėse: ant mūrinio pamato ir dvejų girnų verpsčių pamato. Abejų girnų verpstės sukamos identiškomis kampinių krumpliaračių poromis. Girnos įrengtos kubiluose antrajame aukšte, piltuvės yra trečiajame aukšte.

Malūno, elektros stoties ir motorinės planas paruoštas J. Mazelio. Šį planą *„Vilkaviškio Apskrities statybos komisija savo nutarimu 21/XI – 31 m. Nr. protokolo 14 p. 3 tvirtina – Vilkaviškis, 1931 m. gruodžio mėn. 31 d. Pasirašo Apskrities Statybos Komisijos pirmininkas* [parašas neišskaitomas], *Apskrities Inžinierius J. Mazelis“*. Prie brėžinio – herbinis antspaudas *„Vilkaviškio Apskrities Valdyba“* ir prispaustas spaudas: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1934 m. spalių mėn. 24 d. pagal 2386 Nr. (visi 2 lapai). Už Prekybos Departamento Direktorius* [parašas] *Mikuck...)“*. Prispaustas Prekybos departamento herbinis antspaudas. Taip pat priklijuotas 5 litų žyminis ženklas, nuvertintas Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu.

Adolfinos Kromienės vandens malūnas ir elektros stotis Pilviškių mstl.

Aprašyta iš Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomos bylos brėžinio[23] ir kitų dokumentų.

1920 m. Pilviškių gyventoja Adolfina Kromienė rašo prašymą[24] Prekybos departamentui ir nurodo, kad savo žemėje turi malūną su viena pora valcų, vienomis girnomis ir elektros stotimi, varomus garu. Garui gaminti sunaudojama daug malkų, tai didina gaminamos energijos kainą. Kadangi A. Kromienės žemė 0,5 varsto prieina prie Šešupės, energijai papiginti Kromienė sumanė malūną ir elektros stotį perkelti ant Šešupės. Todėl ji prašo: *„Dėl įvykdymo savo sumanymo nuolankiai prašau Prekybos ir Pramonės Departamento duoti leidimą ant užtvenkimo Šešupės ir perkėlimo malūno su elektros stočia“*. Prašymas datuotas *„18/IV 1920“*, bet rašytas ne Kromienės ranka. Parašas – Kromienės ranka ir lietuviška rašyba, skirtingai nei kitose įstaigose, kur pavardė rašoma tik *„Krom.“*[25].

[23] *Ten pat*, f. 388, ap. 2a, b. 4, l. 20.
[24] *Ten pat*, l. 17.
[25] *Ten pat*, l. 3.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

(Tos pačios Adolfinos Kromienės byloje esančiame *Klausimų lape*, užpildytame 1931 10 30, rašoma, kad malūnas įkurtas 1913 m., o elektros stotis – 1920 m.)

Į jos prašymą buvo sureaguota[26]: *„Vidaus Reikalų Ministerija / Savivaldybių Darbo ir Socialės Apsaugos Departamentas / (Rašto Nr. 2832) / 1920 m. liepos 30 d. Finansų, Prekybos ir Pramonės Ministerija / Prekybos ir Pramonės Departamentui. Dėl leidimo statyti pil. Kromienei malūną ir elektros stotį, mes neturim nieko prieš. Sulig Žemės Ūkio ir Valstybinių Turtų Ministerijos įsakymo* („*Lietuva*“, *107 Nr iš liepos 22 d. 1919* [buvo 1920, pieštuku ištaisyta į 19 – EJM] *Žemės Ūkio ir Valstybinių Turtų Ministerija duoda leidimą statyti malūnus ant atviro vandens.*

Priedas: prašymas Pilviškių valsč. liudymas 899 Nr. pl. ir V. Kel. Valdybos sutikimo raštas 2271 Nr. pasirašymui lapas, Vinco Matulaičio su Adolfina Kromiene sutarties[27] *nuorašas, užklausimo lapų ir būsimojo malūno planas. Už Departamento Direktorių: J. Klu... Skyriaus Viršininkas Kubiliu... “*

Ant dokumento[28] Finansų Ministerijos spaudas su neišskaitoma data ir nr. 21573 ir Prekybos departamento rašto gavimo antspaudas *„Gauta 30 d. 5207“*.

Adolfinos Kromienės vandens malūno situacija. Miestelio pakraštyje, Šešupės vingyje, dešiniajame krante A. Kromienės žemėje buvo iškastas kanalas, o ant kanalo dešiniojo kranto įrengtas malūnas. Vandens srovė į kanalą buvo nukreipta, įrengus užtvanką, kurios vienas galas kairiajame Šešupės krante rėmėsi į Vinco Matulaičio žemę, o dešiniajame krante – į A. Kromienės žemę.

Pagrindinis malūno pastatas trijų aukštų. Jo ilgis 21 m, plotis 8 m, aukštis 13,5 m. Pirmojo aukšto, tiksliau, pusaukščio, patalpoje po 6 puslangius ilgosiose sienose, tad transmisija, įrengta palubėje, pakankamai apšviesta. Antrajame ir trečiajame aukštuose įrengti dideli 15-os rūtų langai: malūno skyriuje – 1,5x0,8 m, elektros stotyje – 1,5x0,8 m, turbinų patalpoje – 1,1 m aukščio ir 1,7 m pločio.

Antrasis aukštas padalytas į 2 patalpas. Didesnėje stovi 4 valcai, už sienos – girnos ir kruopinė. Iš šio aukšto durys į malūno išorėje esančią aikštelę. Ant girnų, kruopinės ir kiekvienų valcų įrengtos piltuvės, į kurias grūdai beriami iš trečiojo aukšto, skirto grūdams sandėliuoti.

Jėgainė (turbininė) ir elektros stotis. 6x4,25x6,25 m dydžio turbininė įrengta malūno gale ant kanalo. Patalpos galuose suprojektuotos dvi turbinos, tarp jų pralaida vandeniui nuleisti. Vanduo, pratekėdamas pro turbinų darbinius ratus, suka transmisijas.

Malūno užtvanka. 8 m pločio ir 2,85 m aukščio užtvanka 20 m skersai upės. Vandens perkrytis 2 m. Užtvankos pylimas iš grunto, hidrotechninė dalis iš medžio polių, spyrių ir akmenų. Pagal vandens tėkmę 4 polių eilės. Užtvankos apačioje tarpai tarp polių užpildyti akmenimis, o poliai pagal tėkmę paramstyti atramomis. Užtvankos priekis ir galas (pagal tėkmę) apkaltas lentomis skersai vandens tėkmės. Po tiltu įrengta pralaida miško medienai plukdyti, pralaida žuvims plaukti ir pralaidos potvynio vandeniui praleisti. Kaip įrengtos užtūros miškui plukdyti, brėžinyje neparodyta. Užtvanka, matyt, buvo nepakankamai stipri ir ją dažnai pralauždavo potvynio tėkmė. Dėl to buvo ieškoma geresnių inžinerinių sprendimų, keičiamas pats inžinierius.

[26] *Ten pat*, l. 13.
[27] *Ten pat*, l. 19.
[28] *Ten pat*, l. 20.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

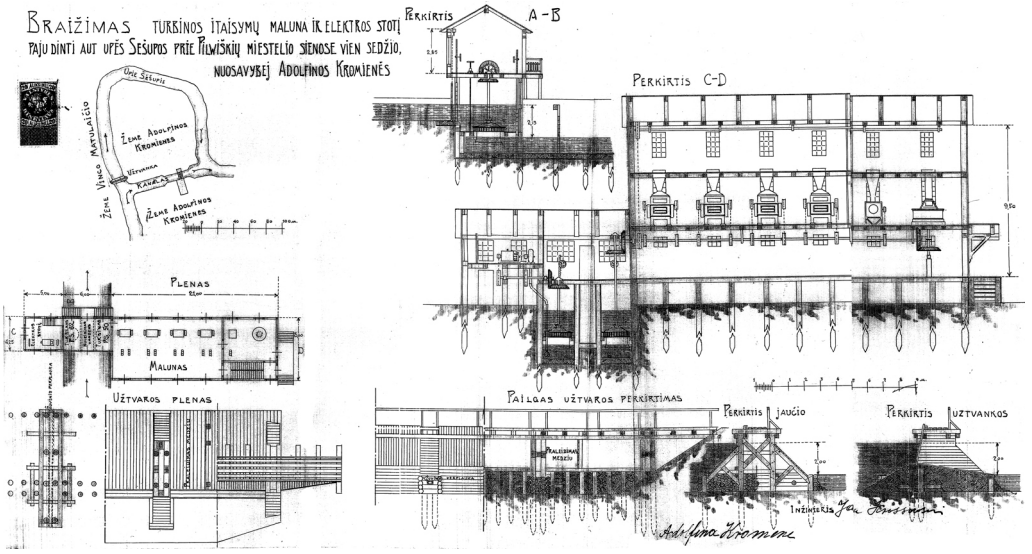

A. Kromienės vandens malūno ir elektros stoties planas

Prieš pradedant aprašinėti transmisiją, reikia sugrįžti prie jėgainės (turbininės) ir paminėti, kad už turbininės galinės sienos yra 5x4,25 m dydžio ir tokio pat aukščio kaip ir jėgainė elektros stotis. Elektros stotį ir apšvietimo tinklus yra aprašęs energetikos tyrinėtojas ir žinovas, energetikos veteranas Stasys Bilys[29].

Elektros stotyje įrengtas generatorius ir siurblys. Patalpos stogas dvišlaitis. Patalpa įrengta ant polių ir po grindimis susidaro erdvė, kur sumontuota transmisija. Ją suka pirmoji atskira turbina. Turbinos sūkiai perduodami į vertikaliai įrengtą ašį, ant kurios sumontuotas kampinis krumpliaratis, sukantis gulsčios ašies kampinį krumpliaratį. Krumpliaračių guoliai įrengti atitinkamai perdangose ir pertvarinėje sienoje. Ant ašies du beveik vienodi krumpliaračiai: vienas suka siurblį, kitas – generatorių.

Antroji turbina įrengta kaip ir pirmoji, tik ašis ilgesnė ir viršutinis guolis įtaisytas stogo konstrukcijoje. Viršutinis antrosios turbinos kampinis krumpliaratis kontaktuoja su pagrindinės transmisijos kampiniu krumpliaračiu. Jis suka 20 m ilgio ašį, kurios tolimiausiame gale įtaisytas taip pat kampinis krumpliaratis, kuris suka ant girnų verpstės įtaisytą krumpliaratį.

Per visą pagrindinės transmisijos ašį sumontuoti 8 vienodo dydžio skriemuliai suka ketverias valcų stakles, po 2 skriemulius kiekvieniems valcams.

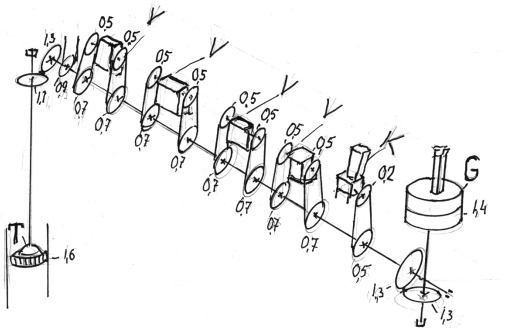

A. Kromienės vandens malūnas ir elektros stotis. Brėžinio fragmento (malūno) kinematinė schema: T – turbina, V – valcai, K – kruopinė, G – girnos. Skriemulių skersmenys pažymėti metrais

[29] Bilys S. *Pirmosios elektrinės Lietuvoje*, d. 2, Vilnius, 2012; Bilys S. *Lietuvos elektrifikavimas: nuo pirmųjų elektrinių iki energetikos sistemos*, Vilnius, 2018; Bilys S. *Hidroelektrinių miražai Lietuvoje 1909–2009*, Vilnius, 2010; Bilys S. *Pirmosios elektrinės Lietuvoje*, Vilnius, 2011; Bilys S. *Pirmosios elektrinės Lietuvoje*, d. 3, Vilnius, 2013.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Tarp valcų ir girnų analogiškas skriemulys suka kruopinę. Prie kairiosios malūno pastogės (*šėtros*) (prie jėgainės-turbininės), jau malūno viduje, kiek didesnis skriemulys suko po malūno stogo perdanga įrengtą transmisiją, matyt, numatomai įsigyti įrangai. Visos staklės, išskyrus girnas, sukamos diržinėmis pavaromis.

Malūnas ir elektros stotis projektuoti *„Inžinierio Jan .....“*. Sprendžiant iš labai darkyta kalba užrašo ir žodyje *Pilviškių* vartojamos *„w“*, projektuotojas buvo ne lietuvis arba nesimokęs lietuvių kalbos „prūsas“.

Tas brėžinys, matyt, neturėjo juridinės galios, nes ant jo nėra būtinų antspaudų ir parašų bei žyminio mokesčio ženklų. Yra tik savininkės Adolfinos Kromienės parašas.

Brolių Zeliko ir Abramo Gerdzijauskių lentpjūvė ir malūnas Vìšakio Rūdõs k. Įmonė[30] statyta 1923 m., pjovė lentas ir malė grūdus, priklausė Zelikui ir Abramui Gerdzijauskiams. Malūnas stovėjo kelio Vìšako Rūdà–Guliõniškė kairėje pusėje, 10 m nuo kelio į ŠR. Už malūno galinės sienos įrengta patalpa lokomobiliui, o už jos ir dalies malūno (tolstant į sklypo gilumą) – lentpjūvės pastatas.

Malūno pastatas[31] griautinės sąrangos, 9,5x11,4 m dydžio, siauruoju galu atgręžtas į vieškelį. Lygiagrečiai su vieškeliu ir statmenai į malūno ilgąjį galą įrengta 14,0x5,6 m dydžio patalpa lokomobiliui. Toje pat patalpoje įtaisyta vėliamoji mašina. Nuo kelio pusės yra įėjimas į lokomobilio ir vėlimo patalpą, į malūno pastatą durys taip pat nuo kelio pusės. Lokomobilio patalpa vieno aukšto, griautinės sąrangos, tik sienos su malūnu ir lentpjūve (statmenos viena į kitą) – mūrinės. Patalpos stogas vienšlaitis, virš jo iškyla atatampomis stabilizuotas metalinis kaminas su kibirkščių gaudytuvu. Už lokomobilio patalpos ir dalies malūno (tolstant į sklypo gilumą) – griautinės sąrangos lentpjūvės pastatas, 11,4x18,5 m dydžio. Po lentpjūve iškasta 11,2x9,5 m iškasa su betoninėmis sienomis. Iškasos aukštis 2 m, joje įrengta transmisija, jos ašies ilgis 24 m. Malūno transmisija įrengta pirmajame 3 m aukščio aukšte, 1,2 m aukštyje nuo grindų. Dvejos girnos per kampinių krumpliaračių poras sukamos iš apačios. Plane abejos girnos parodytos besisukančios į vieną pusę, o pjūvyje kampiniai krumpliaračiai sustatyti taip, kad viršutiniai girnų girnakmeniai sukasi priešingomis kryptimis. Paskutinis (kairysis) transmisijos ašies skriemulys, esantis už kampinių krumpliaračių porų, diržine pavara suka jau antrame aukšte įtaisytą grūdų maišų keltuvo skriemulį. Kitame ašies gale yra skriemulys, ant kurio dedamas diržas, kad būtų galima per skriemulį sujungti lentpjūvės ašį. Lentpjūvės ašies galas lygiagretus su malūno pagrindinės ašies galu. Per lentpjūvės transmisijos ašį yra sukami gateris (3) ir apskrito pjūklo staklės (4). Įmonei varyti reikia paleisti 35 AG lokomobilį ir jo sūkius nuo lokomobilio skriemulio perduoti pagrindinės transmisijos varančiajam skriemuliui. Du skriemuliai – varantysis ir laisvai besisukantis – yra tokio pat skersmens ir, diržą perstumiant ant laisvai besisukančio skriemulio, malūnas sustabdomas, atlikus atvirkščią veiksmą – paleidžiamas.

Lentpjūvė ir malūnas dirba[32] ištisus metus. Viena pamaina dirba 5 žmonės. Per metus gateriu išpjaunama 12 000 ktm medienos. Žaliava vietinė, produkcija vietos gyventojams.

[30] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 991, l. 8.
[31] *Ten pat*, l. 9.
[32] *Ten pat*, l. 8.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

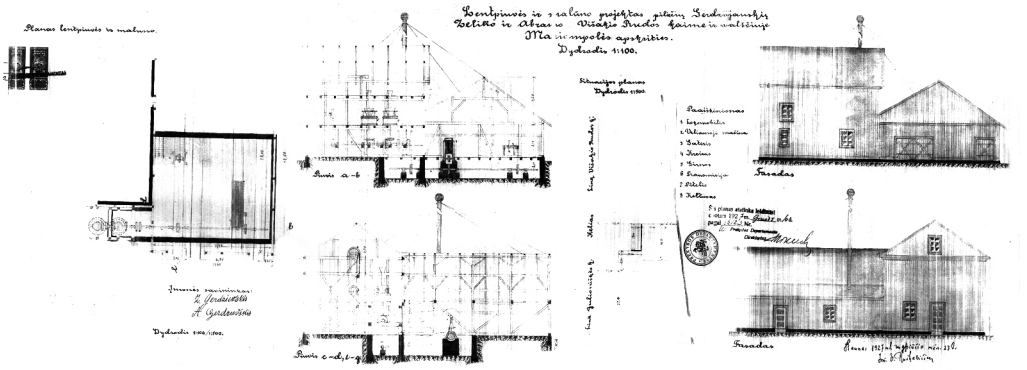

Brolių Z. ir A. Gerdzijauskių garo malūno ir lentpjūvės planas

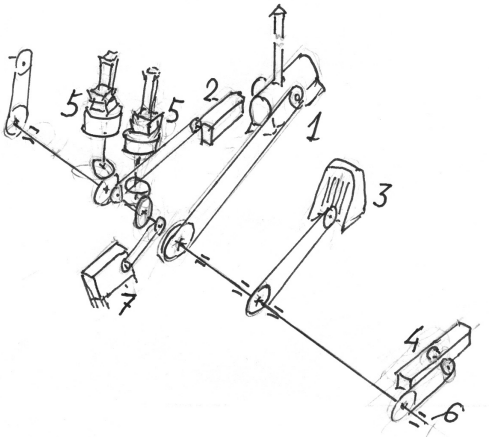

Z. ir A. Gerdzijauskių garo malūno ir lentpjūvės kinematinė schema: 1 – garo mašina, 2 – veliušis, 3 – gateris, 4 – apskritas pjūklas, 5 – girnos, 6 – transmisija, 7 – piklius. Skriemulių skersmenys pažymėti metrais

Klausimų lapas apmokėtas žyminiu 5 Lt mokesčiu. Ženklelis nuvertintas Prekybos departamento antspaudėliu. Projektas apmokėtas 10 Lt žyminiu mokesčiu. Ženkliukai nuvertinti Prekybos departamento antspaudėliu. Ant projekto yra savininkų Z. Gerdzijauskio ir A. Gerdzijauskio parašai. Taip pat ranka užrašyta *„Kaunas 1927 mt rugpiūčio mėn. 23 d. / Inž. V. Ruškevičius“*. Taip pat ant projekto trafaretinis štampas užpildytas ranka: *„Šis planas atatinka leidimui / duotam 1927 m. gruodžio mėn. 6 d. / pagal 16123 Nr. / Už Prekybos Departamento Direktorius Mikuck...“* ir Prekybos departamento herbinis antspaudas.

Malūnas aprašytas iš prastos kokybės brėžinio, o yra gan sudėtingo sprendimo. Transmisijos ašis iš dviejų dalių, stogų šlaitų nuolydžiai neracionalūs, danga projektuota medinė, žadama keisti skardine. Insoliacija nepakankama. Durys su laipteliais – nesaugu.

Vinco Kuro garo malūnas ir lentpjūvė Dambravìnos k., Vìšakio Rūdõs vls. Malūnas aprašomas iš brėžinio[33] *Lentpiuvės ir malūno projektas pil. Vinco Kuro Dambravinos kaimo Višakio Rudos valsčiaus Mariampolės apskritės / Dydrodis 1:100* ir *Klausimų lapų*, pildytų 1927 m. ir 1929 m.

Lentpjūvė ir malūnas[34] įrengti 1919 m. balandžio 1 d. Įmonė Vinco Kuro, lietuvio, vienasmenė. Nurodyta, kad pastatai mediniai, malūnas dengtas cinkuota skarda, lentpjūvė – lentomis. Malūne vienos girnos, lentpjūvėje 35 AG garo katilas, gateris ir apskritas pjūklas. Įmo-

[33] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1226, l. 14.
[34] *Ten pat*, l. 8.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

nė dirba sezonais – žiemos sezonu ir pusiau – pavasario sezonu. Dirba 2 vyrai, kiti – savos šeimos nariai. Kuras – drožlės ir malkos už 175 litus. Apdirbama tik svetima medžiaga, 180 ktm per mėnesį už 1 440 litų. *Klausimų lapas* užpildytas 1929 m. kovo mėn. 31 d., pasirašęs V. Kuras. *Klausimų lapas* pažymėtas 3 žyminiais ženklais už 5 litus. Ženklai nuvertinti Prekybos departamento antspaudėliais.

Klausimų lape[35], pildytame 1927 m. sausio 14 d., nurodoma, kad lentpjūvė pastatyta 1926 m., o malūnas numatomas pastatyti 1927 m. Be to, nurodoma, kad lentpjūvė dengta toliumi, o malūnas – skarda. Lentpjūvėje 1 gateris ir apskritas pjūklas. Malūne dvejos girnos. Prietaisus suka 35 AG lokomobilis. Dabar jau rašoma, kad įmonė dirba ištisus metus, ją aptarnauja 3 vyrai. Kurui sunaudojama apie 400 m^3 įvairios rūšies malkų. Lentpjūvė per mėnesį išpjauna apie 200 ktm lentų ir rąstų už ~5 000 litų. Per metus pagaminama apie 2 400 kietmetrių lentų ir rąstų, apie 60 000 litų vertės.

Nėra duomenų, kad įmonė, statyta 1919 m., esmingai skyrėsi. Iš atsakymų į klausimus matyti, kad įmonė šiek tiek plėtėsi – įrengiamos dvejos girnos, pailgėja sezonai. Tačiau įmonės pastatų skaičius nepakitęs.

Malūnas[36] pastatytas nuosavos žemės sklype, kelio Kazlų Rūdà–Vìšakio Rūdà kairėje pusėje, 25,5 m atstumu nuo Dambravìnos kaimo ribos ir 5 m nuo Senažìškių kaimo ribos. Pietinė įmonės siena 20,5 m ilgio, įmonės plotis – 13 m. Kitų pastatų sklype neparodyta. Visa įmonė griautinės sąrangos, tik 14,5 m ilgio ir 8 m pločio. Medinio kiauto viduje žemėje iškasta vieta transmisijai ir išbetonuotos sienelės. Iškasos gylis – 2,20 m, joje įrengti 7 stulpai su guoliais, į kuriuos įguldyta transmisijos ašis. Lentpjūvės transmisija su gateriu, stovinčiu iškasoje, įleista giliau. Pjovimo dalimi ant lentpjūvės grindų. Ant grindų įrengtos ir apskrito pjūklo staklės. Lokomobilis stovi katilinėje taip pat beveik lentpjūvės grindų lygyje. Lentpjūvės aukštis nuo grindų iki lubų – 3,15 m. Stogai gegniniai.

Katilinė 14,1x4,6 m dydžio. Katilinės siena iš vidaus išmūryta ir veikia kaip ugniasienė. Katilinės įgilinimas – 1,15 m. Pirmojo aukšto aukštis – 3,5 m iki lubų. Pro vienšlaitę pastogę 6,3 m virš perdenginio išvestas metalinis kaminas su kibirkščių gaudykle ir su 4 atatampomis.

Pirmasis malūno aukštas 3x6 m dydžio ir 1,9 m aukščio. Antrojo aukšto, kuriame stovi dvejos girnų staklės, aukštis – 2,2 m. Pastogė iki kraigo – 3,6 m.

Malūno transmisijos skriemulio, priimančio sūkius nuo lokomobilio, skersmuo yra šiek tiek didesnis nei lentpjūvės varomojo skriemulio, tad lentpjūvės transmisijos ašis sukasi greičiau, o malūno lėčiau.

Ant malūno transmisijos yra dvi kampinių krumpliaračių poros, kurios suka dvejų girnų verpstes. Jos sukasi į priešingas puses. Girnos su įbėrimo mechanizmais yra antrajame aukšte, o grūdų įbėrimo piltuvės – pastogėje.

Malūno ir lentpjūvės savininkas gavo tokio turinio leidimą[37]: *„...einant pramonės įmonių projektams peržiūrėti Tarpžinybinės Komisijos nutarimu iš š. m. gegužės mėn. 18 d., leidžiama veikti pil. Vinco Kuro gariniam malūnui ir lentpjūvei Dombrovino k. Višakio Rūdos v. Marijampolės apskr. pagal planus šiuo leidimu patvirtintus ir sąlygomis: a) kad brandmaueris, atskiriąs lokomobilio patalpą nuo darbo skyriaus, būtų išvestas 20 cm aukščiau stogo, b) kad*

[35] *Ten pat*, l. 13.
[36] *Ten pat*, l. 14.
[37] *Ten pat*, l. 4.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

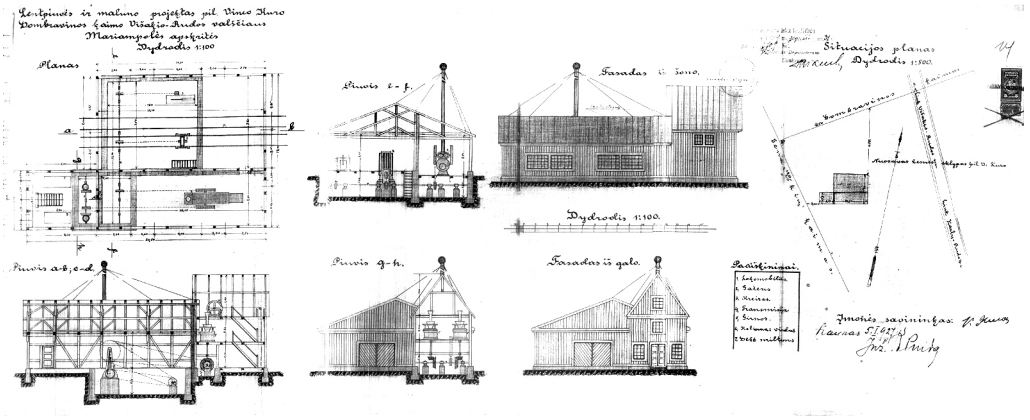

V. Kuro garo malūno ir lentpjūvės planas

būtų įrengtas prie lokomobilio tinkamas kibirkščių gesintojas.“ Kaip matyti iš brėžinio, 1-asis punktas neįvykdytas – ugniasienė lygi su stogu. O antras punktas nekonkretus, matyt, palikta inspektoriui nuspręsti, ar *„tinkamas kibirkščių gesintojas“*.

Projekte yra visi reikalingi antspaudai, parašai ir žyminiai ženklai. Brėžinį pasirašo *inž. K Pui...* [parašas neįskaitomas] ir įmonės savininkas V. Kuras. Prispaustas standartinis patvirtinimas ir užpildytas ranka: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1929 m. gegužės m. 31 d. pagal 7709 Nr. Už Prekybos Departamento Direktorius“* [neįskaitomas parašas]. Prispaustas herbinis Prekybos departamento antspaudas. Ant brėžinio 5 litų žyminis ženklas, ant 1929 m. pildyto *Klausimų lapo* – 3 žyminiai ženklai po 2 litus, o ant 1927 m. – 5 litų žyminis ženklas. Visi ženklai nuvertinti Prekybos departamento antspaudėliu. 1927 m. *Klausimų lape* nėra savininko parašo.

Lentpjūvės ir malūno pastatas ir transmisijos įrengti racionaliau. Medžiagos parinktos geriau – lentinis stogas dengtas toliumi, o malūnas – cinkuota skarda. Lentpjūvės ir malūno insoliacija gera. Lokomobilis sprogimo atveju saugesnis.

Brolių Leono ir Salomono Varšavskių lentpjūvė ir malūnas prie Kazlų Rūdõs mstl. Įmonė aprašyta iš archyve saugomoje byloje esančio lentpjūvės ir malūno plano[38] ir *Klausimų lapo*[39].

1929 m. kovo mėn. 21 d. broliai Leonas ir Salomonas Varšavskiai, nurodantys telefonus Kaune – 952, Vilniaus g. 10 ir 495, Druskininkų g. 9 bei Kazlų Rūdoje 22 – lentpjūvės kontoros, rašo Finansų ministerijos Prekybos ir pramonės departamentui per Marijampolės apskrities Statybos komisiją prašymą[40] su prie jo pridėtais Kazlų Rūdoje esančių lentpjūvės ir malūno planais (3 egz.): *„Šiuomi turime garbės prašyti juos patvirtinti“*. Pasirašo Broliai L. ir S. Varšavskiai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad *„esamoje lentpjūvėje ir malūne“*. Vadinasi, planas yra apmatavimo būklės, t. y. etnografiniu požiūriu vertingesnis nei būtų projektas.

Plane[41] pateikta gamybinio komplekso situacija 1:1000 masteliu. Kompleksas yra geležinkelio, einančio į Pilviškius, kairėje pusėje. Netaisyklingo daugiakampio plote, aptvertame tvora, paaiškinimuose nurodyta dvylika objektų.

[38] *LGVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1227, l. 9.
[39] *Ten pat*, l. 8a, 8b.
[40] *Ten pat*, l. 7.
[41] *Ten pat*, l. 9.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

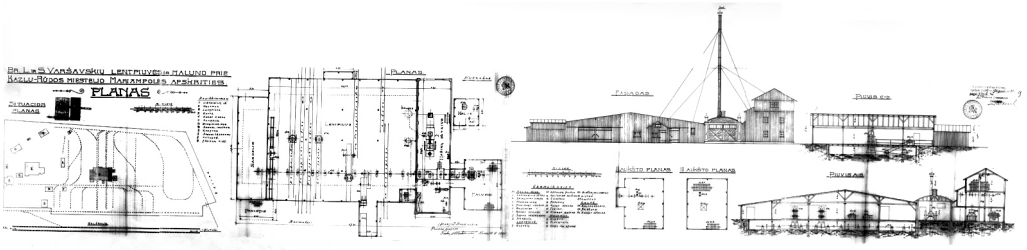

Brolių L. ir S. Varšavskių garo malūno ir lentpjūvės planas

Šalia vartų pirmas pastatas, pažymėtas IX numeriu, yra kontora. Nuo kontoros uždaru sklypu Pilviškių kryptimi lygiagrečiai su geležinkeliu einantis keliukas prieina prie lentpjūvės-malūno. Čia I numeriu pažymėtas lokomobilių skyrius, II numeriu – malūnas, III – lentpjūvė, IV – kalvė, V – sargo namelis, VI – sandėlis, VII – darbininko namas, VIII – instrumentų sandėlis, IX – minėta kontora, X – skiedrų sandėlis, XI – arklidė, XII – (už kontoros, patvory) išvietė.

Įmonės *Lentpjūvė-malūnas* planas pateiktas 1:100 masteliu. Lentpjūvė 22 m pločio ir 47,8 m bendro ilgio. Į tą ilgį įeina 5,5 m pločio ir 18,5 m ilgio sandėlis, prišlietas prie lentpjūvės (jis 3,5 m trumpesnis už lentpjūvę). Sandėlis ir lentpjūvė griautinės sąrangos, vieno aukšto. Pagrindinė patalpa 3 m aukščio, pastogė dar 2,2 m, rūsys transmisijai 1,80 m gylio. Stogas dvišlaitis, šlaitai nuleisti į lentpjūvės galus. Sandėlio stogas irgi dvišlaitis, tik jo šlaitų nuolydis skersai lentpjūvės. Prie galinės lentpjūvės sienos įrengtas apskritas pjūklas su ilgu padavimo stalu. Toliau dešinėn buvo gateris (nr. 9) ir 3 geležinkeliukai, toliau vėl 3 geležinkeliukai ir gateris (nr. 9), toliau apvalus pjūklas (nr. 10) su padavimo geležinkeliuku, dar toliau dešinėn obliavimo staklės (nr. 11), apvalus pjūklas (nr. 12), pendelis (nr. 13), stalas (nr. 14) prie obliavimo staklių (nr. 11), toliau tekinimo staklės (nr. 15), elektros generatorius (*dinamo mašina*) (nr. 16).

Malūnas stačiakampio plano. Transmisija įžeminta. Pirmasis aukštas 7x9 m dydžio ir tik 2,55 m aukščio. Antrasis aukštas 2,7 m aukščio. Trečiojo, ertikinio, aukšto su palėpe bendras aukštis 4,0 m. Stogas dvišlaitis.

Mūrinis mašinų skyrius 23,7x5,7 m dydžio. Jo viduryje 150 AG lokomobilis *Lanz* (nr. 1) su aukštu metaliniu kaminu su atatampomis, skirstymo lenta (nr. 2) ant mašinų skyriaus sienos, transmisija (nr. 3), einanti per visą lentpjūvę po grindimis, per mašinų skyrių ir malūną. Ją sudaro metalinė ašis, įtaisyta ant guolių, o jie ant pamatinių stulpų. Iš kairės į dešinę I skriemulys plačiadirže pavara suka stakles (nr. 13), stovinčias už sandėlio sienos pašiūrėje (*pavietėj*), kitas skriemulys suka stakles (nr. 12), po to diržine pavara dešinėje esantį gaterį (nr. 9) ir apvalų pjūklą (nr. 10), kita pavara – obliavimo stakles (nr. 11), toliau – tekinimo stakles (nr. 15) ir dar toliau – elektros generatorių (nr. 16).

Tada transmisijos ašis perverta per mašinų skyriaus sieną ir čia skriemulys, įtaisytas ant pagrindinės transmisijos, gauna sūkius iš viršaus nuo lokomobilio skriemulio. Pagrindinė transmisija, esanti po grindimis, plačiadirže pavara per skriemulį perduoda sūkius per mašinų skyriaus sieną į malūną į papildomą transmisiją, įrengtą antrojo aukšto palubėje. Plačiadiržės pavaros suka sietą (nr. 20) ir

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

elevatorių (nr. 21), kitame sieto gale sukryžiuotu plokščiadiržiu sietas sukamas į kitą pusę. Papildomas transmisijos skriemulys per skriemulį diržine pavara suka I aukšte pastatytą kruopinę (nr. 19).

Grįžtame vėl į pagrindinę transmisiją, esančią po pirmuoju aukštu. Transmisijos gale veikia kampinių metalinių krumpliaračių pora: vienas jų suka girnų verpstę, o per ją – viršutinį girnų staklių girnakmenį.

Atskirai nuo malūno mašinų skyriaus 4,50x4,90 m dydžio griautinėje kalvėje įrengta kalvės krosnis (nr. 22), priekalas (nr. 23) ir darbo stalas (nr. 24).

Išvados. Lentpjūvė – 1919 m. statytas tipiškas pramoninis statinys, į kurio estetiką nebuvo kreipiamas dėmesys. Net statybinės medžiagos parinktos chaotiškai: naudotos čerpės, ruberoidas, tolis. Kur kokia medžiaga, brėžiny neparodyta. Lentpjūvė iš visų pusių aplipdyta visokiais priestatėliais. Transmisijos apsauga neparodyta, neparodytas transmisijos rūsio apšvietimas. Lentpjūvės insoliacija prasta. Vargu, ar užteko šviesos, kai nėra langų, o šviesa patenka tik pro vartus. Jei vartai atviri, tai darbo sąlygos dėl skersvėjų prastos. Neparodyta, kaip šalinamos pjuvenos, kur buvo ilsimasi, kur laukiama, išvietė nuo lentpjūvės tolokai. Ar vanduo buvo naudojamas tik garo gamybai? Garo katilo kaminas be kibirkščių gaudytuvo. Neparodyta, kam naudojama elektra, ar ji išvis buvo naudojama lentpjūvėje ir malūne.

Mašinų skyrius įdomesnis, estetiškesnio sprendimo: sienos aukštis – 3,6 m, stogas arkinis, arkos aukštis – 0,9 m, fasade dekoratyviniai stulpeliai ir ventiliacinis kaminas. Tačiau ne itin apgalvotas katilo sprogimo atvejis – nėra numatyta, kaip sumažinti slėgį, o atvirkščiai – katilinės sienos beveik aklinos, katilas dalinai įgilintas į žemę, o toks sprendimas sprogimo atveju sustiprina jo pasekmes. Smagratis ir skriemulys su diržine pavara neapsaugoti.

Brėžinių tekstai ir atsakymai *Klausimyne* užrašyti su klaidomis.

Klausimų lape[42] broliai nurodo, kad skyrių ir mašinų nėra – žr. planą, ten jų apstu. Nurodo, kad dirba 2 tarnautojai ir 2 vyrai ir 4 moterys. Kūrenama drožlėmis. Žaliava iš Kazlų Rūdos miškų. Išpjauna visokio asortimento lentų – su išdrožomis (*špuntuotų*) ir karnyzuotų. Produkcija realizuojama vietoje, o esant palankioms sąlygoms, eksportuojama į Vokietiją. *Klausimų lapą* pasirašo abu broliai, bet data neįrašyta. Yra Prekybos departamento antspaudėliu nuvertintas žyminis 5 litų ženklas.

Malūno plane nėra to meto reikalaujamų antspaudų ir parašų, pirmiausia, nėra savininko parašo, yra tik įrašytas *J. Selenekas ir technikas Minterman(?), Kaunas 15. III. 1928 m.* ir įprastinis antspaudas: *„Šis planas atatinka leidimui duotam 1925 m. gegužės 31 d. pagal 7708 Nr. Už Prekybos Departamento Direktorius* [parašas] *Mikuck...*“ Prispaustas apskritas herbinis Prekybos departamento antspaudas. Ant plano nėra žyminių ženklų.

Vaitiekaus Fedaravičiaus motorinis malūnas Bařtininkų mstl. Aprašomas iš archyvinėje byloje saugomo brėžinio *„Vaitiekaus Federavičiaus malūno su motoru, statomo Bartininkų bažnytkaimyje ir valsč. Vilkaviškio apskr., projektas*[43]*“* ir kitų dokumentų.

Malūną 1934 m. stato Lietuvos pilietis Vaitiekus Fedaravičius[44]. Pagrindinis kapitalas – 20 000 litų. Malūnas veiks ištisus metus. Statomas malūnas

[42] *Ten pat*, l. 8.
[43] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1912, l. 12.
[44] *Ten pat*, l. 10.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

yra vieškelio Sausiniñkai–Patìlčiai dešinėje pusėje. Sklypas, 25x37,70 m, orientuotas galu į vieškelį.

Griautinės sąrangos[45] stačiakampio plano, dvišlaičiu stogu, dengtu skiedromis, pastatas stovi sklypo vidury, 14 m nuo vieškelio ir ~8 m nuo kairiosios ir dešiniosios sklypo ribos. Kairiajame pastato šone įrengta malimo patalpa, dešiniajame – gyvenamieji kambariai, apšildomi krosnimi. Gyvenamoji dalis 6,0x8,20 m dydžio, su dviem pertvaromis. Pietiniame malūno gale įrengta 4,0x3,8 m dydžio motorinė.

Malūnas 6,0x8,20 m dydžio, į jį įeinama iš rytų pusės. Į motorinę ir prie jos pastatytą patalpą transmisijai įeinama iš pietinės pusės. 3,3 m aukščio malimo patalpoje girnos įrengtos ant medinės aikštelės, 1,5 m pakeltos nuo grindų. Po aikštele transmisija ir dvejų girnų stovai. Grūdai į girnas beriami iš piltuvių antrame aukšte. Antrojo aukšto aukštis – 3,9 m. Keltuvas plane nepažymėtas, bet, matyt, planuotas, nes antrajame aukšte parodytos iš mansardinės iškyšos durys į lauką ir po jomis balkono pagrindas.

Malūno kinematinė schema prasideda 25 AG *naftos motoru*. Motorinėje iš trijų pusių netrukdomai galima prieiti aptarnauti variklį. Sūkiai nuo variklio į transmisiją perduodami diržine pavara pro sieną. Diržas per skriemulį suka pagrindinę transmisijos ašį, ši suka kampinių krumpliaračių porą ir jais sūkiai pakeičiami 90° kampu (sukama pirmųjų girnų verpstė ir per ją viršutinė girnapusė). Antrosios girnos sūkius gauna nuo pagrindinės, pirmųjų girnų, transmisijos ašies. Diržine pavara sūkiai perduodami trumpajai ašiai ir per kampinių krumpliaračių porą (vienas krumpliaratis ant trumposios ašies, kitas – ant antrųjų girnų verpstės) sukama viršutinė girnapusė. Abejos girnos sukamos ta pačia kryptimi.

Malūno projekte[46] yra visi reikalingi antspaudai, parašai (išskyrus Statybos komisijos pirmininko parašą) ir žyminiai ženklai. Prispaustas trafaretinis techniko spaudas, užpildytas ranka ir pasirašytas: *„Juozas Breimelis/Statybos Technikas/V. R. M. Stat. Insp. įreg. 150 Nr./Vilkaviškis, Vytauto g. 43/Užsakymo 17 Nr./1934 m. liepos mėn. 26 d./Techn. JBre....*[neišskaitoma]“. Savininkas V. Fedaravičius pasirašo visa pavarde. Yra Statybos komisijos įrašas: *„Vilkaviškio apskrities Statybos Komisija, savo nutarimu 21/VIII-1934 m. Nr. protokolo 10 punkt.+6/69, šį planą tvirtina. Vilkaviškis, 1934 m. rugpjūčio mėn.__ d. / Apskrities Statybos Komisijos Pirmininkas* [parašo nėra] / *Miesto ir apskr. Inžinierius JMazel...*“, patvirtintas herbiniu Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu. Ant brėžinio pakraščio – standartinis ranka užpildytas patvirtinimas: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1934 m. rugpjūčio 31 d. pagal 16506 Nr. / Už Prekybos Departamento Direktorius Miku....“* ir herbinis Prekybos departamento antspaudas. Žyminiai ženklai ant brėžinio ir *Klausimų lapo* nuvertinti antspaudėliu (riebiu šriftu) *„PANAIKINTA“* ir ženklo vertė nebeįskaitoma. *Klausimų lapas*[47] užpildytas 1934 m. rugpjūčio mėn. 8 d., labai aiškiai pasirašo savininkas V. Fedaravičius.

Pradėjus dirbti, malūne dirbo 2 žmonės viena pamaina. Per metus sumaldavo 1 900 centnerių miltų, „žaliosios medžiagos“ metams – 2 000 centnerių grūdų iš apylinkės ūkininkų, vertės 16 000 litų. Per mėnesį sunaudodavo 750 kg naftos už 225 litus.

[45] *Ten pat*, l. 12.
[46] *Ten pat.*
[47] *Ten pat*, l. 10.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

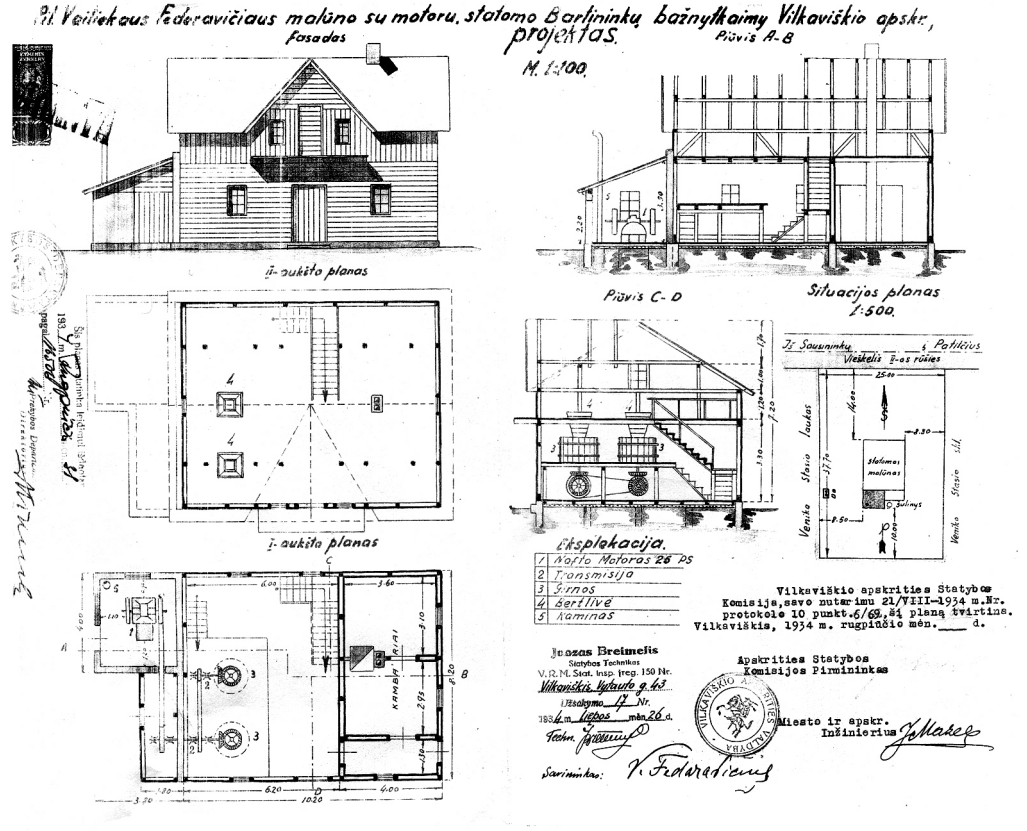

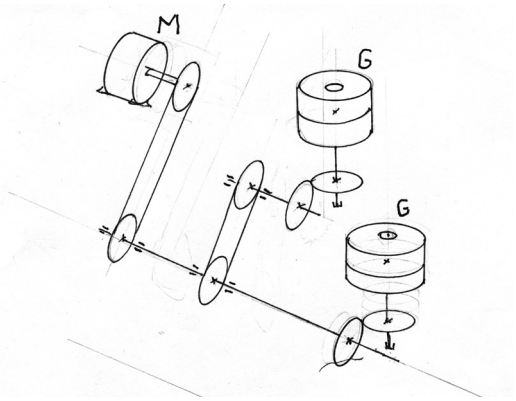

V. Federavičiaus motorinio malūno planas

V. Federavičiaus malūno kinematinė schema: M – naftos motoras (brėžinyje pažymėta 1), G – girnos (brėžinyje pažymėta 3). Skriemulių ir krumpliaračių skersmenys pažymėti metrais

Byloje taip pat yra įdomus dokumentas[48], rodantis, kad 1937 m. V. Federavičius parduoda malūną Antanui Adickui, o šis 1939 m. veikiantį malūną su vieneriomis girnomis ir visu įrengimu parduoda Edvardui Bonakeriui ir Marijonai Bonakerienei. Iš dokumento matyti, kad malūnas nebuvo visai užbaigtas, veikė tik vienos girnos, dar buvo likę statybinių medžiagų. Parduodama išsimokėtinai per trejus metus už 3 400 litų. O karas jau prasidėjęs ar beprasidedąs. Sandoris sudarytas 1939 m. birželio 12 d.

Elenos Lazauskienės motorinis malūnas Vilkaviškyje. Motorinis malūnas aprašytas pagal *LCVA* bylos brėžinį

[48] *Ten pat*, l. 4a, 4b. 5.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

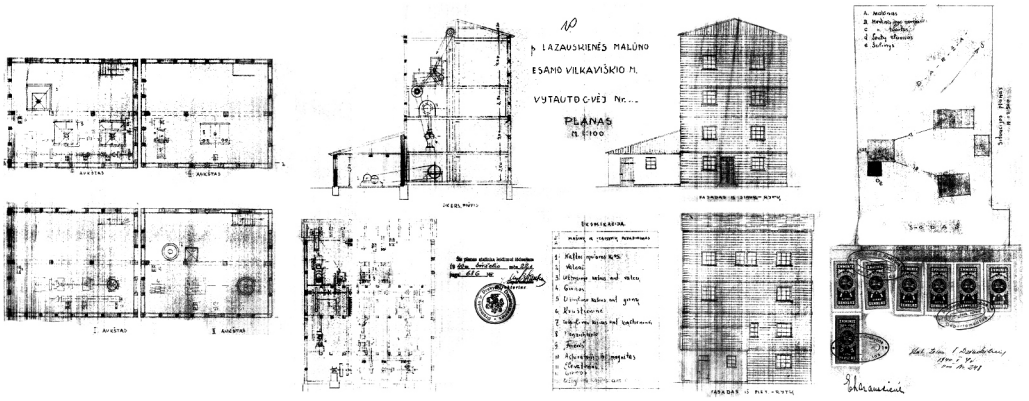

E. Lazauskienės motorinio malūno planas

„p. Lazauskienės malūno, esamo Vilkaviškio m., Vytauto g-vėj Nr. ... Planas / M 1:100“[49] ir *Klausimų lapą*[50].

Malūnas įrengtas 1926 m. Vilkaviškyje, Vytauto gatvėje nr. 64, savininkė – Elena Lazauskienė, lietuvė. Malūnas sklype, artimame stačiakampiui, nuo pietvakarių ribos (*rubežiaus*) per maždaug 4 m. Nuo malūno 19 m į rytus – medinis gyvenamasis namas, tiesiai į dešinę (į šiaurės rytus) – medinis tvartas, nuo gyvenamojo namo šiauriau – lentų kluonas. Malūno priekyje – motorinė, o priešais ją – šulinys. Gatvės pusėje sodas, o už trobesių – daržas.

Malūnas stačiakampio plano 11,0x9,0 m dydžio, medinis, griautinis, keturių aukštų su neaukštu ertikiu. Stogas gegninės konstrukcijos, dvišlaitis, dengtas skarda. Pirmasis aukštas 2,5 m aukščio, antrasis – 3,0 m, trečiasis – 2,5 m, ketvirtasis – 4,3 m, ertikinis – 1,5 m (jo aukštis iki kraigo). Visuose aukštuose patalpos vidury dvi kolonos tarsi dalija malūną į dvi dalis.

Malūno motorinės ilgis 6,0 m, plotis – 5,5 m. Įėjimas į motorinę iš priekio pro vienvėres duris ir iš dešinio šono per vienvėres duris, šalia jų – langas. Malūno ir motorinės insoliacija gera, visur dideli daugiastikliai (*daugiarūčiai*) langai. Motorinėje įrengtas 40 AG nafta varomas variklis (toks galingumas nurodytas *Klausimų lape* 1, o brėžinio eksplikacijoje – 16 AG). Neryškaus brėžinio eksplikacijoje nurodyti įrenginiai: 1. naftos motoras 16 AG; 2. valcai; 3. piltuvė grūdams į valcus (*„užpylimo kašius ant valcų“*); 4. girnos, 5. piltuvė grūdams į girnas; 6. kruopinė *(„kruštieninė“*); 7. piltuvė grūdams į kruopinę; 8. plokščiasietis (*„plenzichteris“*); 9. trijeris (*„frieris“*); 10. aspiratorius su magnetu (*„aspiratoris ir magnitas“*); 11. elevatorius; 12. girnos, 13. piltuvė grūdams į girnas.

Priekinėje malūno dalyje pirmajame aukšte išilgai pastato įrengta pagrindinė transmisija. Nuo variklio sūkiai perduodami plačiadirže ilga pavara. Ašis sukama palyginti dideliu skriemuliu. Virš pagrindinės transmisijos yra įrengta pavara kruopinei (*„kruštieninei“*). Trečiasis skriemulys priima sūkius nuo variklio, toliau valcams pavara, toliau pavara girnoms. Skriemulių medžiaga nepažymėta.

Antrajame aukšte ta pačia tvarka stovėjo kruopų staklės, valcai ir girnos. Antrajame aukšte dar ir antros girnos, bet jos ne toje pat eilėje, bet giliau malūne, tarsi antrojoje jo dalyje.

[49] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 653, l. 17.
[50] *Ten pat*, l. 8a, 8b.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Trečiajame aukšte virš kiekvienų staklių įrengtos piltuvės (pvz., *„užpylimo kašius ant valcų“*) grūdams tiekti. Per visus keturis aukštus įrengtas kaušinis elevatorius grūdams kelti. Aukšto palubėje pasienyje įrengta transmisija, nuo kurios sūkiai perduodami mechanizmams, esantiems ketvirtajame aukšte ir pastogėje.

Ketvirtajame aukšte įrengtas trijeris, aspiratorius su magnetu ir plokščiasietis.

Ertikiniame aukšte pastogėje įrengta elevatoriaus transmisija.

Reikia pažymėti, kad malūno esamo vaizdo fiksacija blogos kokybės, gal todėl, kad brėžinys braižytas 1940 m. gegužės 4 d. ir iki birželio 15-os, kai buvo įvesta Raudonoji armija, buvo likę tik mėnuo ir 11 dienų. Nors tai yra apmatavimo brėžinys, bet yra visos reikiamos privalomosios sudedamosios dalys: brėžinys, statybos techniko parašas, žyminiai ženklai. Iš į archyvą patekusio prastos kokybės brėžinio kopijos matome, kad 1940 m. birželio 22 d. išduotas leidimas nr. 686, už Departamento direktorių pasirašo *inž. B. Dauk*...., jo parašas patvirtintas herbiniu Pramonės ir prekybos departamento antspaudu. Brėžinį pasirašo savininkė E. Lazauskienė, statybos technikas *V. Dzindzil*... (1940.V.4 d., reg. Nr. 248). Ant brėžinio priklijuoti 9 litų vertės žyminiai ženklai, jie nuvertinti tam skirtu Pramonės ir prekybos departamento antspaudu.

Iš *Klausimų lapo* matyti, kad malūne dirbo 2 vyrai viena pamaina, naftos sunaudodavo už 4 000 Lt per metus. Metinė apyvarta buvo 10 000 litų. *Klausimų lapą* E. Lazauskienė pasirašė 1940 m. gegužės 20 d.

Jono Kurtinaičio motorinis malūnas Žaliõsios k. ir vls. Malūnas aprašytas pagal 1929 m. brėžinį[51], kurį sudarė inžinierius J. Mazelis, ir *Klausimų lapą*[52]. Malūnas, statytas 1928 m., stovėjo kelio Vilkaviškis–Naumiestis kairėje pusėje, 7 m iki kelio. Nuo malūno 12 m atstumu – tvartas ir 14,5 m atstumu – nemaža kalvė. Malūnas mūrinis, vieno aukšto, 9,5x5,4 m dydžio su per vidurį prišlieta 3,0x4,0 m dydžio motorine. Skirtingose motorinės sienose du langai ir vienos durys, stogas vienšlaitis. Motorinėje 10 AG variklis, varomas nafta. Malūnas dengtas gontais, motorinė – skarda. Malūno pastatas dviejų dalių – malūno patalpa ir kambarys su krosnimi, dviem langais ir durimis. Malūno patalpos aukštis 2,5 m. Trys dideli langai. Girnos pakeltos nuo žemės, po girnų aikštele gulsčia ašis, ant jos skriemulys, gaunantis sūkius nuo variklio. Kampinių krumpliaračių pora suka girnas (vienas krumpliaratis ant gulsčiosios ašies, kitas – ant stačios verpstės, jis suka girnas iš apačios). Piltuvė grūdams į girnas pilti įrengta pastogėje. Į pastogę užlipama laiptais. Pastogėje įtaisytas ir įrenginys grūdų maišams į pastogę kelti. Malūno ir motorinės insoliacija gera.

Klausimų lape nurodomas pagrindinis kapitalas – 10 000 litų. Malūne dirba 2 vyrai. Malūnas ištisus metus aptarnauja ūkininkus. Per metus sunaudojama 1 000 litrų naftos, kurios vertė 350 litų. Žaliava iš aplinkinių ūkininkų, 6 000 centnerių per metus, 120 000 litų vertės.

Brėžinį pasirašo apskrities technikas inž. J. Mazelis, yra ranka parašytas įrašas: *„Šis planas Vilkaviškio / apskrities Statybos Komisijos nutar. / 24/VIII- 29 m. punkt. 64 tvirtinamas – / Apskrities Statybos / Komisijos Pirmininkas* [parašas]“. Įrašas patvirtintas herbiniu Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu. Standartinis spaudas užpildytas ranka: *„Šis planas*

[51] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1269, l. 9.
[52] *Ten pat*, l. 8a, 8b.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

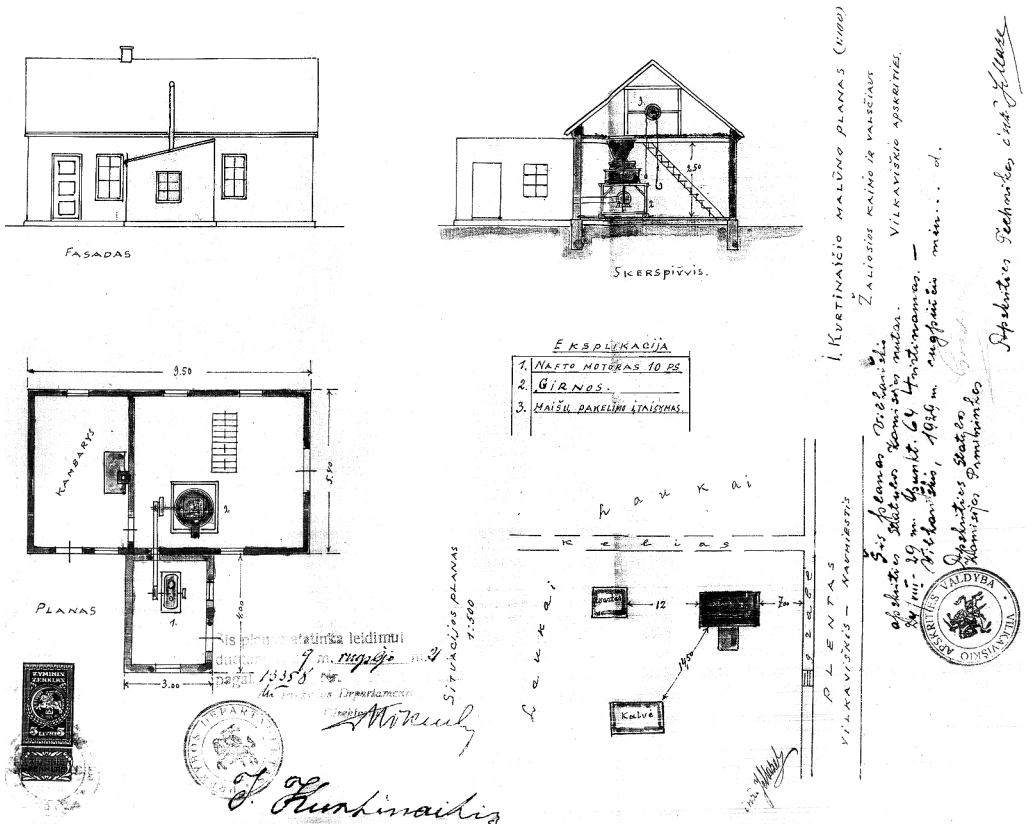

Kurtinaičio motorinio malūno planas

atatinka leidimui / išduotam 1929 m. rugsėjo m. 21 d. / pagal 13358 Nr. / Už Prekybos Departamento Direktorius (Mikuc...).“ Brėžinį visa pavarde pasirašo savininkas J. Kurtinaitis. Leidimas patvirtintas herbiniu Prekybos departamento antspaudu. Ant brėžinio priklijuotas 5 litų žyminis, antspaudu nuvertintas, ženklas.

Juozo Janušaičio motorinis malūnas Barzdų kaime. Malūnas aprašomas pagal LCVA esančią bylą[53]. Malūnas įrengtas Vytauto Didžiojo metais Lietuvos piliečio Juozo Janušaičio Barzdų kaime ir valsčiuje Šakių apskrityje. Malūną suka 20 AG žibalu varomas motoras. Malūne ištisus metus mala pats malūno savininkas vienomis 1 m skersmens girnomis.

Malūnas kartu su 10,3x5,9 m dydžio motorine stovi 11 m nuo kelio. 10 m į rytus yra tvartas su daržine, atgręžti galu į kelią, daržinė šiauriniame, tvartas pietiniame gale. Rytiniame tvarto ir daržinės šone yra įvažiavimas į sklypą, o kampe tarp įvažiavimo ir kelio stovi kalvė. Gyvenamasis namas yra į rytus nuo įvažiavimo už maždaug 9 metrų. Situacijos planą[54] ir malūno trobesio projektą[55] sudarė Šakių apskrities technikas J. Lonavičius (?) 1930 11 07.

Malūnas 5,5x5,5 m dydžio, dviejų aukštų. Motorinė 4,2x5,5 m dydžio, vieno aukšto, bendra su malūnu skersine siena. Malūnas ir motorinė griautinės sandaros, stogai gegniniai. Malūno stogas dvišlaitis, šlaitai orientuoti šiaurės ir pietų kryptimis, motorinės vienšlai-

[53] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1461, l. 8.
[54] *Ten pat*, l. 9.
[55] *Ten pat.*

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

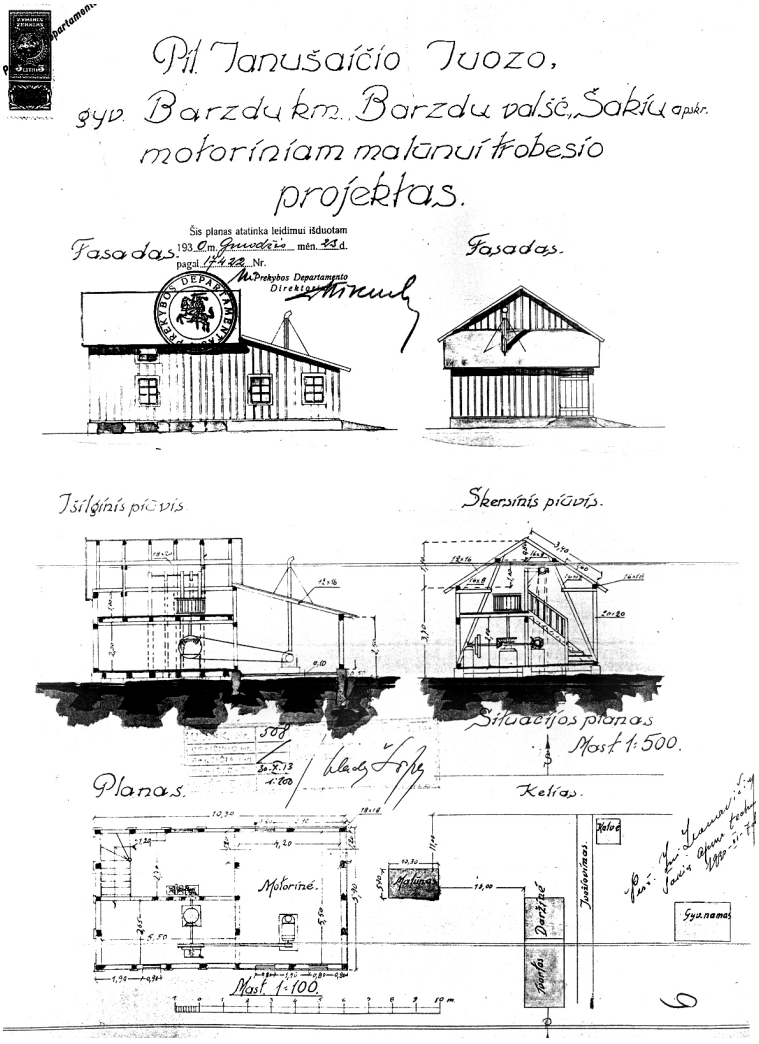

J. Janušaičio motorinio malūno planas

čio stogo nuolydis rytų kryptimi. Pro motorinės stogą išvestas variklio išmetimo vamzdis. Malūno fasade brėžinyje parodyti 2 langai – vienas pirmajame aukšte, kitas – antrajame, ertikiniame, aukšte. Du langai parodyti motorinės fasade. Pastatas apkaltas stačiai lentomis su antplyšiais.

Malūno girnos įrengtos aikštelėje, 2,0 m nuo grindų iki perdangos sijos. Į aikštelę patenkama laiptais.

Sūkiai nuo variklio plačiadirže pavara perduodami į skriemulį ant pagrindinės transmisijos ašies. Kampinis krumpliaratis ant ašies kontaktuoja su kampiniu krumpliaračiu ant girnų verpstės ir ji tada suka 1,0 m skersmens girnas. Toliau ant ašies kampinių 0,5x0,5 m krumpliaračių pora sūkius perduoda 90° gulsčioje plokštumoje esančiai ašiai, ant kurios 3 skriemuliai sūkius diržais perduoda į pastogę. Kokie įrenginiai pastogėje – nenurodyta.

Malūno brėžinį pasirašė *„Vlad... Šop..., užsakymo Nr. 508, 1930 m. spalio 13 d.“* Mastelis 1:100. Malūno savininko parašo nėra. Ant projekto antspaudas. Jame *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1930 m. gruodžio mėn. 28 d. Už Prekybos Departamento Direktorius Mikuck...“*. Prispaustas herbinis Prekybos departamento

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

antspaudas. Ant projekto priklijuotas 5 litų vertės žyminis ženklas nuvertintas Prekybos departamento antspaudėliu.

Vinco Janušaičio motorinis malūnas Barzdų k. Malūnas[56] statytas ar rekonstruotas 1933 m., piliečio Vinco Janušaičio. Nežinia, ar giminė su Juozu Janušaičiu, bet tai, kad malūnas stovėjo toje pat sodyboje, rodo, kad pavardės neatsitiktinai sutampa.

Malūnas, matyt, pastatytas, nes nurodyti šiek tiek skirtingi matmenys, motorinė pastatyta kitame malūno šone, ji siauresnė už malūną, gyvenamasis namas pasuktas 90° kampu. Nebeliko įvažiavimo keliuko. Tvartas tapo taip pat atkreiptas į šiaurę, tik dabar nebeliko daržinės, tačiau, matyt, pasikeitė tik patalpos paskirtis. Neliko ir kalvės. Kitaip pažymėtas kelias. Jis eina pro pietinį sklypo galą. Pagal tą schemą kelias į Griškabūdį eina šiaurėn, o į Pilviškius – į pietus. Dabar visame sklype duoti pastatų matmenys ir tarpai tarp jų. Pažymėta ir išvietė. Prie situacijos plano yra neišskaitomas J. Martinaičio parašas. Antspaude nurodyta: *„Statybos technikas/JONAS MARTINAITIS/Kaunas, Vaičaičio g-vė 3 Nr./V. R. M. Stat. Inspekc. liudijimas 27 Nr./Užsakymo Nr. 10/1933 m. gegužės 2 d./Tel. 44-41.“* Kaimynė Ona Andriukaitienė ginčija[57] situacijos planą kaipo netikslų. Neatitikimus pateikia Šakių apskr. inž. padėjėjas technikas V. Puskunigis. Tie netikslumai O. Andriukaitienės akcentuojami dėl gaisro pavojaus, *„nes motorinis malūnas senos firmos ir lekia kibirkštys iš kamino“*. Prašytoja O. Andriukaitienė prašo Statybos Komisijos *„neleisti statyti motorinį malūną taip arti mano gyvenamojo namo“*. Prašymas rašytas 1933 m. gegužės mėn. 17 d.

Ne visai aišku, ar leidimas išduotas pataisius situaciją. Juozo Janušaičio malūno motorinė buvo arčiau kaimynės šiaudinio stogo nei 1933 m. rekonstruoto malūno motorinė. Tie pataisymai vis vien neatitinka Statybos komisijos nuomonės[58], kad įmonės su mechaniniais varikliais būtų statomos už miestelio ar bažnytkaimio ribų, bet ne arčiau kaip 100 m, arba įmonių kvartale.

Malūnas – 8x7 m dydžio[59] griautinės sąrangos, pilnų dviejų aukštų, su gegniniu dvišlaičiu stogu. Pirmajame aukšte atskirtas 2,1x2,1 m dydžio laukiamasis kambarys. Į antrąjį aukštą veda mediniai sukti laiptai. Pirmojo aukšto perdanga vos už 2,0 m. Pirmajame aukšte įrengta transmisija, antrajame – girnos, pastogėje – grūdų piltuvė.

Gale malūno statoma mūrinė motorinė. Visos keturios jos sienos mūrinės. Motorinė be lubų, su vienšlaičiu stogu. Ant motorinės sienos išvestas variklio išmetimo vamzdis su duslintuvu. Motorinės vidus – 4,45x4,25 m dydžio.

Malūno fasadas apkaltas stačiai lentomis su antplyšiais. Stogas dengtas čerpėmis. Fasade pažymėtos pirmajame aukšte 1,4 m pločio ir 2,0 m aukščio vienvėrės durys. Antrajame aukšte šešiarūčiai 1,0x0,8 m dydžio langai. Antrojo aukšto fasade 2 langai, o pastogėje vienas. Šoninio fasado pirmajame aukšte du minėto dydžio langai ir vienas – motorinėje.

Kinematinė schema. Variklio sūkiai diržine pavara perduodami skriemuliui, esančiam ant transmisijos ašies. Girnų verpstė, sukanti girnas, sūkius gauna per kampinių krumpliaračių

[56] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1799, l. 10 (V. Janušaičio trobesio motoriniam malūnui projektas).
[57] *Ten pat*, l. 9.
[58] *Ten pat*, l. 5.
[59] *Ten pat*, l. 10.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

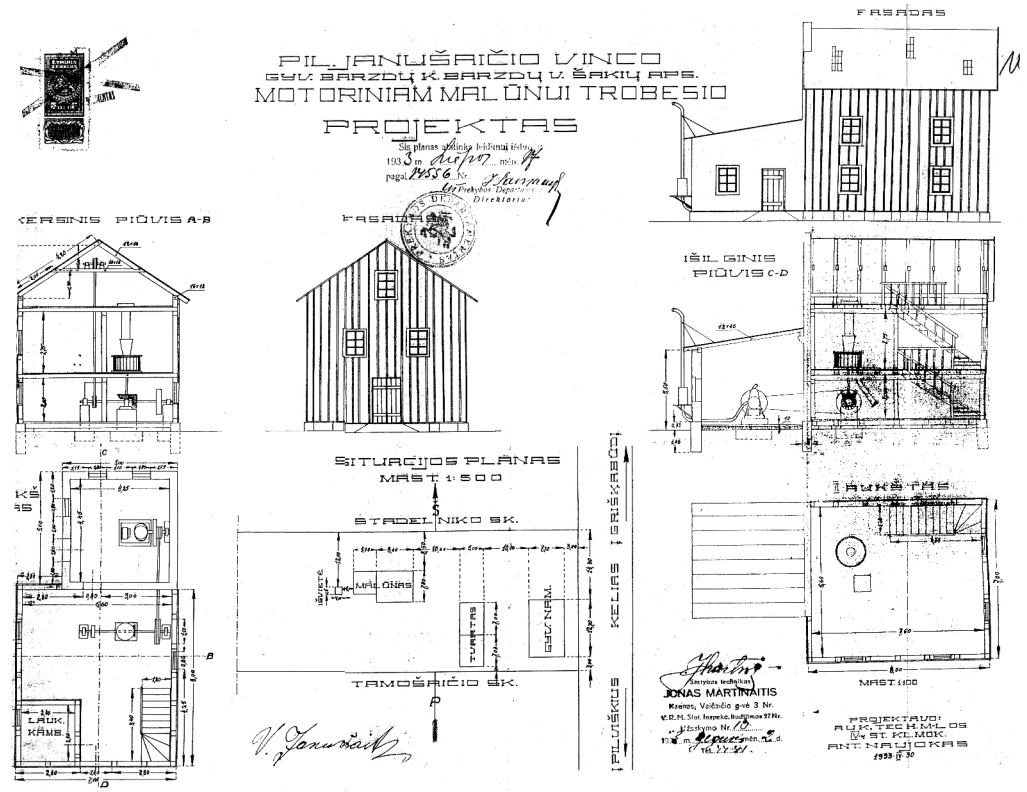

V. Janušaičio motorinio malūno planas

porą – vienas krumpliaratis ant transmisijos ašies, kitas – ant verpstės. Paskutinis ant ašies esantis skriemulys sūkius diržu perduoda į palėpę.

Ant projekto įrašas *„Projektavo:/ auk. tech. m-los /IV-os st. kl. mok./ Ant. Naujokas/1933.IV.30“* [Savininko parašas] [Standartinis spaudas]: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1933 m. liepos mėn. 17 d. pagal 14556 Nr. Už Prekybos Departamento Direktorius* [neišskaitomas parašas]“. Prispaustas herbinis Prekybos departamento antspaudas. Žyminis 5 litų ženklas nuvertintas Prekybos departamento antspaudėliu.

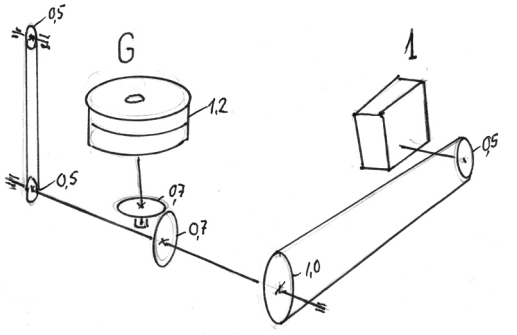

V. Janušaičio motorinio malūno kinematinė schema: 1 – motoras, G – girnos. Skriemulių, krumpliaračių ir girnų skersmenys pažymėti metrais

Gustavo Kapteinio motorinis malūnas ir aliejinė Meĩstiškės k. Pilviškių vls.

Pirmiausia G. Kapteinis buvo sumanęs statyti vandens ir motorinį malūną[60]. Tai matome ir iš *Klausimų lapo*[61]. Jame nurodoma malūno statybos data – 1927 m. Malūną turėjo sukti 12/2 AG turbina ir 25 AG motoras.

[60] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1638, l. 33.
[61] *Ten pat*, l. 34.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

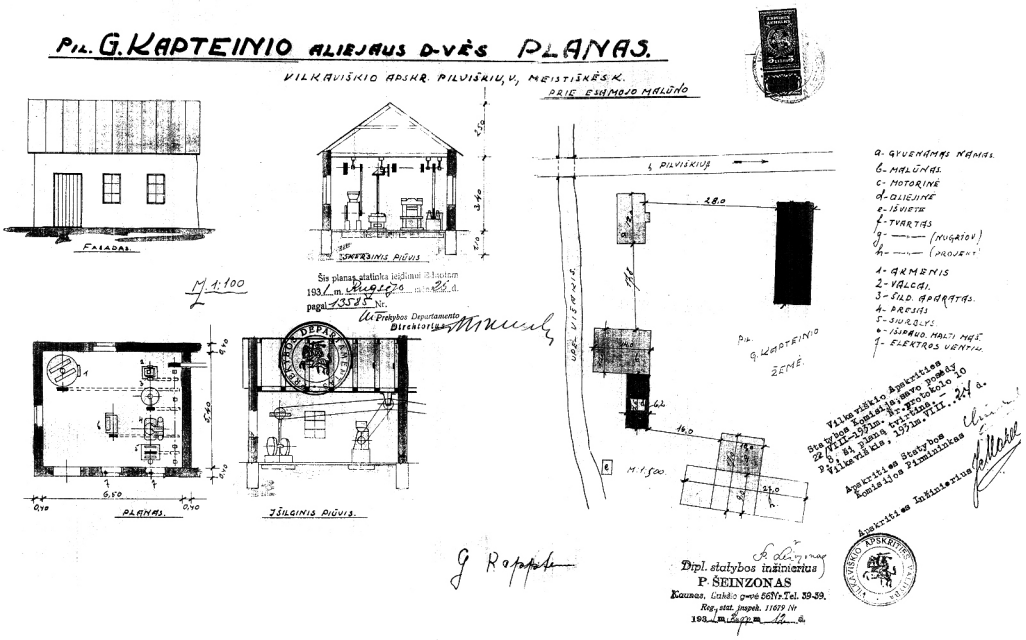

G. Kapteinio aliejinės planas

Matyt, išsiaiškinę, kad vandens malūnui įrengti biurokratinių kliūčių[62] daugiau nei įrengti motorinį – kaimynų sutikimas, kitų instancijų, pavyzdžiui, Plentų ir vandens kelių valdybos leidimai, vandens lygio ribojimas – G. Kapteinis nutarė statyti motorinį malūną[63]. 1928 m. birželio 28 d. G. Kapteinis siunčia Prekybos departamentui veikiančio savo motorinio malūno brėžinius[64]. Išeitų, kad tai matmenų brėžinys. Etnografiniu požiūriu jis yra vertesnis, nei profesionalo projektas.

G. Kapteinio motorinis malūnas ir aliejaus dirbtuvė įrengti kelio į Pilviškius dešinėje, vos tik pervažiavus Vìšakio upelį, nuosavoje žemėje[65]. Ten stovėjo 12,0x6,0 m dydžio gyvenamasis namas (a), už 28,0 m nuo jo – 19,0x8,0 m dydžio tvartas (f), nuo gyvenamojo namo už 17,8 m galu į upelį – 14,0x10,0 m malūnas (b), prie jo prišlietas 12,4x6,2 m dydžio motorinės (c) ir aliejinės (d) pastatas, nuo jo į rytus už 16 m stovėjo 10,0x8,0 m dydžio numatomas nugriauti pastatas (g) ir planuojamas pastatyti 27,0x9,0 m dydžio pastatas (h). Už ~10 m nuo motorinės-aliejinės pastato parodyta išvietė (e).

Aliejinės pastatas vieno aukšto, mūrinis, stačiakampio plano, sienos 0,40 m storio. Patalpos ilgis – 6,50 m, plotis – 5,4 m. Fasade vienos durys ir du šešiarūčiai langai. Toks pat langas nugariniame fasade ir patalpos gale. Stogas gegninės sąrangos, dengtas skarda. Pastatas stovi ant juostinių pamatų. Prie patalpos galinės sienos po perdanga įrengta kabanti transmisija. Aliejinės įranga: akmenys sėmenims traiškyti, veleniniai valcai, šildytuvas, slėgtuvas, siurblys, išspaudų trupintuvas, pietinio fasado languose įtaisyti ventiliatoriai.

Sūkiai iš motorinės diržine pavara perduodami pro sienoje esančią angą ir per skriemulį suka aliejinės palubėje įtvirtintą ašį. Sūkiai nuo šios ašies per

[62] *Ten pat*, l. 28.
[63] *Ten pat*, l. 27.
[64] *Ten pat*, l. 22.
[65] *Ten pat*, l. 11.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

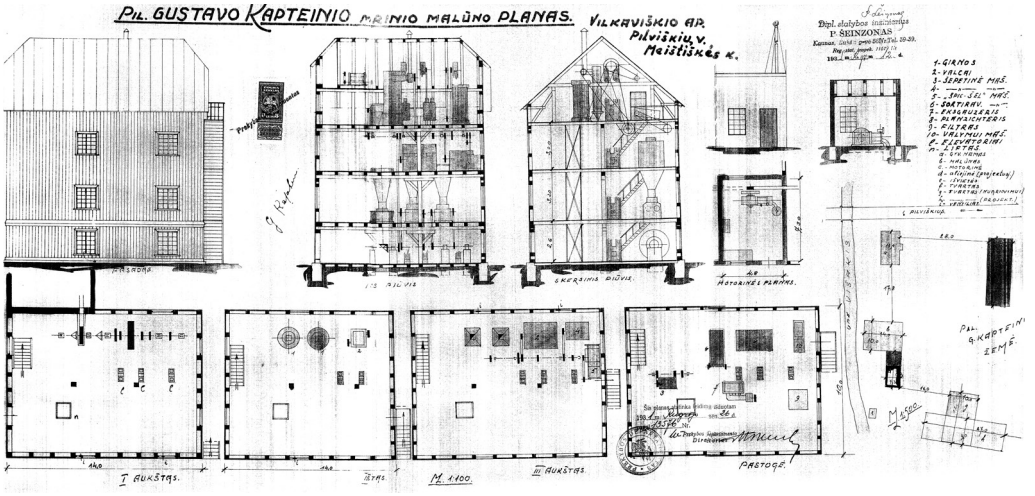

G. Kapteinio malūno planas

du skriemulius ir kampinių krumpliaračių porą perduodami į sėmenis traiškančius akmenis (sukama vertikalių akmenų pora ir, jiems riedant briaunomis per sėmenis, pabertus ant gulsčio akmens, sėmenys sutraiškomi). Kitas pagrindinės transmisijos skriemulys kampine pavara suka sėmenų šildymo aparatą, dar vienas skriemulys – išspaudų trupinimo aparatą ir paskutinis skriemulys – slėgtuvą varantį hidraulinį siurblį.

Plane yra reikiami parašai ir antspaudai. *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1931 m. rugsėjo 26 d. pagal 13585 Nr. Už Prekybos Departamento Direktorius* [parašas] *Mikuck ...“*. Planą pasirašo savininkas *G. Kaptein* ... Po plano sudarytojo P. Šeinzono parašu – antspaudas *„Dipl. statybos inžinierius / P. Šeinzonas / Kaunas, Lukšio g-vė 56 Nr. Tel. 39-39. / Reg. stat. inspek. 11679 Nr. / 1931 m. rugpj. m. 12 d.“* Yra ir prierašas: *„Vilkaviškio Apskrities Statybos Komisija savo posėdy 22/VIII-1931 m. Nr. protokolo 10 p. 8, šį planą tvirtina. – Vilkaviškis, 1931 m. VIII. 24 d. / Apskrities Statybos / Komisijos Pirmininkas* [parašas] / *Apskrities Inžinierius* [parašas]“. Prispaustas herbinis Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudas. Toks pat antspaudas prispaustas ir ant žyminio 5 litų ženklo.

Malūnas[66] stačiakampio plano, 14,0x10,0 m dydžio, ant juostinio pamato, griautinės sąrangos, 3 aukštų su ertikine pastoge. Aukštų aukščiai: I – 2,6 m, II – 3,2 m, III – 3,0 m, ertikinės pastogės – ~5 m. Pastato griaučiai apkalti lentomis, stogo sąranga gegninė, pusvalminė, dengta skarda. Pagrindiniame fasade 6 langai – po 2 kiekviename aukšte. Langai 10-rūčiai. Kiemo fasade pirmajame aukšte langas ir dešinėje durys, antrajame ir trečiajame aukšte po 2 langus, ertikinėje pastogėje 3 langai. Fasade upės pusėje langų skaičius aukštuose toks pat, tik ertikiniame aukšte įrengtos durys, pro jas patenkama į evakuacinius laiptus.

Pirmajame aukšte priešais duris – lifto šachta per visus aukštus, tačiau nedetalizuota, kaip tas liftas veikia. Nuo įėjimo durų kairėje įrengta transmisija ant 5 pamatų su guoliais velenui. Ant veleno 7 skriemuliai. Patalpos viduryje per visus aukštus įrengti 3 elevatoriai. Prie įėjimo durų kairėje įrengti laiptai į antrą aukštą. Prie tos pat sienos laiptai į visus aukštus.

[66] *Ten pat*, l. 35.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Antrajame aukšte kairėje įrengtos dvi girnų poros ir dveji valcai. Iš antrojo aukšto irgi yra durys į evakuacinius laiptus.

Trečiajame aukšte dveji piltuvai grūdams į girnas tiekti ir dvi mašinos – *šepetinė* (4) ir *Špic-Šel* (5). Iš šio aukšto taip pat yra išėjimas į evakuacinius laiptus.

Ertikinėje pastogėje yra *šepetinė* mašina (3), rūšiavimo mašina (6), ekshauzeris (7), plokščiasietis (8), filtras (9), valymo mašina (10). Laiptai į viršų parodyti tik vienoje projekcijoje.

Motorinės 4,8x7,3 m dydžio mūrinis priestatas prišlietas prie malūno sienos. Priekinė motorinės siena – tai malūno sienos, kurioje yra įėjimas, tąsa. Šioje 4,8 m ilgio sienoje – durys (arčiau malūno) ir langas. Priešingoje sienoje priešais duris – didelis 15-kos stiklų langas. Netoli lango stovi 25 AG dyzelis[67]. Kažin, ar jis ne per silpnas šiam malūnui. Variklio išmetamasis vamzdis išvestas virš vienšlaičio stogo. Motorinės grindys betoninės, pamatai juostiniai. Motorinės tąsoje numatoma suprojektuoti aliejinę.

Sūkiai į malūną nuo variklio skriemulio diržine pavara pro angą sienoje perduodami į pagrindinės transmisijos ašį. Nuo pirmojo kampinio krumpliaračio sūkiai perduodami kampiniam krumpliaračiui, esančiam ant girnų verpstės ir sukančiam viršutinę girnapusę. Antrosios girnos sukamos analogiškai. Antras pagrindinės transmisijos skriemulys suka pagalbinę transmisiją, įtaisytą trečiojo aukšto palubėje. Trečiasis pagrindinės transmisijos skriemulys suka valcus. Ketvirtasis, kaip ir trečiasis, suka tuos pačius valcus. Kiti du skriemuliai suka antruosius valcus. Papildoma transmisija sukami įrenginiai trečiajame ir ketvirtajame, ertikiniame, aukšte.

Planas yra su reikiamais antspaudais ir parašais. Planą sudarė: *„Dipl. statybos inžinierius / P. Šeinzonass / Kaunas, Lukšio g-vė 56 Nr. Tel. 39-39. / Reg. stat. inspek. 11679 Nr. / 1931 m. rugpj. m. 12 d.“*, *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1931 m. rugsėjo 26 d. pagal 13576 Nr. Už Prekybos Departamento Direktorius* [parašas] *Mikuck...“*. Prispaustas herbinis Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudas. Toks pat antspaudas prispaustas ir ant žyminio 5 litų ženklo.

Izraelio Starkovskio malūnas ir aliejinė Vilkaviškyje. Malūno[68] ir aliejinės sklypas netaisyklingo keturkampio formos, iš trijų pusių ribojamas Stoties gatvės, vieškelio į Pilviškius ir bevardžio skersgatvio, sklypą tarsi uždaro tvartas ir sargo namas. Kampinis Stoties gatvės ir vieškelio namas – kino teatras. Gyvenamajame name pažymėta kontora ir laukiamasis. Malūno ir aliejinės pastatas su prie jo parodyta išviete stovi skersgatvio ir vieškelio kampe, galinė pastato siena bendra su kluonu, o kluonas atsiremia į tvartą. Visi minėti pastatai sudaro beveik uždarą kiemą.

Mus dominantis objektas mūrinis, 18,60x10,25 m dydžio, aukštis – 3,9 m. Priešais pagrindinį fasadą įrengti vienaukščiai priestatai 6,3x5,05 m ir 6,3x5,55 m dydžio. Pastatas trijų aukštų, dvišlaičiu gegniniu skardiniu stogu, trečiasis aukštas ertikinis. Viso pastato aukštis iki kraigo – ~13 m. Pirmojo ir antrojo aukšto langai 12-rūčiai, o ertikinio aukšto – 6-rūčiai. Tik nuo pagrindinio fasado į kairę, kur kluonas, ir priekyje, kur motorinė, aliejinės dalyje langų nėra. Į malūną patenkama per dvivėres duris. Mali-

[67] *Ten pat*, l. 34.
[68] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 2646, l. 19.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

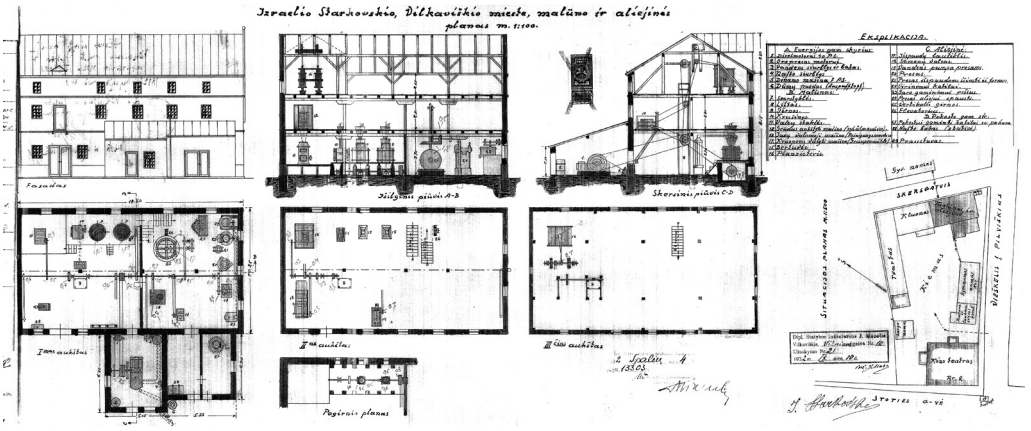

I. Starkovskio motorinio malūno ir aliejinės planas

mo patalpa – 10,25x9,3 m dydžio. Patalpos gilumoje virš transmisijos įrengta pakyla girnoms (9), kruopinei (*krušiniui*) (10) ir valcams (11). Beveik per pastato vidurį per malūną ir aliejinę, palubėje įrengta pagrindinė transmisija. Sūkiai nuo 40 AG variklio (1) 1,1 m skersmens skriemulio diržine pavara perduodami transmisijai. Šalia minėto skriemulio yra laisvas skriemulys ir 1,0 m skersmens skriemulys sukti 7 AG elektros generatoriui (5) per 0,2 m skersmens skriemuliuką. Motorinėje yra ir vandens siurblys (3), sukamas diržine pavara nuo pagrindinės transmisijos iš aliejinės. Šalia siurblio – vandens rezervuaras. Motorinėje yra ir slėginis indas varikliui paleisti (2).

Prie aliejinės sienos įrengtas 0,5 m skersmens skriemulys, diržu sujungtas su dvigubu 0,7 m skersmens skriemuliu (žr. išilginį pjūvį), įtvirtintu ant girnų pavaros ašies galo. Jis suka veleną, ant kurio įtaisytos dvi kampinių krumpliaračių poros, sukančios girnų verpstes. Visų keturių kampinių krumpliaračių skersmenys – 0,6 m. Nuo to paties veleno po girnų aikštele diržine pavara sukama kruopinė (skriemulio ant veleno skersmuo – 0,5 m, ant kruopinės – 0,3 m. Į dvejas girnas ir kruopinę grūdai per piltuves beriami iš antro aukšto. 0,5 m skersmens skriemulys ant pagrindinės transmisijos suka 0,3 m skersmens valcų skriemulį. Antrajame aukšte pagrindinė transmisija per 0,3 m skersmens skriemulį suka grustinių kruopų (*grucės*) valymo mašiną. Nuo pagrindinės transmisijos dar sukami grūdų maišų keltuvas (8), elevatorius ir plokščiasietis (16).

Aliejinėje nuo pagrindinės transmisijos per 0,3 m skersmens skriemulį sukamas minėto siurblio (3) 0,3 m skersmens skriemulys, nuo kito 0,3 m skersmens skriemulio sukamas sėmenų valcų (18) 0,5 m skersmens skriemulys. Kitas pagrindinės transmisijos 0,3 m skersmens skriemulys suka išspaudų laužiklį-trupintuvą (17) per 0,3 m skersmens skriemulį. Dar vienu pagrindinės transmisijos 0,5 m skersmens skriemuliu per tris skriemulius, sujungtus diržine pavara, sukama ašis, ant kurios įtaisytas kampinis 1,0 m skersmens krumpliaratis suka kampinį 1,8 m skersmens krumpliaratį, įtaisytą ant vertikalios girnų ašies. Kitas pagrindinės transmisijos 0,5 m skersmens skriemulys 0,5 m per 0,3 m skersmens skriemulį suka vandens pompą (19), kuri veikia presą (20). Išspaudus aliejų, presu (21) iš formos išimamos išspaudos.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

1932 m. rugpjūčio 31 d. I. Starkovskis kreipiasi[69] į Finansų ministerijos Prekybos departamentą per Vilkaviškio miesto Statybos komisiją, prašydamas *„išduoti man leidimą toliau veikti mano malūnui ir aliejinei, Vilkaviškio mieste, Pilviškių g. Nr. 1, kurių pastatai naujai pastatyti ir įrengti pagal pridedamą planą.“* (t. y. šiuos mūsų pirmiau pateiktus planus – EJM). Su 3 plano egzemplioriais pateikiamas ir užpildytas *Klausimų lapas*. Byloje yra du *Klausimų lapai*: vienas pildytas 1931 m. liepos mėn. 5 d., kitas – tą pačią dieną, kaip ir pasirašytasis *Prašymas*, taigi greičiausiai jis ir buvo pridėtas prie *Prašymo*. Pateikiame abiejų *Klausimų lapų* duomenis. 1931 m. pildytame *Klausimų lape*[70] rašoma, kad nagrinėjama įmonė įkurta 1923 m. ir priklauso Lietuvos piliečiui Izraeliui Starkovskiui. Pagrindinis įmonės kapitalas 60 000 litų. Malūnas ir aliejinė dengti gontais, o motorinė – skarda. Malūną ir aliejinę suka 40 AG variklis. Variklis suka ir 7 AG elektros generatorių (*dinamo mašiną*). Taip pat *Klausimų lape* pažymėta, kad malūnas dirba ištisus metus, o aliejinė (*aleinyčia*) – spalio–kovo mėnesiais. Malūne ir aliejinėje dirba 3 vyrai. Naftos sunaudoja 8 000 kg už 2 000 Lt, anglių – 500 centnerių už 1 800 Lt; iš viso: kuro už 3 800 litų. Rugių, miežių apdoroja 5 000 cnt už 60 000 litų, sėmenų – 1 500 cnt už 30 000 litų; viso: už 90 000 litų. Metinė gamyba: miltų – 4 950 cnt – 64 350 litų vertės, sėmenų aliejaus – 18 000 kg už 29 400 litų, išspaudų – už 14 700 litų; iš viso už 102 450 litų.

1932 m. rugpjūčio 31 d. pildytame *Klausimų lape*[71] I. Starkovskis nurodo, kad malūnas ir aliejinė įkurta 1922 m. Pagrindinis kapitalas – 120 000 litų. Pastatai dengti skarda. Jėgainės parametrai nepakito. Dirba 1 tarnautojas ir 3 vyrai. Naftos sunaudoja 12 000 kg už 3 600 litų, anglių – 400 cnt už 1 400 litų; viso vertės – 5 000 Lt. Grūdų 6 000 cnt – 50 000 litų, sėmenų 2 000 cnt – 25 000 litų, iš viso: kuro už 75 000 litų. Metinė gamyba: miltų 6 000 cnt – 53 000 litų vertės, aliejaus 20 000 kg – 25 000 litų vertės, išspaudų 70 000 kg – 15 000 litų vertės; iš viso: 93 000 litų vertės. 1932 m. spalio 4 d. I. Starkovskis gauna leidimą[72] veikti jo motoriniam malūnui ir aliejaus dirbtuvei, su sąlyga, *„kad prie motoro turi būti įrengtas duslintuvas, apsaugojantis nuo bildesio ir kibirkščių. Jei gaminant pokostą bus teršiamas oras, jo gamyba bus sustabdyta“*.

Savininkas malūno ir aliejinės planą bei abiejų *Klausimų lapus* pasirašo aiškiai. Ant abiejų *Klausimų lapų* priklijuoti 5 litų žyminiai ženklai nuvertinti: 1931 m. – Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu, 1932 m. – Prekybos departamento antspaudėliu. Ant brėžinio projektuotojo parašas ir spaudas *„Dipl. Statybos inžinierius J. Mazelis / Vilkaviškis, Vilniaus gatvė Nr. 10 / Užsakymo Nr. 21 / 1932 m. IX mėn. 9 d.“* ir standartinis: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1932 m. spalių mėn. 4* ***d.*** *pagal 13303 Nr./ Už Prekybos Departamento Direktorius* [parašas]“, patvirtinta herbiniu Prekybos departamento antspaudu. Žyminis 5 litų ženklas nuvertintas Prekybos departamento antspaudėliu/spaudu.

Ruvimo Maušovičiaus, Ilijos Šaiermano ir Maušos Fišerio motorinis malūnas ir lentpjūvė Bagotosios bažnytkaimyje. Įmonė[73] stovi kelio Vìšakio Rūdà–Bagótosios stotis dešinėje pusėje, 3,5 km nuo Bagotosios pusstoties, 49,8x58,0 m dydžio stačiakampio sklypo kairiajame

[69] *Ten pat*, l. 9.
[70] *Ten pat*, l. 18a, 18b.
[71] *Ten pat*, l. 10a, 10b.
[72] *Ten pat*, l. 6.
[73] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1655, l. 11.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

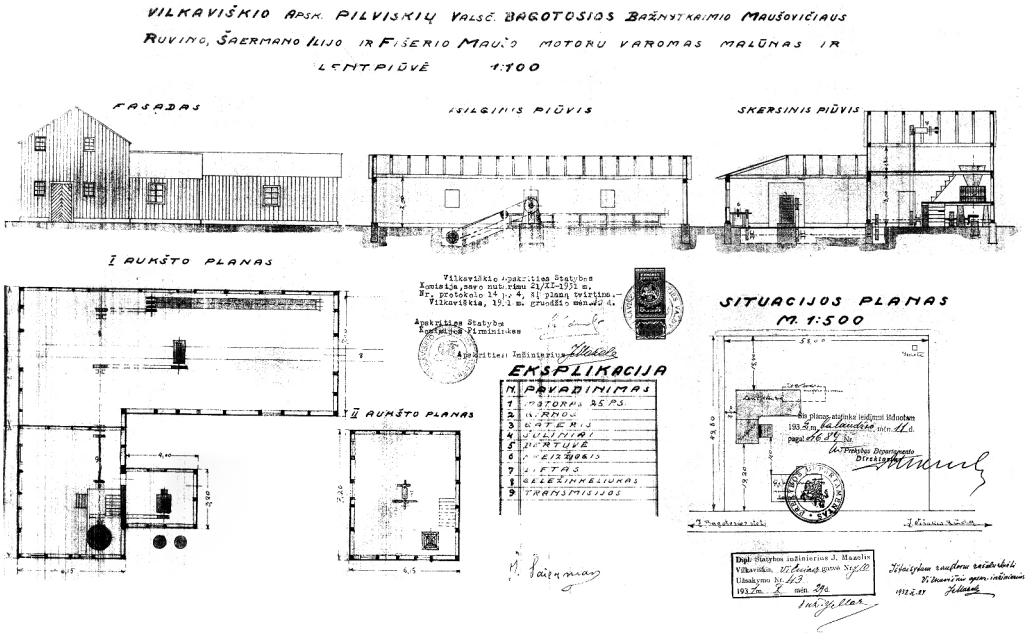

Trijų savininkų motorinio malūno ir aliejinės planas

pakraštyje, vos 3,5 m nuo ribos, 19,2 m nuo kelio ir 15,4 m nuo galinės sklypo ribos. Gyvenamasis namas prie kelio. Dešiniajame sklypo pakraštyje pažymėta išvietė. Malūnas ir lentpjūvė, priklausantys trims savininkams, statyti 1931 m. Pagrindinis kapitalas 35 000 Lt[74].

Malūnas griautinis, vieno aukšto, su ertikine pastoge, apkaltas stačiai lentomis. Malūno plotis – 6,15 m, ilgis – 7,2 m. Pirmojo aukšto aukštis – 3,0 m, ertikinės dalies aukštis – 1,30 m. Malūnas gerai apšviestas, jo fasade 4 langai. Stogas dvišlaitis, dengtas skarda. Lentpjūvė vienaukštė, griautinė, 8x18 m dydžio, stogas dvišlaitis. Prie dešinio malūno šono (žiūrint nuo kelio) prišlieta 4x3,2 m dydžio motorinė, jos stogas taip pat dvišlaitis. Motorinėje įrengtas 25 AG motoras, nuo jo diržine pavara sūkiai perduodami į transmisiją. Šalia motorinės yra du šuliniai.

Malūne vienos girnos, pakeltos virš transmisijos. Antrajame aukšte įrengta piltuvė grūdams pilti į girnas. Pastogėje – keltuvas.

Transmisijos ašis įrengta išilgai malūno pastato ir tęsiasi iki pat lentpjūvės ilgosios sienos. Lentpjūvėje transmisijos ašis nuleista žemiau grindų ir suka gaterį, prie kurio iš abiejų šonų atvestas geležinkeliukas, bei pasienyje pastatytą apskritą pjūklą su ilgu judančiu stalu. Lentpjūvės geležinkeliuko galuose vartai.

Kinematinė schema. Sūkiai nuo variklio 0,6 m skersmens skriemulio (1) plačiajuosčiu diržu iš motorinės pastato per sieną perduodami į transmisijos varantįjį 0,9 m skersmens skriemulį (2). Sūkiai į girnas (girnų skersmuo 1,20 m) perduodami per kampinių krumpliaračių 0,5x0,5 m porą – vienas krumpliaratis (3) ant transmisijos ašies, kitas – ant girnų verpstės. Sūkiai į grūdų maišų keltuvą nuo transmisijos ašies perduodami nuo 0,6 m skersmens skriemulio (4) keltuvo 0,5 m skersmens skriemuliui. Nuo ant transmisijos ašies besisukančio 0,5 m

[74] *Ten pat*, l. 10

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

skersmens skriemulio (5) sūkiai plačiajuosčiu diržu perduodami kitai po lentpjūvės grindimis esančiai ašiai per ant jos įtvirtintą 0,5 m skersmens skriemulį (6). Nuo šios ašies sūkiai gateriui perduodami nuo 0,6 m skersmens skriemulio (7) į 0,5 m skersmens gaterio skriemulį. Toliau nuo kito šios ašies 0,6 m skersmens skriemulio (8) sukamas apskritas pjūklas per 0,4 m skersmens pjūklo skriemulį. Apskrito pjūklo skersmuo irgi 0,4 m.

Malūnas ir lentpjūvė su motorine buvo aptarnaujami 1 tarnautojo ir 4 darbininkų. *Klausimyne* darbo pasiskirstymas neatsispindi. Kūrenama lentpjūvės pjuvenomis (lentpjūvės atliekomis – EJM). Šiaip anketos sudarytojai klausia, kiek kuro sunaudojama gamybai. Gamybai per metus sunaudojama 2 500 cnt grūdų už 27 500 litų. Miško medžiagos apdirbama 1 500 kietmetrių (ktm) už 75 000 litų. Svarbiausi metinės gamybos gaminiai: miltų 2 500 cnt už 28 750 litų, lentų 1 500 ktm už 82 500 litų.

Anketa užpildyta 1931 m. spalio 29 d. Brėžinio statusas neįvardytas, tačiau yra antspaudėlis *„Dipl. Statybos Inžinierius J. Mazelis, Vilkaviškis, Vilniaus g-vė Nr. 10 / Užsakymo Nr. 43 /1931. X mėn. 29 d.“* Po antspaudėliu pasirašo *inž. J. Mazel...*, šalia dar pastaba: *„Ištaisytam raudonu rašalu tikėti Vilkaviškio apskr. inžinierius* (parašas) *J. Mazel... 1932 m.“*. Nekreipiant dėmesio į titulus, brėžiniai gan schematiški. Gal todėl, kad tas pats asmuo braižė brėžinį ir tvirtino kaip apskrities inžinierius. Bet yra ir Statybos komisijos nutarimas: *„Vilkaviškio Apskrities Statybos Komisija savo nutarimu 21/XI – 1931 m. Nr. protokolo 14 p. 4 šį planą tvirtina. Vilkaviškis, 1931 m. gruodžio mėn. ... d.“*. Dokumentą pasirašo apskrities statybos komisijos pirmininkas ir apskrities inžinierius J. Mazelis. Parašai patvirtinti herbiniu Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu. Leidimas įmonei veikti išduotas 1932 m.: *„Šis planas atatinka leidimui išduotam / 1932 m. balandžio mėn. 11 d. / pagal 4684 Nr./ Už Prekybos Departamento / Direktorius Mikuc... .“* Prispaustas herbinis Prekybos departamento antspaudas. Ant brėžinio ir *Klausimų lapo* priklijuota po vieną 5 litų žyminio mokesčio ženklelį, kurie antspaudu nuvertinti. Brėžinį ir *Klausimų lapą* pasirašo tik vienas iš malūno ir lentpjūvės savininkų – I. Šaiermanas.

Nepavyko sužinoti, kaip projektas įgyvendintas ir koks to objekto likimas.

Mato Damidavičiaus motorinis malūnas ir skiedrinė Gižuosė. Malūnas ir skiedrinė įrengti[75] 1931 m., priklauso Matui Damidavičiui, Lietuvos piliečiui. Pagrindinis kapitalas – 5 000 Lt. Įmonė 11 km nuo Marijampolės geležinkelio. Malūnas skardiniu stogu. Įmonę varo 14 AG *Serling* firmos variklis. Malūną aptarnauja vienas vyras. *Klausimynas* savininko užpildytas 1933 m. lapkričio 11 d.

Įmonė[76] dešinėje kelio Vilkaviškis–Marijampolė pusėje. Stačiakampis sklypas 49,5x34,5 m dydžio. Sklypo viduryje malūnas, skiedrinė ir motorinė, tolimiausiame kampe – išvietė. Sklypas įsiterpęs tarp V. Ulevičiaus, B. Tučelausko ir Pr. Baršausko žemės valdų. Ant Ulevičiaus žemės stovi medinis namas ir kluonas, dengti šiaudais, ant Baršausko žemės – medinis gyvenamasis namas, dengtas šiaudais, ir medinis-molinis tvartas, dengtas skarda.

Malūnas griautinis, stačiakampio plano, 5,6x5,5 m dydžio, 2 aukštų (I aukšto aukštis 2,9 m, II – 2 m,

[75] *LCVA*, f. 388, ap. 2a, b. 1847, l. 16a, 16b.
[76] *Ten pat*, l. 18.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

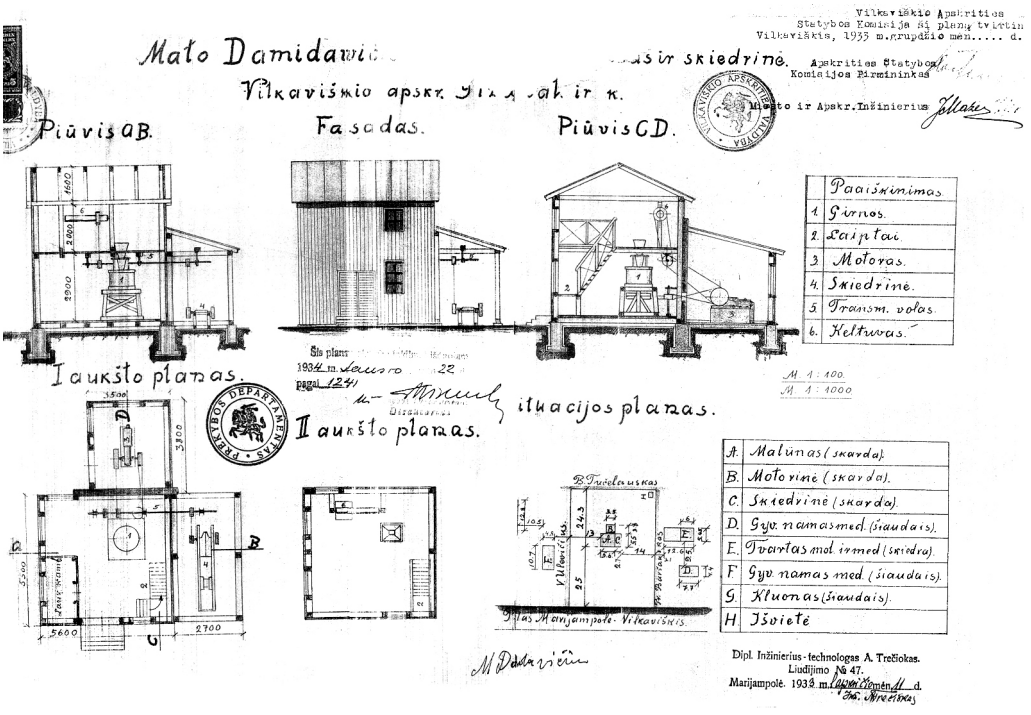

M. Damidavičiaus motorinio malūno ir skiedrinės planas

pastogės – 1,6 m). Stogas skardinis, dvišlaitis, gegninis, šlaitai nuolaidūs skersai fasado. Fasade dvivėrės durys, I ir II fasado aukšte po langą. Šoniniame (kairiajame) fasade 4 langai, nugariniame fasade – po langą kiekviename aukšte. Dešiniajame malūno šone yra 2,7x6,5 m dydžio ~2,9 m aukščio skiedrų gamybos priestatas. Prie nugarinio fasado įrengta ugniasienė, prie jos griautinis motorinės priestatas. Motorinė be perdangos. Priestato stogas vienšlaitis.

Malūno patalpoje I aukšte kairėje pusėje atskirta patalpėlė – laukiamasis kambarys. Dešinėje pusėje – laiptai su aikštele į II aukštą. Malūno gilumoje įrengtos vienos girnos su grūdų įbėrimo mechanizmu ir piltuve nuo antrojo aukšto grindų.

Variklis diržine pavara suka girnas iš apačios. Kita diržine pavara sūkiai nuo variklio perduodami į metalinę pagrindinę transmisiją, įtvirtintą ant metalinių gembių palubėje ir einančią per skiedrinę ir malūno pirmąjį aukštą. Nuo vieno transmisijos galo sūkiai diržine pavara perduodami antrajame aukšte įtaisytam velenui, skirtam maišams kelti į antrąjį aukštą. Skiedrų drožimo staklės jungiamos per skriemulį diržine pavara prie kitame transmisijos gale įtvirtinto skriemulio.

Skiedrų drožimo mašiną sudaro rėmas su 4 kojomis, tarp kurių įtaisytos kreipiamosios, kuriose slankioja peilis, varomas alkūninio veleno. Ant alkūninio veleno įtvirtintas minėtas skriemulys diržinei pavarai. Kitame alkūninio veleno gale įtaisytas smagratis, kuriuo alkūninis velenas išjudinamas iš mirties taško. Alkūninio veleno viduryje įtaisytas švaistiklis, atliekantis slankiojančio slankiklio funkciją kreipiamosiose. Slankiklio gale – drožimo peilis. Alkūninis velenas stumdo peilį pirmyn ir atgal ~60–70 cm eiga ir drožia ant peilio dedamą medinę trinkelę, iš kurios per vieną eigą nudrožiama viena skiedra.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.

Brėžinį pasirašo inžinierius A. Trečiokas po antspaudėliu *„Dipl. Inžinierius – technologas A. Trečiokas. / Liudijimo Nr. 47. / Marijampolė. 1933 m. lapkričio mėn. 11 d.“*, savininkas M. Damidavičius. Yra įrašas: *„Vilkaviškio Apskrities Statybos Komisija šį planą tvirtina. Vilkaviškis, 1933 m. gruodžio mėn. ... d. / Apskrities Statybos Komisijos Pirmininkas* [parašas] */ Miesto ir Apskr. Inžinierius JMazel...“*. Tvirtinama herbiniu Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu, ir galiausiai – *„Šis planas atatinka leidimui išduotam 1934 m. sausio mėn. 22 d. pagal 1241 Nr. / Už Prekybos Departamento Direktorius* [parašas]“. Prispaustas herbinis Prekybos departamento antspaudas. Ant brėžinio ir *Klausimų lapo* priklijuoti 5 litų žyminiai ženklai nuvertinti Vilkaviškio apskrities valdybos antspaudu.

1934 m. sausio mėn. Matas Damidavičius gauna leidimą[77] malūnui veikti, o byloje yra dokumentas[78], iš kurio matyti, kaip keitėsi malūno įrangos savininkai – 1932 m. lapkričio 10 d. Elizeušas Dzermeika, Povilo, nupirko Mato Damidavičiaus Gižų kaime prie plento buvusio malūno šopą, ir girnas ir visą įrangą, išskyrus motorą. Po pusmečio, 1933 m. gegužės 18 d., tą nafta varomą *Serling* firmos motorą iš viešų varžytinių nupirko tas pats E. Dzermeika, o 1939 m. kovo 6 d. pagal notaro patvirtintą sutartį[79] pardavė Jonui Kevelaičiui, Andriaus iš Marijampolės miesto Mokolų g-vės Nr. 10. Malūną nupirko už 2 000 litų.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Pilviškiai“ (vyr. redaktorius sudarytojas Venantas Mačiekus).

Straipsnio kalbos redaktorius Juozas Misevičius, korektorė Rasa Kašėtienė, anglų k. redaktorius, vertėjas Aloyzas Pranas Knabikas.

Straipsnis recenzuotas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:
1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).

[77] *Ten pat*, l. 18.
[78] *Ten pat*. l. 6.
[79] *Ten pat*.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis tekstas, kurio nuorašas patvirtintas nustatyta tvarka, internete nuolat skelbiamas nuo 2023 02 03.